

Jan Erik Karlsen

DEN NYE NORMALEN?

Om postnormalitetens patologi

IQ
FAGBOKFORLAGET

DEN NYE NORMALEN?

Jan Erik Karlsen

DEN NYE NORMALEN?

Om postnormalitetens patologi

FAGBOKFORLAGET

Boken ble første gang utgitt i 2024 på Vigmostad & Bjørke AS.

© Jan Erik Karlsen.

Dette verket, tilgjengelig fra <https://oa.fagbokforlaget.no>, omfattes av åndsverksloven og er lisensiert under følgende Creative Commons-lisens: Creative Commons Navngivelse 4.0 Internasjonal (CC BY 4.0).

Denne lisensen gir tillatelse til å kopiere, distribuere eller spre materialet i hvilket som helst medium eller format, og til å remikse, endre eller bygge videre på materialet til et hvilket som helst formål, inkludert kommersielle. Disse frihetene gis på følgende vilkår: Du må oppgi korrekt kreditering, oppgi en lenke til lisensen, og indikere om endringer er blitt gjort. Du kan gjøre dette på enhver rimelig måte, men uten at det kan forstås slik at lisensgiver bifaller deg eller din bruk av materialet. Du kan ikke gjøre bruk av juridiske betingelser eller teknologiske tiltak som lovmessig hindrer andre i å gjøre noe som lisensen tillater.

For å se en kopi av denne lisensen, besøk <https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.no>

Lisensen gir deg ikke nødvendigvis alle de tillatelsene som er nødvendig for din tiltenkte bruk. For eksempel kan andre rettigheter, som reklame-, personvern-, eller ideelle rettigheter, sette begrensninger på hvordan du kan bruke materialet. Lisensen gir deg ikke nødvendigvis alle de tillatelsene som er nødvendig for din tiltenkte bruk. For eksempel kan andre rettigheter, som reklame-, personvern-, eller ideelle rettigheter, sette begrensninger på hvordan du kan bruke materialet.

Boken er fagfellevurdert i henhold til Universitets- og høgskolerådets retningslinjer for vitenskapelig publisering.

DOI: <https://doi.org/10.55669/oa4305>

Spørsmål om denne utgivelsen kan rettes til:

fagbokforlaget@fagbokforlaget.no

www.fagbokforlaget.no

Omslagsdesign ved: Rasmus Husebø, Universitetsbiblioteket, UiS

Sats ved forlaget.

Forord

I dagens samfunn er det «normale», altså det vi har vært vant til, tydeligvis faset ut av mange deler av dagliglivet, i hvert fall ut av vårt vokabular. Snarere er søkelyset rettet inn mot det avvikende, det uønskede og det uventede. Globale spørsmål knyttet til klimakrise, krig, terroranslag, fiendskap, hjemløshet, fattigdom, rasisme, moderne slaveri, ensomhet, dyrtid, angst og psykiske lidelser, rotløs ungdom, utfasede eldre og ikke minst pandemier og sykdom preger vår mediehverdag.

Det normale, i betydningen det ønskede, stabile og forutsigbare har måttet vike plassen for noe som samlet sett ikke er normalt, men som det samtidig heller ikke er naturlig å kalle unormalt. Det nye er kanskje heller postnormalt, noe som bryter med opplevelsen og forestillingen om det vanlige, det gjengse. Postnormale fenomener er preget av både kompleksitet, mangfold, tvetydighet og usikkerhet, og er samtidig vanskelige å forstå og håndtere. Snarere skaper de forvirring, hvor mange søker skjul i uvitenhetens vide landskap.

Når UNESCO i 2020 oppfordrer verden til å finne frem til en ny normal, er det ikke gjennomsnittet av verdens ulike samfunnsformasjoner det tenkes på, men en ny måte å forme samfunnets høydedrag på. Den gamle normalen er den prepandemiske måten, den nye er den postpandemiske. Utfordringen ligger åpenbart i at vi ikke har noe klart og entydig bilde av hverken hvordan denne postnormalen skal beskrives og forstås, eller hva den nye normalen skal inneholde. Derimot vet vi noe mer om hva det er i den gamle normalen vi ønsker å legge bak oss. Men er det egentlig slik for alle at vi ønsker noe nytt og bedre, eller ønsker vi bare å vende tilbake til det som var og som vi kjenner til, på godt og vondt?

Enkelte av de fenomener som i boken belyser vår tids postnormalitet dukket opp før utbruddet og spredningen av koronaviruset og har fortsatt etter at pandemien var over. Andre eksempler hører tidsmessig sammen med og omhandler selve pandemiperioden. Med stor kraft har vi fått tilføyd og tydeliggjort mange ekstra elementer til det uønskede og ukontrollerte i dagens

senmoderne samfunn. Mange mener at vi står overfor *polykriser* – en lammende og sammenfiltret kriseknote som «snor seg» over globale systemer. Krigene i Ukraina og i Gaza, energikrise, forsyningskrise, inflasjon, uforutsette renteøkninger, klima-, miljø- og naturkriser, samt flere humanitære og flyktningkriser har samtidig gjort bruddet med det vi har oppfattet som det normale tydeligere, men likevel vanskeligere å forstå, forklare og håndtere.

Boken er et bidrag i debatten om de gjennomgripende og raske endringer som skjer i dag. Den gir mange eksempler på hvordan vi strever med å *normalisere* patologiske fenomen i dagens samfunn og hvordan disse bedre kan forstås i lys av nøkkelbegrepene *kompleksitet, kaos og kontradiksjon*. Den dveler ved *betydningen av det nye*, det vi ikke tidligere har sett godt nok eller hatt gode nok begrepskonstruksjoner for å forstå fullt ut. Kanskje kan boken, med sitt *tvisyn, sin undrende synsvinkel* og et *nytt vokabular* om sosial endring, gi en tydeligere oppfatning av de tilsynelatende ukjente, ulogiske og forvirrende tilstander og fenomener som dukker opp i vår postnormale tidsalder? Og jeg skylder leseren å tilføye at ingen deler av boken er tilvirket ved bruk av ChatGPT eller liknende KI-verktøy.

Takk til bidragsytere

En særlig takk til Fagbokforlagets tre anonyme fagfeller som har gitt meg kritiske, konstruktive og idéutløsende kommentarer på bokens førsteutkast. En stor takk også til professor emeritus Per Arne Bjørkum som har lest og gitt tilbakemeldinger på denne versjonen av boken. Hvis fagfellene hadde fått viljen sin helt, ville jeg fortsatt jobbet med å revidere og prøve å forlike de gode råd med den forvirring de ubevisst sådde hos meg. Men nok er imidlertid nok.

Mine emiritikolleger ved Universitetet i Stavanger; Roald Berg, Ingerid Bø, Torgeir Martin Hillestad, Marie Elise Kipperberg, Gunnar Tore Nerheim og Stig Lennart Rosenlund har også bidratt med nyttige kommentarer til bokens idéer under en av mine presentasjoner for dem. Universitetsbibliotekets tegner, Rasmus Husebø ved UiS har illustrert forsiden. Jeg takker dem alle.

Stavanger, våren 2024

Jan Erik Karlsen

Innholdsfortegnelse

Forord

Prolog – hvor står vi nå?	1
1 Utfordre det velkjente	18
1.1 Kompleksitet og mangfold	19
1.2 Et skråblikk på det postnormale	20
1.3 Tvisynets kraft	23
1.4 Den postnormale diskursen	25
1.4.1 Problemorientert empirisme	25
1.4.2 Diskursiv innfasing	27
1.4.3 Medietekster som diskursive kilder	31
1.5 Noe å undres over – undringens mening?	33
2 Normalitet – bare en sosiologisk konstruksjon?	37
2.1 Sosial endring og den illuderte normalitet	38
2.2 Postnormal – ikke postmoderne	42
2.3 Samfunnstillit og postnormalitet	45
2.4 Normalen som forsvant	50
2.5 Selvkorreksjonenes nødvendighet	53
2.6 Noe å undres over – normalitet og postnormalitet	55
3 Postnormale tider?	58
3.1 Blir det postnormale normalisert?	59
3.2 Utvidet postnormal nåtid	63
3.3 Postnormalitetens kjernedimensjoner	65
3.4 Den postnormale betingelsen	70
3.5 Usikkerhet, uvitenhet og ubestemthet	72

3.6	Noe å undres over - postnormalitetens epistemologi?	.74
4	Kompleksitet, kaos og kontradiksjon	77
4.1	Kryptovalutaer, blokkjeden, penger og kompleksitet	.78
4.1.1	<i>Blokkjeden som regnskapsbok</i>	82
4.1.2	<i>Gullgraving med datakraft?</i>	84
4.1.3	<i>Systemisk kompleksitet</i>	87
4.2	#MeToo, smuldrende makthegemoni og det nye kaos	.94
4.2.1	<i>Seksuell trakassering er et 'stille avvik'</i>	96
4.2.2	<i>Er det ryddet opp i grisebingen?</i>	97
4.3	Kunstig intelligens - kontradiksjon til menneskets egenart?	99
4.3.1	<i>Å forfalske tanker og følelser</i>	99
4.3.2	<i>Kan vi egentlig kalle det intelligens?</i>	103
4.3.3	<i>Hva vil det si å være menneskelig?</i>	106
4.4	Noe å undres over – postnormale fenomeners særpreg?	109
5	Spor og sidespor til sannhet og ekthet	111
5.1	Autentisitet og faktisitet i en flytende modernitet	112
5.1.1	<i>Faktaforfalskning, sosial spionasje og pissprat</i>	112
5.1.2	<i>Filmatiske virkelighetsforfalskning</i>	116
5.1.3	<i>Konspirasjoner og desinformasjon</i>	118
5.2	Agendasetting og postfaktuell profilering	120
5.2.1	<i>Faktapolariseringens nivellering</i>	120
5.2.2	<i>Kan vi stole på mediene?</i>	123
5.3	Falsk balanse og fri meningsytring	125
5.4	Redaktørens dilemmaer	127

5.4.1	<i>Klakørenes inntrykksstyring</i>	127
5.4.2	<i>Redaktørenes spagat</i>	129
5.5	Uvirkelighet som rettesnor?	131
5.6	Noe å undres over – hvem skjerner oss mot blendverket?	134
6	Kunnskapsresistens og vitenskapsskepsis	136
6.1	Tvil, tro og ignoranse	137
6.2	Det kunnskapstrøtte samfunn	139
6.3	Lectio divina – dybdelesing på hell?	141
6.4	Klimaskepsis – opplevd ubehag eller informasjonsmetning?	143
6.5	We don't walk the talk	145
6.5.1	<i>Oppmerksomhetsøkonomiens fallgruver</i>	145
6.5.2	<i>Narkotiserende dysfunksjoner</i>	147
6.6	Ytringsfrihet eller dårlig folkeskikk?	149
6.6.1	<i>Jeg er såååå krenket!</i>	151
6.6.2	<i>Hypermoralisme og indignasjonslyst</i>	154
6.7	Noe å undres over – trenges oppriktig kunnskap?	155
7	Hverdagens små, postnormale kaninhull	157
7.1	Hverdagsvirkelighet og postnormalitet	158
7.2	Bompengepakker – bom stopp i logikken?	162
7.3	Shorthandel – om å komme til kort	166
7.4	Sosiale anomalier	168
7.4.1	<i>Hjemmekontor, tullejobber, quiet quitting, fallgruver og prokastinasjon</i>	170
7.4.2	<i>Selfie – digital narsissisme eller sosial selvrefleksjon?</i>	176

7.4.3	<i>Influensere –mimetisk stylingbegjær</i>	179
7.4.4	<i>Rentens iboende mystikk</i>	182
7.4.5	<i>Hvor kan jeg postlegge brevet mitt?</i>	185
7.5	Noe å undres over – tankefeilenes fallgruver?	186
8	Samfunnsmessig motstandsdyktighet?	188
8.1	Trolig vil noe usannsynlig skje	189
8.2	Vinnersjansen favoriserer den som er forberedt	194
8.3	Hvordan håndterer vi det uventede?	196
8.4	Noe å undres over – det tettvevde samfunnets sårbarhet?	199
9	Postnormal patologi?	202
9.1	Krymper vi nåtiden?	203
9.2	Løpe fortene og stå på samme sted?	209
9.3	Kan vi slakke av farten og bry oss?	211
9.4	Fremtiden er åpen, men ikke tom	215
9.5	Noe å undres over – et lukket samfunn?	218
10	Hva kan en ny normal bringe?	221
10.1	Mange usikkerheter?	223
10.2	Hvorfor så ingen, krisen komme?	228
10.3	Noe å undres over – postnormalitetens funksjon?	230
	Epilog - hvor går vi nå?	231
	Litteraturliste	243
	Stikkordsregister	259

Prolog – hvor står vi nå?

La oss ta imot og oppmuntre alle innvendinger; la oss brennemerke alle ensidigheter og all mystisisme; la oss aldri betrakte oss som ferdige med et spørsmål, og når vi har brukt vårt siste argument, la oss begynne på nytt, om nødvendighet med veltalenhet og ironi.

Proudhon i et brev til Marx 1846.

Undring om endring

Lever vi virkelig i *postnormale tider*, med tett kobling og avhengighet mellom sosiale, teknologiske, kulturelle og økonomiske systemer, og med økt kompleksitet, kaos og kontraster i hverdagslivet? I så fall vil det å stole på de *normale* måtene å tenke, eksistere og arbeide på - alt som i stor grad er ansvarlig for tilstanden vi er i - ikke være en lett farbar vei fremover. Vi må ikke gjenta feilene. Snarere trenger vi en omorientering og utvidelse av våre tenke- og handlemåter hvis vi skal dempe de kommende kriser og katastrofer og bevege oss mot en mer livsbekreftende fremtid. Vi er mange som trenger å forstå nye typer endring for å kunne forholde oss klokt til dem, sier den amerikanske sosiologen Charles Thorpe (2024).

Den nye normalen handler om undring om dagens sosiale endring. Undringen er langsomme skråblikk på raske skift i det senmoderne samfunn. Boken samler temaer om én hovedidé; hva er vårt samfunns normalitet, altså det vi alle tar for gitt og aksepterer uten sterke motforestillinger og aktiv tanke, og når og hvordan skifter denne normaliteten til en ny, *postnormal* tilstand? Boken pådytter ikke leseren svar, men forsøker å stille presise spørsmål liksom i sokratiske metode og slik lokke frem leserens eget inntrykk.

Undring er ikke noe man lærer. Undring er noe man mister, sier Jostein Gaarder i *Sofies verden* (1991). Vi akter ikke på det fordi vi antar at det alltid vil være tilgjengelig eller forbli på samme måte som før. Derfor ankommer forståelsen av å ta noe eller noen for gitt først etter at det eller de allerede er borte. Du vet ikke hva du har, før du mister det.

Vi fornemmer kanskje at vi er inne i slutten på en epoke? Men kan vi forstå, sette begrep på, godta og tilpasse oss alle de nye aktivitets- og samhandlingsformene som dukker opp? Hva kommer nå? *Postnormale* tider, eller en *ny normal* som hjelper oss å unngå normløsheten som ellers kunne oppstå i slike overgangstilstander? Endring har alltid vært et trekk ved utviklingen av menneskelige samfunn, men aldri før har endringene vært så raske og gjennomgripende i nesten alle aspekter av våre liv.

Tiden akselerer, sier Rosa, (2003, 2013). Jo raskere vi lever, desto mindre tid har vi. Denne rastløsheten startet lenge før det nye koronaviruset SARS-CoV-2 tok et sprang fra dyr til en menneskelig vert og startet sitt snikmyrdende løp gjennom den globale befolkningen. Over tid har hele verden blitt konfrontert med en rekke sammenkoblede og raske endringer som har utfordret vår forståelse av normalitet. Og under

radaren av koronapandemien (egentlig covid-19-pandemien) fortsetter store pågående teknologiske, demografiske, økonomiske, sosiale, geopolitiske og miljømessige endringer å utfordre individuell og samfunnsmessig motstandsdyktighet på vesentlige måter.

Vår erfaring hittil har gjort lite for å forberede oss på den langsiktige usikkerheten, den nye kompleksiteten og mangetydigheten som disse store overgangene medfører. Over hele verden har nye måter å handle, jobbe, samhandle og konsumere på, og ikke minst sikre tilgang til helsetjenester og nødvendighetsartikler blitt påvirket av pandemien. Nye krav settes til våre institusjoner for å sikre at samfunnsmessig motstandskraft opprettholdes eller styrkes. Regjeringer, private og offentlige organisasjoner og sivilsamfunnet strever med å forstå faktorene som driver eller påvirker disse endringene, og deres implikasjoner for samfunnets fremtider, politikkkutforming og strategiske beslutninger.

Paradigmeskift? Tre slags humanismer

I tradisjonell vitenskapsfilosofi er de to viktigste kravene knyttet til hvorvidt den vitenskapelige innsatsen frembringer kunnskap som er kumulativ og generaliserbar. Etter hvert som nye forklaringer lanseres, utprøves og aksepteres, utgjør de byggeklosser i det nye kunnskapsmessige oversiktsbildet. Kunnskapsutvikling antas å følge rasjonelle mønstre, hvor stadig nye deler av den uoppdagede virkeligheten avdekkes. Dermed får kunnskapskartet vårt stadig færre, kjente «hvite felter». Kunnskapen blir i økende grad overførbar til områder ut over de hvor den først ble utprøvd. Mengden av objektiv kunnskap øker som følge av den virksomhet forskere utøver for

å prøve ut sine vitenskapelige antakelser og metoder overfor verden (Popper 1963, 1972).

Men foregår kunnskapsutvikling virkelig langs slike rasjonelle baner? Er det ikke heller slik at vår kunnskap alltid er begrenset, men vår uvitenhet ubegrenset? Kuhn (1970) hevder at kunnskapsutviklingen er styrt av de normer og verdioppfatninger som råder innen vitenskapen til enhver tid. Det kaller Kuhn for et *paradigme*, altså et felles verdigrunnlag vi har for å kalle noe for vitenskap og gjenkjenne og skille vitenskapelige resonnementer og resultater fra hverdagserfaringer.

Paradigmet inneholder (gjerne implisitte og latente) oppfatninger om hvordan verden «egentlig er». Det gir handlingsveiledning for kunnskapsutvikling og en felles holdning til hvilke problemer som er forskningsverdige og relevante. Kunnskapsutviklingen foregår både gjennom en vedvarende evolusjon innenfor et gitt paradigme og gjennom revolusjonære sprang hvor paradigmer erstatter hverandre i diskontinuerlige skritt. Paradigmet gir samtidig en begrensning av hvilke problemer som er ekte, og et motiv for å forske på nye, udefinerte og uløste områder.

Vi lever i en epoke hvor et dominerende paradigme som har plassert mennesket i en opphøyet og særegen posisjon på jorden er i ferd med å svekkes. *Humanismen* viker front for andre paradigmer, som oftest betegnet som transhumanisme og som posthumanisme. Humanisme, sier filosofen Einar Duenger Bøhn (2020a), er:

en generell holdning og tankeretning som setter mennesket i fokus som selvstendig aktør, ser på mennesket som selv ansvarlig for å skaffe seg

kunnskap på best mulig måte ved hjelp av sin kritiske fornuft og praksis, og tilskriver enkeltmennesket en ukrenkelig egenverdi og verdighet.

I humanismen finner vi en slags guddommeliggjøring av mennesket. Descartes, med sitt «cogito, ergo sum» opphøyer mennesket siden mennesket er den eneste art som kan tenke, som kan uttrykke sine tanker og som kan omsette tankene i handling. Emmanuel Lévinas (2004) hevder at vi ikke kan oppdage hva et menneske egentlig er bare ved å søke i vårt indre. Vi trenger møter med 'et annet menneske som møter oss som et ansikt', sier filosofen Lars Svendsen (2021) om Lévinas' postmoderne fundamentaletikk¹.

Transhumanismen og posthumanismen stiller spørsmål ved de antakelsene humanismen bygger på og hvordan den fremhever menneskets antatte, enestående posisjon i verden. Begge tankeretningene kaster humanismen på skraphaugen. De trekker opp nye relasjoner og grenser mellom mennesket, teknologien og naturen, og reiser nye spørsmål om (forlenget) liv og (utsatt) død. Det gjør de imidlertid på ulike måter. Kort sagt dreier transhumanismen seg om dagens (og dels morgendagens antatte) muligheter til å forbedre mennesket som art (Bostrom, 2005; Duenger Bøhn, 2020b). Vi skal bruke medisinsk og digital teknologi til å bli sterkere og raskere, smartere og klokere, penere og sunnere, snillere og lykkeligere. Alt virker forlokkende med en slik teknologioptimisme som overskrider grensene for våre naturgitte forutsetninger.

Posthumanismen stiller seg derimot kritisk til menneskets opphøyde og gudeliknende stilling, til det å se verden utelukkende gjennom menneskets perspektiv. Jan Grue (2019) behandler posthumanismen som tanke og tendens,

¹ Lars F.H. Svendsen (2021). *Emmanuel Lévinas*. Store norske leksikon.

som et slags grunnleggende skift av overordnet forankring av tenkemåten (paradigmet) om menneskets plass på jorden. Posthumanismen, slik Jan Grue fremstiller den, er en kulturell og ideologisk utfordring av den klassiske forestillingen om at mennesket er vesensforskjellig fra resten av skaperverket. I så måte er nedbrytingen av grenser mellom menneskeheten og tilstøtende former for biologisk og kunstig liv viktig.

Vår nåtid betegnes som antropocen tid, det er menneskets dominerende tidsalder. Om vi godtar at menneskelig aktivitet påvirker geologiske rytmer og biologiske organismers utvikling, må vi stille spørsmålstegn ved vår plass og rolle i verden i dag. Her er spørsmålene om hva natur er, hva et menneske er, og hvordan vi skal forstå mennesket i dagens verden sentrale. I den antropocene tidsalder er det selvkjent at både økologiske (for eksempel nedbyggingen av natur) og biologiske forhold (for eksempel menneskets domestisering av dyr) må gis ny oppmerksomhet. Fremtidsbildene våre vil måtte meisle ut fortellinger som bedre forstår samspillet mellom teknologi, natur og menneske. Da vil transhumanisme, med sin vektlegging av individuell forbedring av mennesket, komme til kort overfor posthumanisme som vektlegger helhetlige og kollektive forståelsesrammer.

Brennhagen (2021) diskuterer om vi beveger oss inn i en *postnaturlig* tilstand ved å gi slipp på forestillingen om at naturen er noe eget. Antropocen utfordrer jo bildet vi har av såkalt uberørt natur, den fins knapt lenger, 'hverken i den observerbare virkelighet eller i vår symbolske forestillingsverden'. Og posthumanismen gjør den feil, mener Brennhagen, å reformulere 'forholdet mellom natur og teknologi, det organiske og det artefaktiske, og [posthumanismen] foreslår å

forkaste begrepet om «naturen» totalt'. Da kan noe umistelig gå tapt, sier han. Begrepet om naturen fastholder at det er vesensforskjeller mellom det naturlige og det artefaktiske. Om vi taler om en postnaturlig verden, slik Bruno Latour mener vi allerede befinner oss i (sitert i Dunker, 2019) tar vi nederlaget mennesket vil lide på forskudd. I naturen kan økologiske og evolusjonære prosesser selvskape seg, fri fra det artefaktiskes destruktive kraft. Posthumanismen begår derfor 'et kategorimistak når den likestiller' det selvskapende og det skapte, mener Brennhagen.

Beskrivelsene av postnormalitet og postnormale tider kan hjelpe oss til å forstå den brytningen som nå foregår mellom de ulike humanismene og det de tilbyr som rammeverk for kunnskapsutviklingen. Slik sett kan postnormale synsmåter betraktes som anomalier (fra gresk anomalia, ujevnhet). De er forskningsmessige utfordringer som ikke lar seg løse innenfor normalvitenskapens (humanismens) rammer (Kuhn, 1970). Snarere antyder postnormalitetsoppfatninger behovet for grunnleggende paradigmatisk endringer, eller i alle fall at vekselspillet mellom de tre humanismeforestillingene får farge kunnskapsutviklingen videre.

En slik endring i tenkemåte som trans- og posthumanisme innebærer, vil kunne endre forskningens forankring, men også ha systemiske konsekvenser i politikk og økonomi. Det gjenstår å se om et slikt tenkt paradigmeskifte faktisk vil skyte fart og slik bli grunnlaget for en ny normalvitenskap og en postnormal og mer bærekraftig fremtid.

Postnormal kunnskap

I 1993 argumenterte Silvio Funtowicz og Jerry Ravetz, i kjølvannet av 1980-tallets store industrielle katastrofer,

risikable romferder og globale miljøtrusler, for at en ny type vitenskap – postnormal vitenskap – var i emning. En postnormal vitenskap var særlig viktig når både system-usikkerheten og beslutningene innebar høy samfunnsrisiko og økt sårbarhet. Normalvitenskapens tradisjonelle metodologier er mindre anvendbare (1993, s. 744) i situasjoner der ‘fakta er usikre, verdier i strid, innsatser høye og beslutninger haster’. Kvalitetssikring av forskningens innspill i slike situasjoner krevde et *utvidet fagfelleskap* hvor alle parter som var berørt av beslutningene og tiltakene, måtte delta, hevdet forfatterne.

Omtrent slik hadde også Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (VKMU) argumentert da den la frem sin rapport *Vår felles framtid* i 1987. Verden trengte et program for globale reformer, med en strategi for en bærekraftig utvikling som kunne peke forbi den krisestemning og usikkerhet som rådde. Det var behov for en ny epoke med vekst, som samtidig var sosialt og miljømessig bærekraftig, skrev VKMUs leder, Gro Harlem Brundtland (VKMU, 1987, s. 11). Da trengte man et nytt grep på internasjonalt samarbeid og et nytt syn på teknologiutvikling og sosial organisering av produksjonslivet.

I normalvitenskap har usikkerhet, verdistandpunkt og perspektivmangfold lettere en tendens til å bli oversett, mens i det postnormale synet bør disse være integrerte elementer i vitenskapen. Derfor kan vi si at postnormal vitenskap hverken er verdifri eller etisk nøytral, og den har både et epistemologisk, metodologisk og praktisk siktemål.

Trass i at dette vitenskapssynet også kunne passe godt på mange av de etterfølgende tiårenes katastrofer, megatrender og fremtidssjokk, ble den postnormale vitenskapen ikke et paradigmebrudd, slik man først kunne forvente. Normalvitenskapen har overlevd innen sitt rådende

paradigme, selv om Kuhn (1962, 1970) hevdet at paradigmer alltid har uløselige problemer som resulterer i forskningsanomalier som kan gi opphav til nye paradigmer. Begrepet *VUCA* dukket opp mot slutten av 1980-tallet med forankring i engelskspråklig ledelsesteori (Bennis & Namus, 1985), og ble opprinnelig brukt for å beskrive situasjonen i verden etter slutten på den kalde krigen. *VUCA* står for volatilitet, usikkerhet, kompleksitet og tvetydighet. Volatilitet betyr turbulent, og refererer til endringskreftenes bevegelser og dynamikk som er både raske og ustabile. Usikkerhet betegner mangelen på forutsigbarhet og behovet for å kunne forutsi overraskelser som vil skje. Kompleksitet angir en situasjon med forstyrrelser som en organisasjon står overfor, men hvor årsak-virkningskjeden er uavklart. Tvetydighet betyr at virkeligheten er uklar og man lett feilleser motstridende betydninger av hendelser og handlinger.

En slik situasjon krever at organisasjoner kan håndtere både ukjente og plutselige endringer. Dette setter store krav til strategisk lederskap, hvor de kaotiske eller uoversiktlige omgivelser tolkes og utnyttes til beste for organisasjonens levedyktighet (Rodriguez & Rodriguez, 2015; Ancona, 2019). Slik sett er *VUCA* ikke lenger brukt så mye om selve epoken vi befinner oss i, men mer om de særtrekk som preger aktørenes omgivelser og håndteringen av disse.

Normale og postnormale veikryss

I denne boken gir jeg mange ulike eksempler på viktige *veikryss* mellom det normale og det postnormale landskapet. Her er det ikke nødvendigvis bestandig slik at hovedfartsårene følges, men også slik at sideveier og stikkveier som ikke alltid oppgis på den samfunnsvitenskapelige GPS-en utforskes.

Ziauddin Sardar (2010, s. 435) tok idéen om postnormal vitenskap videre, ved å introdusere begrepet *postnormale tider* (PNT), altså 'en mellomperiode hvor gamle ortodoksier dør, nye er ennå ikke født, og svært lite synes å gi mening'. Han erklærte at alt som var 'normalt' nå har fordampet, vi har rykket inn i postnormale tider². Idéen om postnormale tider prøver å skape mening i tilværelsen i en verden i rask endring, der usikkerhet er det dominerende temaet og uvitenhet har blitt et verdsatt fellesskapsideal. Postnormalitet handler altså om vår tids motstridende, komplekse og kaotiske natur.

Men vi behøver ikke umiddelbart kjøpe Sardars utsagn om at alt normalt er forsvunnet og at hele samfunnet har gått inn i en altomfattende, postnormal epoke preget av *kompleksitet, kaos og motsetninger*. Det kan likeså gjerne være at postnormale fenomener har dukket opp inne i det normale samfunnet og i den normale epoken, men nå eksisterer ved siden av eller i skyggen av normaliteten. Og - selvfølgelig passer hver historisk periode inn imellom den forrige og den neste. Endringene mellom ulike tidsepoker kan være betraktelige og paradigmeskifter kan oppstå. Hvordan dette skjer og hva som kjennetegner samfunnet makronivåendringer over tid, er et spørsmål stilt av mange slags analytikere og fremtidsforskere (Inayatullah, 1998; Kuuosa, 2005).

Cairns (2017, s. 416) hevder at de særtrekk som kan beskrive normale tider egentlig er de samme som kan brukes til å definere postnormale tider. Det er bare et spørsmål om

² Dette kan jo se ut som en parafraze fra Manifestet, av Marx og Engels i deres beskrivelse av forholdet mellom borger og proletar, og særlig omtalen av den stadige omveltningen av produksjonen, hvor de sier (1969, s. 15): «Alle faste, inngrodde forhold med hele sitt tilheng av gamle, hevdvunne forestillinger og synsmåter oppløses, alle nydannede forhold foreldes før de kan forbene seg. Alt standsmessig og stillestående damper bort, ...»

ulike grader av de samme særtrekkene. Driverne for endring i dagens senmoderne samfunn er de samme om man kaller denne epoken for postnormal, hypernormal, anormal eller ny normal. Uansett etikett på vår samtid, er det *ikke gode* tider, så vi må iverksette radikale endringer, sier Cairns (s. 413).

Cairns syn er på linje med hovedstrømningene i samfunnsvitenskapelige teorier om endring. Derimot forklares postnormale fenomener, slik Sardar (2010, 2015a, 2015b, 2020a, 2020b, 2021a; 2021b, 2022) og andre fremsynsforskere (Montuori, 2011; Davies, 2011; Sardar & Sweeny, 2016; Kuzmanovic & Gaffney, 2017; Serra & Sardar, 2017; Mayo, 2020; Mayo & Miah, 2021; Serra del Pino, 2021) ser bet, dårligere av etablert sosiologisk teori om sosial endring. Sosial endringsteori forankres i oppfatninger om kontinuitet eller diskontinuitet med startpunkt i det normale. Idéen om postnormale tider er på sin side mindre opptatt av nye fenomeners *årsaker* enn av deres *nærvær og særpreg*.

Vi lever i en periode med raskere endring. Nye trender, teknologier og kriser dukker raskt opp og forvandler kjente sosiale og politiske landskap. Etablerte og verdsatte idealer, med dype historiske røtter kan velte om over natten. Ukonvensjonelle og uvanlige forestillinger og hendelser kan virke som om de oppstår fra allesteds og ingensteds. Postnormale tider forsøker å fange opp dette ved å bruke et sett med nye begreper, samt å tilby en ny diskurs om fremtiden.

Bare de siste årene har vi vært vitne til fremveksten av populisme og ytterste høyrebevegelser både i Europa og globalt, Brexit, sprekker i EU, cyberkriger ledsaget av fremveksten av en ny kald krig, samt fryktelige angrepskriger og terroranslag. Kina fremtrer som en stadig mer dominerende supermakt. Pandemier som Ebola og Zika-virus og ikke minst

koronapandemien plager og uroer oss. Klimaendringer fører til ekstreme værhendelser. Falske nyheter og alternative fakta forvirrer oss. Banebrytende teknologier som sjåførløse biler forstyrrer og ødelegger våre trafikale forestillinger. Kunstig intelligens blir stadig kraftigere og mer anvendt. Alt ser ut til å være i flyt, ingenting kan stoles på. Alt vi ser på som normalt, smelter bort rett foran øynene våre.

Vi trenger derfor begreper som forener den sosiale og fysiske virkeligheten bedre enn hva klassisk teori om sosial endring gjør. I vår senmoderne tidsalder er vi i en overgangsfase hvor vi ikke lenger kan forstå eller forklare naturen som noe som står *utenfor* samfunnet. Naturen er faktisk blitt samfunnsliggjort. Det finnes ikke lenger miljøproblemer som ikke samtidig også er samfunnsproblemer, enten i form av helse- og miljøtrusler som følger den omdanning av naturen til varer og tjenester vi foretar i produksjonssystemet vårt, eller i form av de uønskede globale risikoer denne omdanningen medfører. Alt dette kalte Ulrich Beck (1986) for risikosamfunnet³.

Naturen slår altså tilbake, og den gjør det både langsomt, snikende og irreversibelt, men også plutselig og katastrofalt. Det må vi kunne skaffe oss innblikk i. Egentlig handler det om å kunne forklare måter vi kan *begrense oss på*, altså både redusere uttaket av naturens ressurser og balansere de belastninger vi legger på naturen. Livsgrunnlaget trues ved at den fysiske virkeligheten påvirker den sosiale virkeligheten

³ Risikosamfunnet betegner hos Beck en samfunnsformasjon som frykter en fremtid preget av teknologikatastrofer, klima- og naturendringer, pandemier, terror, militære konflikter og kriger, politisk, økonomisk og sosial uro. Denne formasjonen er drevet av moderniseringen, er global og krever en motorganisering som overskrider grenser mellom stater og regioner, mellom kjønn, klasse og kulturer.

i større omfang, og med mer fatale konsekvenser enn noen gang tidligere. Vi trenger gode begreper for å kunne beskrive og analysere hvordan en grønn og naturbalansert samfunnsorden skal kunne skapes. Da må vi også være i stand til å forklare fenomener i dagens samfunn som fremstår som kaotiske, komplekse og tvetydige.

Kaos, kompleksitet, tvetydighet

Et annet aspekt er å komme inn under huden på hva det egentlig er med den tilsynelatende kunnskapsresistente og kunnskapstrøtte holdning som preger så mange i dag? Eller med oppmerksomhetsøkonomiens mange fallgruver? *Kaos, kompleksitet og motsetninger* (kontradiksjon, tvetydighet) former hverdagen, hvordan skal vi forstå det? De tre begrepene er kjernedelene i læren om *postnormalitetens patologi*⁴. Hva er det normale, det vi bedømmer etter dets generalitet, hva vil vi definere og beskrive som avvikende, postnormale mønstre, og hva vil en *ny normal* kunne inneholde?

Selvsagt kan vi ikke unngå å omtale virkningene av koronaviruspandemien. Den var egentlig forhåndsvarslet og beskrevet, men varslene ble ikke tatt høytidelig. Pandemien skapte både en fragmentering av etablerte sosiale fellesskap, og utvikling av en ny kollektiv tilhørighet. I Norge ble vi rystet sammen i en nasjonal dugnad om et smittevernregime og en kollektiv omsorg vi ikke hadde erfart på lenge.

Russlands invasjon av Ukraina 24. februar 2022 var egentlig også varslet, både for flere år siden og kort tid i

⁴ Patologibegrepet brukes i denne boken i tråd med Emile Durkheims (1972, s. 55) sosiologiske regler om distinksjonen mellom fenomener som er som de skal være (normale) og de som burde være annerledes enn de er (patologiske).

forveien. Den ble forutsett gjennom Russlands krig mot Georgia i 2008 etter at landet forberedte medlemskap i Nato, annekteringen av Krim som svar på anti-russiske demonstrasjoner i Kiev i 2014 og krigen i Øst-Ukraina som startet i 2014. Professor Timothy Snyder ved Yale advarte i mange år mot krig i Ukraina, uten å bli hørt. I boken *Veien til ufrihet* kom han i 2018 med dystre spådommer om hva planene til Putins autoritære regime kunne være. John Færseth beskrev allerede i 2014 Ukrainas store betydning i Vladimir Putins eurasiske prosjekt. Få uker før invasjonen i februar 2022 varslet vestlig etterretning at Russland ville iverksette en slik krig mot nabolandet Ukraina – landet på grensen. I motsetning til koronapandemien, ble varslene tatt mer alvorlig og entydig, men først da invasjonen var et faktum.

Berlinmurens fall i 1989, terroranslaget mot Twin Towers i New York i 2001, karikaturtegningene i Jyllands-Posten i 2005 og den store amerikanske banken Lehman Brothers konkurs i 2008, og sjokkene som fulgte disse, var derimot ikke forutsette og tydelig forhåndsvarslede. Ei heller klarte vi å forutse krigen i Gaza fra oktober 2024. Men alle rystet verdensordenen, både politisk, økonomisk og sosialt.

Sånne brudd med det normale blir vi alltid oppmerksomme på – i ettertid. Det postnormale tidsperspektivet forsøker å beskrive og analysere også det som kryper stille og langsomme inn på oss i nåtiden. Postnormalitet er en slags sosial *limbotilstand* hvor det gamle og velkjente ikke er helt borte og det nye ennå ikke helt ferdigstøpt. Dette «store intet» kan vi få øye på ved å analysere svake signaler og tidligvarsler av postnormalitetens forløpere.

Et åpent spørsmål angår nivået på samfunnsmessig motstandskraft⁵ og sosial samhörighet i demokratier som står overfor rask endring. Det er økende bekymringer for misnøye blant folk flest, for manglende tilkobling til samfunnets institusjoner og normer, og for fragmentering av samfunnet (Schiefer & van der Noll, 2017). Gapet mellom generasjoner i synet på hvilken fremtid som ønskes, dukker opp. Det vil kreves tydelig institusjonell og samfunnsmessig forandring for å møte morgendagens miljømessige, demografiske, geopolitiske og teknologiske utfordringer.

Et orienteringskart

Postnormale tider er en epoke der gamle mønstre og sannheter dør, nye dukker opp og mye av det nye ser ut til å være ufornuftig. Slike tider er et produkt av kreftene som former vår globaliserte, nettbaserte verden: akselererende endring, usikkerhet og uvitenhet. Diskusjoner om postnormale tider krever nye, fremtidsrettede perspektiver basert på en kritisk forståelse av kompleksitet, overskridende motsetninger og den stadig nærværende mulighet for kaos.

Behovet for en ny synsvinkel på vår samtid, og et nytt begrep for å sortere ut og forstå det nye, det uventede, det patologiske og det ukjente på, tvinger seg på oss. Globale megakriser; klimatrusslene som får FN til å ta frem de mest dramatiske uttrykk og dystopiske fremtidsbilder, samtidig står vi midt i en naturkrise, der naturtyper og plante- og dyrearter forsvinner fordi vi mennesker beslaglegger mer og mer areal, koronapandemien som har gjort Verdens helseorganisasjon til alles autoritative kunnskapssenter for folkehelsen, Russlands

⁵ Fagtermen for dette er *resiliens*. Jeg skal komme tilbake til, utdype og fornorske begrepet i kapittel 8 og 10.

brutale invasjon av Ukraina og Israels sønderbombing av Gaza som både har tydeliggjort krigens umåtelige galskap og lidelser og som har rekonfigurert NATO, og de mange humanitære katastrofer som følger i kjølvannet av klimaendringer og borgerkriger, alt omrokerer vår vante forestilling av det normale i verden og på vår hjemmebane.

Begrepene *postnormalitet* og *postnormale tider* tvinger seg nærmest på oss som verktøy for å beskrive og analysere de store endringene som skjer. Et hovedpoeng er jo å illustrere at disse fanger empiriske fenomener i dagens samfunn på en ny måte. Dermed gir de et dugelighetsargument for å beskrive og analysere senmoderne innslag i Norge.

Den faglige idéen i boken roterer om konseptet postnormale tider, den epoken som betegner overgangen mellom det som ikke lenger er, og det som ennå ikke er blitt til. Den epoken er vår samtid. De fenomener som dukker opp der beskrives av og analyseres med tre kjernebegreper; *kompleksitet*, *kaos* og *kontradiksjon* (eller motsetninger). Eksempler og illustrasjoner fra dagsaktuelle hendelser belyses så gjennom disse begrepene. Sentralt står også diskusjonen om den såkalte *gamle og nye normalen*, i kjølvannet av koronapandemien. Den *pedagogiske idéen* er dels knyttet til begrepet *skråblikk*, hvor både det usikre, det tvetydige, det paradoksale og det uforklarte fremheves i eksempler og analyser. Dels er det pedagogiske blikket også knyttet til selve *presentasjonsformen*, med en *ingress* i hvert kapittel som beskriver hva som skal beskrives og en avslutning som tar opp det som man kan *undre seg over* når kapitlet er lest.

Boken kan også leses som et orienteringskart over det nye, uventede og forvirrende som dukker opp i det senmoderne samfunnet. Kartet og karttegnene hjelper oss å orientere

sikrere blant *postnormale (patologiske) fenomener*. Kompasset vårt er *tvisynet*, altså tilbøyeligheten til å se en sak fra to helt motsatte sider. Og kompassnålen peker hele tiden mot *undringen om endringen*, mot postnormale sosiale nyskapinger og uventede hendelser.

1 Utfordre det velkjente

Man må holde fast ved troen på at
det ubegripelige kan begripes,
ellers ville man ikke forske.

Johann Wolfgang von Goethe

Ved Universitetet i Stavanger har man et motto som lyder; «La oss utfordre det velkjente, og utforske det ukjente». Det er ikke alltid enkelt å forstå hva som menes med det, ei heller hva som må gjøres for å realisere slike ambisjoner. Som ung student leste jeg et essay av den tysk-amerikanske sosialpsykologen Alfred Schütz med tittelen *The Stranger*, skrevet i 1944. Jeg ble slått av argumentasjonen hans om hvilken omdefinierende kraft det ligger i å komme utenfra med et nytt perspektiv på velkjente fenomener. Nettopp fordi den fremmede ikke kjenner gruppens koder og det som tas for gitt der, må han spørre og observere, om og om igjen, for å kunne forstå hva som er gruppens egenoppfatninger og innforståtte oppskrifter.

Nobelprisvinner i litteratur i 2017, Kazuo Ishiguro (2021) har et liknende grep i sin bok *Klara og solen*. Hvordan sanses verden gjennom blikket til en kunstig intelligens, en kunstig venn, en KV? Hva gjør oss til mennesker og til sosiale aktører? Hva er unikt og individuelt, og hva er felles og kollektivt? Her, i undringen over hva noe betyr og hvilken mening det har, ligger det en innovativ kraft.

La oss derfor starte med å rette søkelyset på hvordan vi kan utfordre det velkjente og *normale*. Hvilke begrep og analysemåter bør vi anvende slik at vi etter hvert kan utforske det ukjente og *postnormale*?

1.1 Komplexitet og mangfold

I dagens samfunn skapes stadig nye skiftninger i måten vi samhandler på. Gjennom sosial differensiering har samfunnet blitt mer *komplekst*, samtiden er mer *flytende* og hinsides orden og system (Baumann, 1990, 1991, 2001, 2017). Det trenger derfor en *avmystifisering* (Ziehe, 1986). Dagens samfunn kan dessuten kjennetegnes ved spesielle krav til menneskelig refleksjon, sier Giddens (1991). Vi reflekterer over måter som våre verdier, erfaringer, interesser, trosoppfatninger, politiske sympatier og antipatier, lidenskaper, målsettinger og sosiale identiteter former oss selv og våre sosiale omgivelser på.

Giddens mener at dagens samfunnsformasjon er en radikaliserings av, og dermed en fortsettelse av moderniteten, men ikke en avsløsning av den. Nettopp derfor er det ikke snakk om et postmoderne samfunn, det ville i så fall innebære et brudd med moderniteten. Vår nåtidige samfunnsformasjon er senmoderne, ikke postmoderne. Den annerledesheten vi kan observere i det senmoderne samfunn, handler om at det skjer stadig hurtigere endringer i trender og moter, teknologi, samhandling, arbeidsliv, matregimer, normer, verdier og språk; alt som er med på å forme vår kultur, livsstil, identitet og bevissthet er i hurtig forandring. Mangfoldet øker. Mye av dette avspeiles som endringer i samfunn, kultur og ikke minst i medier, det vi gjerne betegner som mediatisering. Denne mediatiseringen omformer sosiale institusjoner og kulturell praksis, for eksempel gjennom mobiltelefonens og internettets mange nye bruksformer. Det senmoderne samfunnet er mediemettet, og mye av samhandlingen vår foregår nå på medienes arena.

1.2 Et skråblikk på det postnormale

Et *skråblikk* kan være så mangt; i dagligtalen er det åpenbart noe som ikke retter søkelyset rett, men skrått på objektet. Det er et øyekast som i beste fall gir en skjev vinkel på forståelsen av virkeligheten. Noen ganger kan skråblikket være verdifullt fordi det lyser opp gråsoner eller det som ligger i periferien, andre ganger styrer det oss helt utenfor boksen. Når vi skriver bøker og vitenskapelige artikler, skal de være balanserte og upartiske; de reglene gjelder ikke nødvendigvis for skråblikkene. Der kan vi slippe oss mer løs, være undrende og underfundige, spitige og vittige, ha både sideblikk og innblikk, være personlige eller allmenne, humoristiske eller ironiske. Vi kan både overdrive eller underdrive, og vi slipper unna den vitenskapelig sjargongens nivellerende kraft. Skråblikkene må likevel ha et poeng, en kjerne av innsikt som skal formidles.

Slik er forhåpentligvis formen i denne boken. Den er faglig forankret i evidensbasert og etterprøvd kunnskap, men også i teoretisk fantasi og forestillingsevne om 'det nye'. Poenget er ikke å levere innsikt og gode spørsmål ved å overdrive og harselere, men heller å la de faglige interessene spille inn på temaer og fenomener som ennå ikke har fått autoriserte forklaringer. Skråblikkene har til hensikt å gi en smule ny innsikt, men kanskje enda mer å lede til flere gode og åpne spørsmål om det senmoderne samfunnets særtrekk, dets skiftende strukturer og flyktige prosesser.

Et *postnormalt skråblikk* krever mer enn det vi forventer av dagligtalens, journalistens og dikterens skråblikk. Ikke til forkleinelse for de sistnevnte, men det er nødvendig å forklare forskjellene. Et postnormalt skråblikk krever at vi egentlig legger vekk mange av de formene det allmenne skråblikket kan

benytte. Vi må ha både tilbakeblikk og fremblikk, innblikk og overblikk (Busch et al., 2007, s. 138). Hvert av disse blikkene krever særlige faglige innsikter.

Tilbakeblikket hjelper oss å holde fast i det som har vært, og samtidig erkjenne at noe av det historiske kan være gått ut på dato. Fremblikket krever at vi er i stand til å se ut over den nåværende posisjonen vår og kunne tenke fritt og kreativt om det som ennå ikke er skapt. Overblikket gir oss mulighet til å iakttå alle relevante sider ved en problemstilling, uten nødvendigvis å måtte erklære oss maktesløse fordi alt henger sammen med alt. Innblikket er vår forståelse av indre dynamikk og detaljer i en sak. Djevelen gjemmer seg som kjent i detaljene.

Disse fire ulike formene for *blikk* kan også kombineres og gi oss ulike former for innsikt (Karlsen, 2016, 2021). Om vi kombinerer tilbakeblikk og overblikk vil vi kunne få et helhetlig bilde av hva som er gjort tidligere, og hvilke hvite felter på kunnskapskartet som vises. Kobler vi innblikk og tilbakeblikk, oppdager vi kanskje hvilke av de hvite feltene som utgjør flaskehalsen eller særlige utfordringer i kunnskapsutviklingen. Setter vi sammen overblikk og fremblikk, kan vi få frem ulike tankemodeller av hvordan vi forestiller oss fremtiden, og kombinerer vi innblikk og fremblikk, kan vi belyse hva som kreves for å bevege oss ut av kunnskapens status quo og dermed utforske det ukjente. I tillegg krever det også at vi har sideblikk til alle kanter og en kritisk distanse til det temaet som tas opp (Repstad, 2007). Men makter vi noen gang å gjøre det ukjente kjent, og det velkjente ukjent, slik at vi skjønner det på nye måter?

Etablerte sannheter kan ha datostempling og må etterprøves kontinuerlig. Det kan kreve mot og tankekraft å

gjøre det. Det er ikke gitt at det vi tar for gitt er et uttrykk for våre felles verdier og til evig tid er verdt å forsvare. Derfor kreves det et faglig *civil courage*, altså en aktpågivenhet og taleførhet som også står seg mot den etablerte kunnskapen og dens standhaftige apologeter. Det samme gjelder spørsmål som må stilles om alt det vi ennå ikke vet noe om, alt det som hører til i uvitenhetens territorium. Det må utforskes, gjerne ved å bygge på eller kontrastere det vi allerede vet, slik at vi kan stille de rette spørsmålene. Vi må altså *undre oss* over alt det som fortøner seg usikkert, mangetydig og komplekst ved samfunnsformasjonen, dets strukturer, prosesser, aktører og samhandlingsformer. Samtidig er det rimelig sikkert at vi ikke kan svare presist på spørsmål som er upresise. Spørsmålsstillingene må skjerpes.

Skråblikket er også nyttig for formidlingen av forskningens *usikkerhet*, *tvetydighet* og *kompleksitet*. På sitt beste kan det vise for leseren at samfunnet neppe eller aldri forklares eller forstås fullt ut. Det består av lærende aktører, herunder ulike individer, grupper og institusjonelle aktører. Og nettopp i det lærende perspektivet ligger den samfunnsmessige dynamikken. Selv om samfunnsforskere nok kan sette en slags diagnose på dagens formasjoner, er fremtiden ikke skrevet ut som en resept som skal følges. Fremtiden (som fenomen) er helt tom og åpen. Så det beste og egentlig eneste vi kan gjøre med fremtiden, er å tenke om den. Fremtiden meisles best og først ut i våre tanker, og skråblikket kan hjelpe oss til å tenke innovativt og skapende om det ukjente og ennå uskaptet fremtidslandskapet (Karlsen, 2016, 2021).

Observasjoner av *dilemmaer* og *paradokser* kan hjelpe oss både til å utfordre det velkjente og utforske det velkjente.

Egentlig er disse blant de beste hjelpemidlene til å forklare et skråblikk. Endringshastigheten i det senmoderne samfunn tilsier at samfunnsvitenskapene må tilby stadig nye forklaringer og diagnoser på endringens former og konsekvenser. Skråblikkene våre kan ligge i forkant av denne utviklingen, men de kan aldri fullt ut bestemme hva utfallene skal bli. Som sagt – det fins neppe samfunnsformasjoner som er ideelle for alle, eller som kan utformes som et paradisi på jord. Skråblikkets formidlingsfunksjon er først og fremst å hjelpe oss til å utvide vår modellrikdom, gi oss en større bredde i de tanker vi har om ulike sider ved samfunnet. Selv om skråblikket hovedsakelig er utprøvende, er det selvsagt ikke uten evidensbaserte kunnskapselementer. Tvert om – det er nettopp kunnskapsoversikten som gjør det mulig å forbedre det vi allerede vet og stille nye, klare spørsmål, som i neste omgang kan utforskes ved hjelp av forskningens apparat. Slik håper jeg mine skråblikk kan fungere.

1.3 Tvisynets kraft

Sammen med skråblikket kan *tvisynet* gi oss den nødvendige kritiske distanse til alt det nye som dukker opp, og som forvirrer og undrer oss. En sak eller et fenomen har aldri bare én forklaring, og noen ganger fremtrer fenomenet som noe som har helt motsatte forklaringer, beskrivelser og forståelser. De er paradoksale i den forstand at de virker selvmotsigende, urimelige eller til og med absurde, men i virkeligheten er de sanne og faktiske.

I 2018 feiret man 200-års jubileum for Aasmund Olavsson Vinjes fødsel. Han lærte oss å diskutere slik at både motforestillinger og detaljer ble tydelige. Med ham fikk vi både

nynorsk journalistikk, folkeopplysning, diktning, samt folkelivs- og reiseskildringer. Dessuten fikk vi ikke minst forståelse av begrepet *tvisyn*, altså tilbøyeligheten til å se en sak fra to, gjerne helt motsatte sider samtidig. Dette dobbeltsynet er evnen til å se både retten og vrangen, det tragiske og komiske, det alvorlige og det latterlige i en sak eller et fenomen. I *Ferdaminni fraa Sumaren 1860* (2018) beskriver han det som evnen til å se «Retta og Vranga paa Livsens Vev, soleides at me lettare kunne liksom graata med det eine Augat og læ med det andre». Disse reiseminnene er en blanding av intervjuer, sagn, historier, dikt og ikke minst skildringer av folkeliv og natur på en reise fra Kristiania til Trondheim sommeren 1860. Dette gir han ut som særnummer av sin egen ukeavis *Dølen* året etter⁶. For Vinje var det sentralt å gå til felts mot tunnelsyn og retthaversk atferd i sin samtid. Derfor har han mange eksempler på sin tvisynte humor i sine spalter i *Dølen*, slik som Sandberg skriver at:

Under turen er Vinje ein sosiolog som observerer korleis bøndene steller seg, og ein humorist som morar seg over personlegdomar og matopplevingar. Han refsar latskap og fåkunne, men gler seg over gjestfridom og mønsterbønder (Sandberg, 2022).

I dag bruker vi nok begrepet *tvisyn* i minst to betydninger. Vi kan bruke det negativt, altså å være usikker og vaklende, nærmest tvilende og uten å binde seg til ett syn. Eller positivt,

⁶ Kristian Lødemel Sandberg (2022, 27. oktober). *Aasmund Olavsson Vinje*. Store norske leksikon. Hentet 28. oktober 2022 fra https://snl.no/Aasmund_Olavsson_Vinje

å være gjennomtenkt og nyansert og slik føre en pro-et-contra diskusjon og argumentasjon. Dermed lar vi det beste argumentet avgjøre. Tvisynet ligner også som språklig virkemiddel på ironien, altså å si eller skrive noe som egentlig er motsatt av hva man mener. Hensikten er å gjøre noe eller noen til latter, men da må man være sikker på at ironien ikke oppfattes bokstavelig. Det er en bevisst form for en tilsiktet gjennomskuelig, men uoppriktig språklig ytring. Den egentlige meningen er underforstått og er motsatt av den bokstavelige betydningen, og da kan den virke herlig befriende.

Slik ironisk forstillelse finner vi også i Vinjes tvisyn. Sånn sett har han gitt oss et viktig verktøy i det å drøfte både det gamle og det nye. Vi bør altså hele tiden forsøke å ha (minst) to, gjerne motstridende tanker i hodet samtidig. Akkurat det er et viktig premiss for den undringen denne boken ønsker å synliggjøre.

1.4 Den postnormale diskursen

1.4.1 Problemorientert empirisme

Min jakt på *postnormalitet* har hovedsakelig foregått i det hverdagslige, sosiale rommet i dagens Norge. Og den følger den tenkemåten Vilhelm Aubert og den såkalte Oslo-skolen i sosiologi utviklet og betegnet som «problemorientert empirisme». Sosiologiske studier og forklaringer skal være virkelighetsnære, det er i den sosiale, empiriske virkeligheten man lærer om samfunnet, dets former og endringer, sier han. At forskningen også skal være problemorientert, mente Aubert innebar at våre forskningsspørsmål ikke bare måtte være vitenskapelig tankevekkende, men også sosialt relevante og avgjørende:

Utgangspunktet for samfunnsforskning bør være et problem, enten en praktisk oppgave, en mer generell problemsituasjon, en plagsom uvitenhet eller noe «rart» som vekker nysgjerrigheten.

... Hvis en vitenskap ikke i ganske stor utstrekning får sine problemer utenfra, fra kilder utenfor selve forskningsmiljøet, er det fare på ferde (Aubert, 1969, s. 194).

En slik orientering skal stimulere kritisk samfunnsanalyse, men samtidig kunne bidra til forbedring av samfunnets innretning. Poenget er å oppnå både relevant empirisk innsikt og ny teoretisk kunnskap. Slik sett vil sosiologien kunne gi samtidsdiagnostiske bidrag, slik Aakvaag (2010) etterspør, om noe som er uheldig, farlig, urettferdig eller truende.

På let etter postnormalitet, dens drivere og de sosiale prosesser som holder den vedlike, er det mindre hjelp å finne i etablert forskning, enn i dagens sosiale hverdagsliv. Dessuten, det er gjennom å dukke inn bak beskrivelsene av sosiale anomalier og vrengebilder av det normale at den allmenne karakter ved postnormalitet kan avdekkes. En anomali viser en irregularitet som er vanskelig å forklare utfra eksisterende teorier, altså et faktum som strider mot et etablert paradigme.

En inngangsport til å fange opp anomalier og dermed kunne utlede generelle og allmenne trekk ved postnormalitet kan være debatter og beskrivelser i den offentlig samtale. Medietekster kan inneholde både bruksanvisninger for det anbefalte og skrekkskildringer av det overdrevne og avvikende. Slik sett kan disse hjelpe oss til å tegne det sosiologiske bildet av postnormale tider og fenomener.

1.4.2 Diskursiv innfasing

Jeg er altså på jakt etter noe som kan kalles postnormalitet. Ved hjelp av samfunnsvitenskapelige innsikter er målet å forklare de sosiale prosessene som konstituerer dette fenomenet, fra det individuelle og lokale til det kollektive og globale. De sosiale relasjoner fenomenet hviler på og hvilke virkelighetsforståelser aktørene innehar, vil være et kjernepunkt for å komme nærmere postnormalitetens fremtredelsesformer og dens mulige begrunnelser og legitimitet. Det innebærer at det ikke er tilstrekkelig å se bare på hvordan aktører uttrykker seg om dette, men det trenges også å beskrive og forstå hva som særpreger postnormalitet. Hvordan samspillet mellom aktører og strukturer foregår blir derfor helt nødvendig å analysere. Til det kan det hjelpe å anvende en diskursanalytisk fremgangsmåte.⁷

Fairclough (1995a, 1995b, 2003) introduserer det han kaller en *kritisk diskursanalyse*. Jan Grue (2021) skriver i sin omtale av denne forskningstradisjonen, at en grunntanke «er at språk i bruk aldri kan være et nøytralt medium», og at:

Flere forskere innen kritisk diskursanalyse er særlig opptatt av å spore forbindelsen mellom slike valg – altså valg mellom ord, grammatiske former og retoriske strukturer – og bruk og misbruk av makt. Hypotesen er at språkbruk kan opprettholde, styrke

⁷ Diskurs er i denne sammenheng et sett med begreper, problemstillinger og formuleringer som ligger nedfelt i språket og som alle deler innenfor en gitt kultur. Som en semantisk term viser diskurs til en sammenhengende rekke språklige enheter som utgjør en mening. Den opprinnelige mening (fra latin «discursus», dvs. løpe frem og tilbake) betyr tale, samtale, drøftelse og passer godt på vårt perspektiv i fremsynsstudier med å vandre mellom ulike temporaler for å kunne danne kunnskap om fremtiden.

eller svekke maktbærende relasjoner. Dermed kan kritisk diskursanalyse forstås både som et samfunnsvitenskapelig og et humanistisk prosjekt (Grue, Snl 2021).

En diskurs uttrykker den måten man omtaler en bestemt forekomst på, for eksempel det som vi ønsker å legge inn i begrepet postnormale fenomener. Det blir altså en betydningsramme hvor et bestemt utsnitt av den sosiale virkeligheten forbindes med bestemte fortolkninger og avledede handlinger. Slik sett blir diskursen en horisont for mening og handling knyttet til postnormaliteten som sosial realitet.

Postnormale fenomener kan eksistere uavhengig av vår viten om fenomenene og deres sosiale drivere. En utfordring blir å kunne begrepssette disse, slik at vår oppmerksomhet lettere rettes inn mot postnormalitetens ytringsformer og sosiale kontekst. En annen utfordring blir å kunne avdekke de bakenforliggende strukturer og prosesser, de som ikke umiddelbart lar seg observere og karakterisere, men som vi likevel kan anta påvirker fenomenets tilstedeværelse. Vi må kunne trekke og forklare et skille mellom vår viten om postnormale fenomener og den sosiale virkeligheten disse består innenfor.

Vi kan velge å se den sosiale virkeligheten som bestående av åpne systemer, med tre ulike nivåer, hevder Buch-Hansen og Nielsen (2007). Det *empiriske* nivået utgjøres av folks erfaringer og observasjoner. Jeg undres på om postnormale fenomener fanges opp av folks sosiale radar eller går det under radaren? Det *faktiske* nivået består av de fenomener (altså ulike former for postnormale innslag) som fins, og av de begivenheter som utfolder seg, enten de erfares

og oppfattes eller ikke. Det *virkelige* nivået består av strukturer og mekanismer som ikke direkte kan observeres, men som likevel påvirker det fenomenet som skal beskrives og forklares. Jeg spør altså om postnormaliteten har både skjulte drivere og en sosial logikk som gjør at vi ikke forbinder disse med denne formen for sosiale prosesser?

Forskjellige former for postnormalitet på det faktiske nivået er derfor styrt av ulike strukturer og samspillet mellom disse på det virkelige nivået. Hva utfallet blir av dette samspillet, og hvilke observasjoner som gjøres av dette på det empiriske nivået, avhenger av den konteksten strukturene opererer innenfor. Jeg funderer også på om postnormalitet oppfattes som anormalitet, nyskaping, avvik eller noe helt annet? Hvilken kontekst defineres som fremherskende?

Den kritiske diskursanalysen tar utgangspunkt i at sosiale fenomener både konstitueres av tekstlige strukturer, men også av eksterne strukturer. Poenget er at når man forklarer sosiale fenomener ikke bare beskriver og forklarer man hvordan man forstår verden, altså angir en diskurs, men også hvordan verden egentlig er. Hvordan man forstår verden rent epistemologisk, er ikke alltid overensstemmende med hvordan verden er rent ontologisk. Når man, som i kritisk diskurst teori ser sosial praksis slik, åpner det for bruk av både sosiologisk teori og annen teori av atferdsvitenskapelig karakter. Jeg kan derfor benytte teorier på ulikt abstraksjonsnivå som gjennom ulike koblinger kan brukes til å gjøre begrepet postnormalitet sterkere i vitenskapelig forstand. Samtidig vil dette kunne utgjøre en viktig byggekloss i videreutvikling av empiriske og teoretiske oppdagelser.

I en slik forhåpning ligger det både en abduktiv forpliktelse til å vandre mellom empiri og teorier (Blaikie,

2000, 2007, 2010, 2018; Timmermans & Tavory, 2012), og et ønske om å utvikle spor av en teoretisk forståelse av hvordan det moderne samfunnets kollektive og institusjonelle sider påvirker og vedlikeholder ulike former for postnormalitet. Dermed er dette også i tråd med den kritiske realismens mål om å undersøke både empirinære og bakenforliggende årsaker til et fenomen (Buch-Hansen & Nielsen, 2007).

I en kritisk diskursanalyse av postnormalitet vil spørsmålet være om hvorvidt den teksten vi finner uttrykker både dette fenomenets og samfunnets sosiale prosesser og strukturer. Når vi betrakter en tekst, for eksempel fra sosiale medier, kan vi ikke unngå samtidig å iaktta den diskursive praksis. Her oppstår jo møtet mellom avsender, tekst og mottaker. Her skapes meninger og holdninger, her produseres og konsumeres både aksept og avslag. Oppfatningen og fremstillingen av slike diskurser påvirkes av allerede eksisterende betydnings-rammer. Disse kan selvsagt endre seg hurtig på nettet og i sosiale medier, avhengig av hvem og hva som definerer hva som er «hype» eller hva som ikke lenger anses som «in». Aktøren kan adoptere disse hegemoniske, men skiftende diskurser uten motforestillinger. At diskursen er hegemonisk betyr at den oppfatningen av virkeligheten som kommuniseres anses for å være selvinnslysende. I hvert fall er den mer fremtredende enn andre oppfatninger, normaliteten er altså hegemonisk.

På den annen side kan også hegemoniske diskurser støte an mot andre diskurser og annen sosial praksis. De kan oppstå i møtet med aktørens førforståelser og være forankret i helt andre måter å se verden på. Dermed kan teksten som postes på sosiale medier gis en annen mening eller betydningsramme. Hvilken diskurs som dermed blir mest betydningsfull kan først

avgjøres når den aktuelle diskursordenen er kartlagt. En diskursorden er summen av de diskurser som konkurrerer med hverandre innen en sosial kontekst (Winther-Jørgensen og Phillips, 1999). Postnormalitet kan oppstå som en ny diskurs innenfor den hegemoniske normalitetsdiskursen, men den kan også forbindes med andre betydninger og sosiale fakta.

1.4.3 Medietekster som diskursive kilder

For å fange opp postnormaliteter og sette disse inn i en diskursmetodisk ramme er det nødvendig å trekke på tekster som forekommer i ulike mediale og faglige kontekster. Viktigst blir både offentlige og sosiale medier, i tillegg til faglig og vitenskapelig dokumentasjon. I disse senmoderne tider, med stor oppmerksomhet om falske nyheter, og manglende faktisitet i informasjonen fra ulike medier, vil det være særdeles viktig å konfrontere fortellingene i mediene med evidensbaserte og faktasjekkede kilder så langt det lar seg gjøre. Diskursene som presenteres om postnormalitet og normalitet må ikke bare være fullstendige og godt beskrevet, men må gjenfinnes i fakta.

I dagens informasjonsmylder er det vanskelig å skille ekte nyheter fra oppdiktede, sannhet fra løgn og myter, informasjon fra propaganda, pissprat fra solid argumentasjon, hevder mange (Frankfurt, 2008; Kalsnes, 2019; Karlsen, 1990). Å bruke medietekster som datagrunnlag krever en kritisk og metodisk styrt medieforståelse. Altså, å forstå, vurdere og være kritisk til innhold og uttrykk i medietekstene, samt å ta høyde for at avsenderen av teksten kan ha ulik motivasjon for teksten. Avsenderen kan jo godt være feilinformert eller ha et dulgt motiv om å villede snarere enn å veilede, og teksten er ikke nødvendigvis tilstrekkelig kvalitetssikret. Særlig blir forutsetningen om autentisitet avgjørende for de spørsmålene

som reises i diskursanalysens kildebruk. Utgangspunktet for kritisk diskursanalyse er en faglig nysgjerrighet knyttet til samfunnsmessige forhold, her altså av hva som skal forstås med og eksemplifisere postnormalitet og postnormale tider.⁸

Slik jeg har resonnert så langt er det senmoderne samfunnets praksis å fremme og godta ulike former for valgfrihet. I dette sosiokulturelle praksisfellesskapet fins det antageligvis mange ulike varianter av postnormalitet og mange ulike fortellinger om hvordan denne utspiller seg. Det er altså ulike narrativer som beskriver diskursiv, postnormal praksis. Det er de ulike tekstene som gir oss innsyn i hvordan praksisen presenteres, og som i neste omgang må bli gjenstand for fortolkning og forklaring på spørsmålet om hva postnormalitet egentlig er. Slike tekster har jeg jaktet på.

Det diskursive begrepssettet som jeg anvender her presenterer derfor både hvordan vi snakker og skriver (tekster) om bestemte postnormale ytringsformer, litt om hvordan språk også er maktytringer, men mer om forbindelsen mellom talespråkhandlingen og den eksterne relevansen av disse. Tekstene skal ikke bare brukes for å «bevise» (illustre) at noe er sannsynlig eller sant, men også at det sanne har relevans i koblingen mot samfunnsmessig praksis. Ved bruk av ekstern argumentanalyse (særlig skråblikk og tvisyn) forsøker jeg å skjære vekk det irrelevante, det som ikke berører fenomenet postnormalitet. Dette gjør ikke historiene sannere, men det hjelper oss til å se nye sider av verden. Diskursanalysen kan

⁸ Min bruk av medietekster som diskursivt materiale i denne boken følger stort sett de metodiske retningslinjer for mediefag som dras opp av Østbye et al. (2013) om autentisitet, dokumentasjon, kildevurdering, tekst- og diskursanalyse og diskursiv bevissthet.

føre oss bakenfor de språklige selvfølgeligheter, og til å avdekke postnormalitetens samfunnsmessige relevans.

De tekstene som er valgt ut i boken er slike som illustrerer noe nytt, uforklart, uvanlig, overraskende eller avvikende. Som en motsats til det som slik sett er avvikende eller patologisk, ligger det en antakelse om at noe annet er «normalt» eller vanlig. I klassisk sosiologi er avvikets funksjon ikke bare å belyse hvordan normer brytes og atferd er dysfunksjonell, men også å peke på sin motsats, nemlig å vise hva som er godtagbart og normalt. Et slikt resonnement finner vi hos Durkheim (1972, s. 55-75), som beskriver regler om «forskjellen mellom det normale og det patologiske». Vi må vite hva sunnhet er for å fastslå hva vi skal oppfatte og definere som sykdom. Denne distinksjonen må være vitenskapelig mulig for at vitenskapen kan tjene som veiledning for atferden, sier han (1972, s. 140).

Slik kan vi også bruke de diskursive tekster om hva vi oppfatter som postnormalt, til å belyse hvilke trekk og funksjoner som knytter seg til det normale. Det er med håp om at en slik metodologisk antakelse også holder stikk når det gjelder postnormalitet, at jeg her bruker medietekster fra norsk virkelighet det siste tiåret som diskursiv illustrasjon på dette fenomenet.

1.5 Noe å undres over – undringens mening?

All vitenskap har sitt startpunkt i undring og sin fortsettelse i tvisyn. Johan Asplund (1983, s. 44) skriver i sin lille (og vidunderlige) bok *Om undran inför samhället* om det Wittgenstein i *Filosofiske undersøkelser* (1953) kaller *aspektblindhet*. Det er den manglende evne til å se noe (nytt)

som noe, altså å kunne se de interne sammenhengene i en ting relatert til tingens omgivelser. Wittgenstein sammenligner det med å være tonedøv, og dermed ikke være i stand til å skjelne mellom ulike toner eller å treffe dem riktig etter å ha hørt dem.

Asplund ser for seg en samfunnsvitenskapelig aktivitet som undrer seg over hva empirisk observerte fakta egentlig betyr? Det var også den klassiske sosiologiens prosjekt; hvilken betydning kan knyttes til ulike sosiale fenomener? Da er sosiologien i mindre grad opptatt av utbredelsen av et fenomen, av hvem som utøver fenomenet eller av hvem som drar fordeler eller påføres ulemper av dette. Sosiologien er simpelthen opptatt av å forstå og forklare *fenomenet i seg selv*, liksom Simmel (1903) opprinnelig gjorde med sosiale konflikter og Durkheim (1897) med selvmord som sosialt fenomen.

Som sosiolog leter jeg etter fenomenets mening, altså hvordan det peker ut over seg selv. I det senmoderne samfunnet bør vi fortsatt være opptatt av å forklare nye fenomeners betydning. Hvilken mening skal tillegges fenomener som for eksempel parallellsamfunn, kunnskaps-skepsis, kryptovaluta, kunstig intelligens, moderne fri vilje, bevissthet og verdier? Hvordan kan avvikene fra våre antatte teoretiske idealer forklares? Er det den sosiale regelmessigheten eller uregelmessigheten som bør forklares? Hvordan tolker vi og tillegger mening til observert empiri? Asplund avslutter sin bok med utsagnet (1983, s. 128): «Rutinevitenskap, med belegg og kvitteringer, er nødvendig. Men først var *aspektet*». Aspektet er altså den side ved et forhold som lar seg skille ut og som lar seg betegne som *noe nytt*. Til det trenger vi også en ny forestilling, et nytt blikk.

Empiri er derfor for Asplund det meningsbærende potensial et materiale har for å få frem et blikk på noe uventet,

noe vi tidligere ikke har sett eller ikke sett på samme måte tidligere. Nøkkelbegrepet er å se aspektvisjonen, altså en tolkning hvor *meningen og det nye* fremtrer med den nye *begrepsbruken* og gjennom *forklaringen* av denne. Empirien er besværlig før den blir forstått og gitt en sosiologisk betydning, mener Asplund. Sosiologen bør altså undre og bry seg om de sosiale fenomener som observeres, og samtidig stille seg kritisk til om den betegnelse som settes på fenomenet er relevant, fyllestgjørende og avdekkende. Med andre ord, sosiologen må aldri stoppe å diskutere og utfordre den etablerte forklaringen på det kjente, eller la være å begrepsfeste det nye og ukjente.

Og antakelig er det slik i vår hverdag at vi fortolker det vi ikke umiddelbart forstår, ut fra det vi kjenner. Ideen om postnormalitet kan hjelpe oss i dette uvitenhetens landskap. Den forsøker å vende tanken til at det som en gang var ansett som normalt kan være tapt. Ideologier og tenkemåter knyttet til det fortidige kan være ubrukelige i strevet etter å forklare det som vokser frem. Fra fremsynsforskningen (Karlsen, 2016, 2021) vet vi at den måten vi tenker om fremtiden på, forandrer nåtiden. Vi endrer altså vår diskurs om fremtiden. Vi tenker nytt om fremtiden, nettopp fordi vi tenker nytt om den normalen vi legger bak oss. Til det trenger vi skarpe verktøy.

Skråblikket og tvisynet kan hjelpe oss videre her. De kan slik sett være metoder for en forsøksvis «Proof-of-Concept» på begrepet postnormalitet, et forsøk på å åpne dører til det nye, til det som ennå ikke er skapt eller som vi ikke har laget begreper for, langt mindre har kunnet føre evidens for. På mange måter er dette en morsom arena å ferdes på. Det svinebinder oss ikke til den strenge vitenskapelige metodikk som ellers må følge evidensbasert forskning. Som forsker tillater jeg meg her å være flerfaglig og prøvende og inspirert

av verden rundt meg til å stille nye spørsmål, og vise at nye begreper kan og bør brukes i den virkelige verden.

2 Normalitet – bare en sosiologisk konstruksjon?

Han erklærte at jeg ikke hørte hjemme i et samfunn hvis grunnleggende regler jeg ikke anerkjente, og at jeg ikke kunne appellere til det menneskelige hjerte hvis elementære reaksjoner jeg var uvitende om.

Albert Camus (1942). *Den fremmede*.

Samfunnsvitenskapene opparbeider ikke kumulativ viten på samme måte som naturvitenskapene. Det man tidligere har beskrevet som normale mønstre, har ikke nødvendigvis aktualitet i uminnelige, etterfølgende tider. Både individer og organisasjoner er lærende aktører, og samfunnet vil endre seg over tid. Former, prosesser, praksiser og hendelser som ikke tidligere er kjent og beskrevet, vil dukke opp. Postnormale mønstre og fenomener kan derfor fortone seg ukjente og fremmedgjorte over for folk flest, men samhandling må jo like fullt finne sted for at et samfunn skal kunne eksistere. Spørsmålet er bare, hva slags rammer gir en postnormal epoke for denne samhandlingen?

2.1 Sosial endring og den illuderte normalitet

I sosiologien ses sosial endring på som relativt varige endringer av betydelig omfang i ett eller flere elementer i et sosialt system. Sosial endring er knyttet til oppfatninger om forlengelse eller brudd, og til forestillinger om hvorvidt samfunnets utvikling foregår lineært og i små steg, i omvekslende sykler eller i sprang og rykk og napp? Er endringen generell eller er den kontekstspesifikk?

Åpenbart er det slik at ingen ser en gradvis sosial endring finne sted rett foran øynene sine. Men hvordan oppdager vi da sosial endring? Folk flest blir nok klar over den sosiale endringen ved å sammenlikne situasjoner eller tilstander i sosiale fenomener på ulike tidspunkter. Imidlertid krever godtgjøringen av endringen mer enn bare en sammenlikning over tid. Også antakelser eller kunnskap om sosiale årsaksprosesser kreves. Vi må altså være i stand til å gjøre slutninger om at noe har skapt de endringene vi fornemmer, og hvorvidt de vi observerer bare er variasjoner eller viktige forandringer i det fenomenet vi studerer. Avgrensning av fenomenets utstrekning, tidsspennet for observasjonen, årsaksforhold, størrelse og intensitet i endringen, utviklingsretning, planlagte og spontane sider ved endringen, er noe vi vurderer når vi snakker om sosial endring.

Fire vanlige drivere for sosial endring er teknologi, sosiale institusjoner, befolkning og miljø. Alle disse fire områdene kan påvirke når og hvordan samfunnet endres. Og de henger sammen, en endring på ett område kan føre til gjennomgående endringer på andre områder.

Dessuten spør vi, er endringen preget av harmoni eller av konflikt? Om det er sosiale spenninger og motsetninger som preger endringen, vil det være mer antakelig at endringen innebærer noe kvalitativt nytt. Harmonisynet vil derimot vektlegge en endring hvor man opprettholder den forutgående sosiale balansen i den nye situasjon hvor endringen inntreffer. Sosial endring kan også ses som en avbildning av den sosiale strukturen under nye betingelser, altså en selvskapelse som angir mening for aktørene (Luhmann, 2000)⁹.

Tilbøyelighet til å anta normalitet leder oss til å tro at våre liv vil fortsette som de alltid har gjort uten store forstyrrelser eller endringer. Normalitet letter engstelse og styrker vår tro på oss selv og på de maktstrukturene som styrer oss. «Tilbake til normalen» er ikke et uttrykk som bare gjelder vår tid slik den er preget av mangeartet frykt og uro. Den amerikanske presidentkandidaten lanserte i sin kampanje i 1921 et slikt slagord for å forsøke å bringe USA tilbake til sin status før 1. verdenskrig.

Enkelte bruker også uttrykket *snikende normalitet* om prosesser der det skjer større endringer som godtas som normale fordi de skjer gjennom små og gradvise forandringer. Om økonomien, skolebyggene, trafikkbildet, helsetilstanden eller hva det ellers måtte være endrer seg sakte, er det ikke like enkelt å observere det fra år til år. Standarden for hva vi antar er normalt endres umerkelig, og det kan ta årtier før vi innser at endringene faktisk har skjedd. Den påviste vektøkningen i befolkningen kan være et slikt eksempel. Siden

⁹ Meningsgivende systemer dannes ved at systemet selv trekker en grense som muliggjør et skille mellom det selv og dets omgivelser. Denne grensen ses som en meningsgrense eller meningdannelse som skaper systemets identitet og som systemet virker ut ifra. Dette er selvproduksjon eller autopoiesis, hevder Luhmann.

1980-tallet har kroppsmasseindeksen økt i alle deler av befolkningen, og i 2021 har rundt 70 prosent i Norge overvekt eller fedme (Spilde, 2021).

Et annet område gjelder digitalisering av undervisning. Ved universitetene i Norge har den brede innføringen av digital teknologi og nettundervisning økt over tid, og er blitt et eksempel på slik snikende normalitet. Denne normaliteten er så skalert opp under koronapandemien til et nytt og høyere normalnivå. En tilbakevending til den gamle normalen med fulle auditorier og tilstedeværelse på campus, anses ikke fullt forventet. Auditorium Maximum vil neppe fylles slik som før, mange studenter vil studere digitalt.

Teknologibloggeren Venkatesh Rao (2012) lanserte et anvendelig begrep for å forklare hvordan ny teknologi blir godtatt. Han antar at vi ikke ser nåtiden som noe som er i endring, mer som noe som er i balanse og likevekt. Hvis vi går et lite steg tilbake, vet vi likevel at livet har forandret seg. De store fremskrittene sniker seg inn over oss over tid, skjult for vårt daglige blikk. Rao kalte dette fenomenet for «det tilvirkede normalfeltet», altså en slags standardfabrikasjon av vårt illuderte virkelighetsbilde. For at en ny teknologi skal bli tatt i bruk, må den inn i dette fabrikkerte normalfeltet. Derfor er den vellykkede designer av brukeropplevelse den som presenterer brukerne med en erfaring som ikke strekker grensene for deres spesielle normalfelt for langt, selv om den underliggende teknologien som brukes ligger et stort sprang foran normen.

Et slikt eksempel er mobiltelefonen. Opprinnelig ble den først introdusert som en telefon som kunne bæres rundt på ulike steder. Den var ikke koblet til en spesiell plassering i huset, den var mobil, men var fremdeles lenge bare en telefon. Nå brukes den samme anordningen som en bærbar internett-

terminal, som kan spille av filmer, bære hele musikkinnsamlingen din og enda mye mer, men også (nå og da) ringe derfra du måtte befinne deg til enhver tid.

Fabrikkert eller *illudert normalitet*, betyr i denne sammenheng at normalen er sosialt konstruert og kollektivt godtatt. Det er ikke det samme som at vi har vrangforestillinger om eller bedras av denne illuderte normaliteten, men at det er sider ved virkeligheten vi ikke tar med oss inn i normalitetens territorium. Dessuten, en slik fabrikasjon betyr også at normaliteten trenger en motsats for å kunne bli meningsfull. Da først blir normaliteten en slags idealtipe som riktignok ikke kan gjenfinnes fullt i virkeligheten, men som trenger en avgrensning og en innholdsbeskrivelse for å kunne godtas og gi mening. Markedet, med sitt ideal om fri konkurranse trenger i praksis korrektiv for sine mulige perverteringer. Demokratiet, med sine ideelle krav til frihet, sannhet og likhet trenger en manifestasjon av antidemokratiske krefter for å beskytte sine grunnverdier. Vår antatte og illuderte normalitet trenger også en motsats, en postnormalitet for å klargjøre hva normaliteten består i, og hva vi trolig ikke ønsker å vende tilbake til.

Denne illuderte normaliteten er en kognitiv og atferdsmessig tilstand, hvor endringer ikke får særlig oppmerksomhet. Tanken er at ting i våre omgivelser er designet for å aktivere vår tro på at vi befinner oss i en harmonisk og heller stusslig kontinuerlig nåtid. Dette begrepet sammenfaller med postnormal tilpasning, sier Jones et al. (2021, s. 8). Den illuderte normaliteten kan nemlig forsterke vår konvensjonelle lineære tenkning og logikk som den antatt beste måten å håndtere det normale på.

Den illuderte normaliteten er ulik virkeligheten, og den utvides og trekkes sammen mens vi reorienterer vår oppfatning av hva som er eller ikke er normalt. Den er de kulturelle praksiser vi anvender for å sikre oss minst mulig endring, trass i endring. Når vi for eksempel spør hva en bærekraftig fremtid er, da spør vi ikke bare om klimaendringer, fossil energi eller om mat til 9 milliarder mennesker. Vi spør om den illuderte normaliteten kan absorbere slike eller andre endringer, sier Rao (2012). Skal vi bryte den illuderte normalitetens kjede, trenger vi et perspektiv som overskrider vår førforståelse av det normale, og som leder oss henimot det som er annerledes i det postnormale feltet (Sardar og Sweeney, 2016; Sardar, 2021, s. 11).

2.2 Postnormal – ikke postmoderne

Funtowicz og Ravetz (1993) som først lanserte idéen om en postnormal vitenskap, avviste begrepet postmoderne. Det postmoderne var bare en uhemmet kritikk av de underliggende premisser i det samtidige samfunn, og som mer enn noe annet flørtet med nihilisme og fremtidsdesperasjon, mente de. Funtowicz og Ravetz var mer opptatt av at man i lys av de nye og dels uforklarte risikoer og miljøutfordringer på kloden trengte et nytt vitenskapelig paradigme, en *postnormal vitenskap*. Hverken grunnforskning, anvendt forskning eller profesjonell utredning og konsulentvirksomhet var lenger i stand til å levere alle svar på disse nye utfordringene. Den postnormale vitenskapen kunne bedre ta høyde for uforutsigbarhet, ufullstendig kontroll og et mangfold av legitime perspektiver som basis for en ny politikk for fremtidens samfunn, hevdet de. Men postnormal vitenskap

måtte likevel ikke fortolkes som et angrep på vel renommerte eksperter, men bedre forstås som en bistand til normalvitenskapen, sier Ravetz senere (1999, s. 63).

Sardar (1998, 2020a, 2021a) avviser, liksom Funtowicz og Ravetz (1993), også begrepet postmoderne, mest kanskje fordi han mener det passiviserer handling og gjør vår samfunnsmessige agenda nytteløs. Vi må skape et nytt begrep og en ny analyseramme for å begripe vår senmoderne samtid og forme vår fremtid. *Postnormale tider* er et slikt begrep.

Mayo (2020) trekker også et klart skille mellom begrepene postmoderne og postnormalitet. Postmodernismen hevdet at grensen mellom forestilling og virkelighet hadde fordampet - som demonstrert i *The Gulf War Did Not Take Place* (Baudrillard, 1995). Alt var *simulacrum*, altså en etterlikning eller en slags tom skygge av virkeligheten, men som oppfattes som sann i kraft av seg selv. Postmodernisme avviser tanken om en virkelighet ut over vår observasjon eller erkjennelse. I stedet vil man si at all virkelighet er en sosial konstruksjon, men det kan være flere ulike og gyldige perspektiver på og betraktninger av verden.¹⁰ Bruno Latour (1993) mener at det postmoderne egentlig bare er et forsøk på å komme forbi det moderne gjennom kritisk dekonstruksjon og ironisk refleksjon.

Postnormal teori, derimot, anlegger en tilnærming liknende kritisk realisme (jf. Buch-Hansen & Nielsen, 2005; Gansmo Jacobsen, 2021), og skiller spesifikt mellom selvet, det

¹⁰ Den franske filosofen Jean-François Lyotard hevder at moderniteten særpreges av 'små fortellinger' som inngår i 'store fortellinger' (for eksempel idéen om fremskritt) som legitimerer både de små og de store fortellingene. Postmoderne tilstander er derimot preget av at metafortellingene ikke lenger er troverdige. Jf. Lars F. H. Svendsen (2021) i Store norske leksikon om denne filosofen.

produserte normalitetsfeltet og virkeligheten, mellom oppfattende og reell endring. Virkeligheten eksisterer uavhengig av menneskers kjennskap til den. Kritiske realister anerkjenner dessuten fenomener som ikke kan observeres direkte, men prøver systematisk å forklare hva som ligger under mønstrene og mekanismene som må oppdages i empiriske undersøkelser av det senmoderne samfunn. Slik sett deler kritisk realisme sitt vitenskapsfilofiske grunnlag med idéen om postnormalitet.¹¹

Idéen om postnormale tider aksepterer verdien av historie og tradisjon både som en kilde til urettferdighet og klager og som en kilde til mening som er avgjørende for å overskride motsetninger. Postnormale tider må derfor best ses som en overgangsperiode mellom det som ikke lenger er, og det som ennå ikke er blitt til. Slik sett ligner det det Meads begrep *funksjonell nåtid*. Det er den tiden hvor noe nytt skjer, hvor endring skapes og som farger både hva vi forstår som fortid og hva vi forestiller oss som fremtid (Mead, 1932; Karlsen, 2016, s. 156-170; Karlsen, 2023). Men i postnormale tider er selve endringens natur i ferd med å endre seg, vi gjenkjenner ikke endringens modus. Dermed står vi uten sikkerhet om noen tilbakevending til en fortid vi en gang kjente er mulig, og vi mangler en sann følelse av en vei videre (Mayo, 2020, s. 70).

¹¹ Min vitenskapsteoretiske posisjon i denne boken er stort sett innenfor denne tradisjonen med kritisk realisme. Jeg er opptatt av typer årsakssammenhenger, handlekraft og handlingslammelse, struktur og relasjoner, og av de implisitte eller eksplisitte ontologier vi opererer med, når vi diskuterer utfordringer av postnormalitetens sosiale avtrykk.

2.3 Samfunnstillit og postnormalitet

Folks tillit til myndighetenes vurderinger og tiltak under koronapandemien i Norge viste at nordmenns flest sluttet opp om de restriksjoner, påbud og anbefalinger som ble gitt. De hadde tillit til informasjonen som ble gitt av helsemyndighetene, og hadde tillit til at de hadde satt i verk de nødvendige smitteverntiltakene for å begrense smitten.¹²

Tillit betyr å stole på noe eller noen i situasjoner som er kjennetegnet av usikkerhet. Vi snakker om tillit på flere måter:

- *Generell tillit* er tillit til «folk flest».
- *Institusjonell tillit* er folks tillit til organisasjoner eller myndigheter (for eksempel politiet, Stortinget, fylkeskommunen eller kommunen).
- *Relasjonell tillit* er tillit til personer du kjenner eller på andre måter har en relasjon til.

Hvordan skal vi sikre tilstrekkelig integrasjon og samhold i et samfunn som preges av at tradisjoner og institusjonelle ordninger løses opp? Hvilke nye konfliktlinjer vil oppstå når vi opplever slike raske kulturelle og institusjonelle endringsprosesser som i dag? Hvordan kan vi fortsatt skape trygghet og rettferdighet, gjenreise respekten for sannheten og holde vedlike et nødvendig nivå av samfunnstillit?

Østerrike varslet tvungen koronavaksinering for sin befolkning fra februar 2022, og stengte samtidig landet ned i ti dager for både uvaksinerte og vaksinerte før jul 2021.

¹² Hentet 18. januar 2021 fra <https://opinion.no/2020/11/hoy-tillit-til-myndighetene/>, samt fra Koronakommisjonens rapport. Hentet 9. november 2021 fra <https://www.koronakommisjonen.no/kommisjonens-rapport-og-presentasjoner/>

Regjeringen der begrunnet det med manglende samfunnsmessig solidaritet og mye motstand i befolkningen mot å la seg vaksinere. Vaksinenekterne begrunnet, på sin side, sin motstand med lav tillit til myndighetene. Frivillighet og vaksinelotterier med bilpremier og annet var ikke nok til å øke andelen vaksinerte.¹³

I Sør-Afrika manglet man egentlig ikke tilgang på vaksiner under koronapandemien, men befolkningen vegret å la seg vaksinere. Den hadde ikke tillit hverken til vaksinen eller til myndighetenes informasjon om vaksinasjonstilbudene. Omikronvarianten av koronaviruset som først ble oppdaget i Sør-Afrika senhøstes 2021, ville etter alt å dømme hatt langt vanskeligere for å dukke opp og spre seg om befolkningen der var vaksinert mot andre varianter (alfa, beta, delta) av viruset.

Kanskje var det slik blant mange av dem som ikke tok vaksine i Norge også? Samfunnstilliten frynses opp, ikke nødvendigvis av vaksineringsen alene, men av andre forhold som svekket relasjonen mellom folk flest og myndighetene. Det styrket ikke tilliten til myndighetene at både daværende statsminister Solberg og Arbeiderpartiets nestleder Skjæran vinteren 2021 brøt eller misforstod smittevernreglene om antall personer som kunne møtes på private arrangementer¹⁴. Solberg vedgikk at reglene nok var for kompliserte når selv statsministeren ikke klarte å følge helt med. Skjæran beklaget sin misforståelse, selv etter at politiet hadde henlagt saken.

¹³ E24 (20.11.2021). Østerrike stenger ned – og planlegger vaksineplikt. Hentet 20.november 2021 fra <https://e24.no/internasjonalekonomi/i/wO97oP/oesterrike-stenger-ned-og-planlegger-vaksineplikt>

¹⁴ NTB-Alexander Vestrum og Marius Helge Larsen (20.3.2021). *Departementet regner ikke Solbergs sushimiddag som et arrangement*. Hentet 21. november 2021 fra <https://www.aftenposten.no/norge/i/nA0WbL/departementet-regner-ikke-solbergs-sushimiddag-som-et-arrangement>

I 2021 dukket det dessuten opp flere saker hvor en statsråd og flere stortingsrepresentanter gjorde seg skyldig i brudd på tillitsbaserte ordninger med pendlerboliger, etterlønn og reisegodtgjørelser.¹⁵ Noen saker ble ført for retten, andre ble politietterforsket, noen ble lagt vekk og andre førte til tap av tillitsverv i det politiske toppsjiktet. Stortingspresidenten valgte å gå av som følge av å bli politietterforsket for uriktig informasjon om sin pendlerbolig. Stortingets direktør presterte å ville gi alle amnesti for tidligere synder med pendlerboliger fordi det tidligere også hadde vært:

... flere saker av liknende karakter, der reglene har blitt misforstått på dette punkt. Behovet for tydeligere regler er et viktig læringspunkt for administrasjonen. Derfor vil ikke administrasjonen gjøre noe mer med denne saken, (Stavrum, 19.11.2021)¹⁶.

Man kan stille spørsmål om dette uttrykker en kultur med såkalte *stille avvik* altså en situasjon hvor alle vet at det foregår regelbrudd, men samtidig er enige i at det ikke skal

¹⁵ I oktober 2022 hevder Skatteetaten at i alt 38 politikere på Stortinget og i regjeringsapparatet skulle ha skattet av fordelen med å ha fri pendlerbolig. Kilde: Birgitte Iversen et al. (2022, 26. oktober). 13 stortingspolitikere fikk gratis pendlerbolig mens de leide ut egen bolig på hjemstedet. Aftenposten. Hentet 28. oktober 2022 fra <https://www.aftenposten.no/norge/politikk/i/5BB9L1/13-stortingspolitikere-fikk-gratis-pendlerbolig-mens-de-leide-ut-egen-bolig-paa-hjemstedet>

¹⁶ Stavrum, Gunnar (2021). Nettavisen 19.11.2021. Pinlig for Stortingets ledelse at politiet måtte rydde opp i pendlerboligskandalen. Hentet 21. november 2021 fra <https://www.nettavisen.no/norsk-debatt/pinlig-for-stortingets-ledelse-at-politiet-matte-rydde-opp-i-pendlerbolig-skandalen/o/5-95-343051>

gjøres noe med det. *Ting og tang* går jo bra så lenge ingen gjør anskrik. For å bekjempe slike avvik trenges både bedre ledelse og bedre prosedyrer for riktig atferd, og tydelige sanksjoner ved regelbrudd. Og selvsagt trenges det en individuell innsats i det å overholde reglene. Stille avvik er jo et brudd på en prosedyre som har utviklet seg til en fast praksis, det er altså en ukultur som deles og som holdes vedlike når ingen sier fra. Derfor har den enkelte tillitsperson også et individuelt ansvar. Men storting og styringsverk kan ikke bare la det stille avviket fortsette fordi flere er involvert i regelbruddene. Det svekker tilliten også til selve institusjonen, ikke bare til representantene.

Både i det nære forhold mellom mennesker og i det mer abstrakte forholdet til miljøet eller til neste generasjon er det slik at den etiske plattform må kobles til en atmosfære av tillit. Her er det flere dilemmaer som må myntes ut. For det første gjelder det forholdet mellom tillit og mistillit, hvem og hva skal vi stole på i relasjonene til andre? Og for det andre gjelder det forholdet mellom sikkerhet og usikkerhet. Tillit innebærer jo alltid at man kan risikere å bli skuffet, samtidig som det letter samhandlingen. Mistillit derimot er basert på antagelsen om at man ikke skal eller ønsker å bli skuffet i sine forventninger, samtidig som man må kontrollere alt i selve samhandlingen.

Luhmann (1999) sier at tillit er grunnleggende for hvordan vi lever våre liv, ikke bare i etisk forstand. Tillit er også et redskap for å håndtere usikkerhet og uoversiktighet, både i det daglige relasjonsspillet, men også i forhold til fremtidige forhold. En utfordring er selvsagt at tillit bare kan vinnes og opprettholdes i nåtid. Fremtiden bestemmes imidlertid ikke bare av fortiden og nåtiden, men den inneholder flere uvisse og åpne muligheter. Vi må altså leve

med en fremtid som er overkompleks (Luhmann, 1999, s.43) og forsøke å redusere denne kompleksiteten ut fra dagens målestokk og innsikt. Kan vi ha tillit til at industrielle aktører i fremtiden vil konvertere til en produksjonsmåte som er bærekraftig, når de hverken i går eller i dag har vist en slik vilje og evne? Tillit kan bare oppstå og fungere når forventningen om en gitt atferd eller utfall følger av en ønsket beslutning, som for eksempel om hele produksjonslivet la om til en reell bærekraftig og ressursvennlig produksjonsform. Slike tegn ser vi kanskje ikke så mange av i dag?

Tillit er ikke bare en individuell egenskap, den kan også særprege et helt samfunn. Det å bo og leve i et trygt, støttende miljø stimulerer oss til å utløse mer oxytocin (et såkalt lykkehormon og nevrokjemisk stoff) når noen stoler på oss, og til å gjengjelde tilliten. Det øker vår tilbøyelighet til å stole på en fremmed når den personen fremviser ikke-truende signaler.

Filosofen Løgstrup (1958) er opptatt av at tillit er et naturlig forhold som uløselig er knyttet til vår tilværelse som menneske. Tillit er en livsytring som er universell og spontan. Mistillit kan aldri bli fundamentet for våre liv, det ville innebære for store kostnader av personlig og sosial art til at sosialt liv overhodet ville la seg organisere. Tillit er derfor egentlig ikke noe vi bestemmer oss for, det er snarere noe som eksisterer uten at vi nødvendigvis må tenke over dette. Vi stoler på andre, i de mest bagatellmessige til de mest dramatiske situasjoner og relasjoner.

Selvsagt gjelder ikke dette alltid. Mistillit kan vokse frem som kontrast til denne grunnleggende tilliten. Og for enkelte situasjoner hvor vi selv kan forvente store tap eller at våre forventninger blir vesentlig skuffet, kan mistilliten dominere over tilliten. Jo mer kompleks (dvs. sammensatt) og

komplisert (dvs. innviklet) en situasjon, organisasjon, samfunnsformasjon eller tenkt fremtid fortøner seg, jo viktigere kan tillit bli. Med tillit som basis kan mennesker samhandle om å løse de største utfordringer, også slike hvor svaret ikke er gitt på forhånd. Tillit reduserer nemlig uoversiktighet og gjør samhandlingskostnadene lavere enn der hvor arbeidet gjøres i en atmosfære av mistillit.

Tillit er altså i seg selv et gode, men den er egentlig ikke et direkte resultat av en menneskeskapt kultur, snarere er den noe allestedsnærværende og universelt. Den naturlige tilliten er der når vi må forholde oss til andre mennesker direkte; den er en nærhetsetikk hvor motforestillinger mot andre faller bort i direkte møte med disse. Den nære kommunikasjonen skaper det nødvendige tillitsforhold.

Både Luhmanns og Løgstrups synspunkter er derfor relevante for å styrke utviklingen av en samfunnstillit. En samhandling om en felles bærekraftig fremtid som bygger på gjensidig tillit, fortrolighet og nærhet vil forenkle arbeidet mot felles mål, selv om målene også er komplekse og vage. Kanskje er det der vi fortsatt skal rette vårt postnormale skråblikk?

2.4 Normalen som forsvant

I 2020 lanserte UNESCO – FNs organisasjon for utdanning, vitenskap, kultur og kommunikasjon – en global kampanje om en ny normalitet og veien tilbake etter koronapandemien¹⁷. Organisasjonen hevdet at vi hadde godtatt det uakseptable altfor lenge. Tiden var inne for endring. UNESCO ønsket en

¹⁷ UNESCO. «The Next Normal». Hentet 25. juni 2020 fra https://www.youtube.com/watch?v=QR_za7P28bI&feature=youtu.be

global idedugnad om verden i morgen ved å utveksle nye tanker og synspunkter i lokale, nasjonale og globale medier. Organisasjonen påpekte at vi lever i kontrastenes nye verden, hvor den globale orden og normalitet ble forrykket. Nå var det en sjanse til å bygge en bedre normalsituasjon, sa UNESCO.

Samtidig spurte den franske sosiologen Bruno Latour hva vi ønsket å beholde fra nedstengningstiden, og hva vi ønsket å kvitte oss med. I et intervju i *The Guardian* (2020), ved utfasingen av nedstengningen, sa han¹⁸:

Det vi trenger er ikke bare å modifisere produksjonssystemet, men å komme helt ut av det. Vi bør huske at denne idéen om å ramme inn alt i form av økonomi er en ny ting i menneskehetens historie. Pandemien har vist oss at økonomien er en veldig snever og begrenset måte å organisere livet på og bestemme hvem som er viktig og hvem som ikke er viktig. Hvis jeg kunne endre en ting, ville det vært å komme meg ut av produksjonssystemet og i stedet bygge en politisk økologi. (Latour, 2020, m.o.)¹⁹

Pandemien gjenåpnet debatten om hva som var nødvendig og hva som var mulig. Den satte oss i en posisjon der vi kan bestemme hva som er nyttig og hva som ikke er det. Det valget forsvant før pandemien. Da virket alt nådeløst som en tsunami. Nå innser vi at det ikke var det. Vi kan se at mye er reversibelt.

¹⁸ Bruno Latour (2020). 'This is a global catastrophe that has come from within'. Hentet 30. oktober 2021 fra <https://www.theguardian.com/world/2020/jun/06/bruno-latour-coronavirus-gaia-hypothesis-climate-crisis>

¹⁹ (m.o.) betyr 'min oversettelse', og vil brukes alle steder hvor slike oversettelser er gjort.

Vi kan se hvilke jobber som er nødvendige og hvilke som er useriøse. Og så må vi velge det rette, sa Latour videre.

I sin bok *After Lockdown: A Metamorphosis*, som Latour lanserte en måned før FNs klimatoppmøte (COP26) i Glasgow i 2021, pakket han koronapandemien inn i en enda større utfordring, *klimatrusselen* (Latour, 2021). Latours bekymringer stikker derfor egentlig mye dypere enn bare å gjelde pandemier: ettersom uvanlige klimahendelser blir normen, og menneskets rolle i dem blir stadig tydeligere, må vi omformulere vår måte å leve på. Det er det viktigste valget. Det vi kan ha lært under nedstengningen om fjernarbeid og pandemiens superspredning gir oss en mulighet til å gjøre en vedvarende endring av vår økonomisk funderte mentalitet. Latour ville altså – liksom UNESCO oppfordrer til – at alle tok et steg tilbake og skilte ut det i levemåten vår fra før pandemien som vi ikke ønsket å ha med videre.

Pandemien og nedstengningen ga sjokkvirkninger i hverdagslivet. Netthandelen økte, og fritidsreisene stupte. Folk gikk tur og dypdykket i lokalmiljøet. Restauranter utviklet nye løsninger. Skann en QR-kode på restaurantbordet og bestill mat og drikk digitalt, og bruk appen til å finne mer om hva spisestedet tilbyr. Servitøryrket skrumpet inn, kontaktløshet og vippspenger ble den nye normalen i disse delene av samfunnslivet i koronaperioden.

Nok om det – den gamle normalen ble borte på mange av det norske samfunnets arenaer. Forsvinningsnumrene startet 12. mars 2020, da den første nasjonale nedstengningen ble erklært. Det er slett ikke sikkert at den gamle tid lar seg gjenskape eller at vi ønsker den tilbake i fullt monn, heller?

2.5 Selvkorreksjonenes nødvendighet

Av og til må utviklingen korrigere seg selv på basis av den kunnskapen som frembringes om hvilken utviklingsbane som særpreger den. Noen ganger skifter utviklingen spor som gjennom revolusjoner og dramatiske politiske stemningskift, men som oftest skjer endringen gjennom en gradvis og evolusjonær utvikling. Over litt tid gir sporendringene opphav til korreksjoner og justeringer; utviklingen er kommet ut av lage, eller fremtrer i ny form. Bilparken vår er et slikt eksempel. I 2008 og noen år senere ble dieselbiler anbefalt av myndighetene. Moderne dieselmotorer slipper ut mindre klimagasser enn bensinmotorer, og bensin er dyrere å fremstille enn diesel. Det ble derfor en klar dreining mot personbiler med dieselmotor. 10 år senere er dette snudd helt på hodet, dieselbiler er nærmest bannlyste. Nå er det elbiler som er i skuddet, og man har helt glemt bensinbilene. Myndighetenes vektlegging av miljøkvaliteter og bilkjøpernes tilpasning til reduserte bilavgifter og gratis bompassering snudde hele kjøpestrømmen. Nybilkjøpene er nå mest elbiler, og bestillingskøene er lange. Men vi er ennå ikke fullt ut enige om sluttsammen på livsløpsregnskapet over ressursbruk og miljøkostnader for elbiler versus bensin- og dieselbiler.

Vår samtid kalles av mange for senmodernitet. Det er egentlig en merkelig samfunnsformasjon. Den antar at all kunnskap er kulturelt forankret, og det fins heller ikke noe universelt livsperspektiv alle kan slutte seg til. Derfor blir mye av det vi antar vi vet og kan, tuftet på tolkning eller syensing som fremsies fra eller støttes av en eller annen privilegert aktør. Våre foretrukne paradigmer og vår kunnskap partikulariseres; 'jeg antar mitt og du antar ditt ståsted, og vi

begge har rett'. For en behagelig verden! Vi behøver ikke sjekke hva som beviselig er rett, men kan velge det som passer oss best. De mange og motstridende oppfatninger om spiseregimer og helsebringende kosthold illustrerer hvor galt det kan gå. Evidensbaserte kostholdsråd vinner ikke nødvendigvis over populistiske og kommersielle kjendisråd.

Denne samtidsposisjonen er sosialt konstruert. Slik vil det som anses som sann kunnskap og innsikt i dag, dramatisk kunne endre seg over tid. Dessuten – kløften mellom generasjonene i synet på både samtid og fremtid synes å øke. Dagens unge er langt mer villige til å innføre og følge klimatiltak i byene våre enn de eldre er. De eldre vil ikke ha dyrere parkering og bompenger, og protesterer mot dette. Nok er nok, sier de. De gir nødvendig slipp på sine goder og privilegier. Ungdom kjører gjerne kollektivt og vil ha rett til å definere samtiden, slik at de også kan skape ønskede spor til fremtiden. Bærekraft er viktigere enn kjøpekraft, sier de.

I dagens samfunn lever fire generasjoner parallelt med hverandre, og den eldste gruppen har økt over tid. Bærekraft handler jo om å sikre at dagens generasjoner får dekket sine behov uten at kommende generasjoner får svekket sine, sier Verdenskommisjonen for miljø og utvikling (VKMU, 1987, s. 42). Men hvem er det da som skal ta valgene for å sikre en bærekraftig fremtid? De som allerede har historien bak seg eller de som skal leve i fremtiden? Begge? Hva er sant, mulig og best for alle? Om demokrati handler om at alle skal få si sin mening og styre sine egne livsvalg, hvem er det da som bør bestemme hvilke fremtidsspor som bør velges? Hvilke selvkorreksjoner kreves av de ulike generasjonene?

Vi er altså slett ikke enige om noe universelt moralsk rammeverk, enhver har sitt eget kulturelle fellesskap og

forvalter sin egen sannhet. Alle forsøk på å danne universelle verdier og sannheter anses som noe som må bekjempes, fordi de egentlig er fordekte forsøk på å utøve makt og ensrette folk. Til og med vitenskapens evidens anses ikke mer sann enn poesien. Vi oppfatter ikke forskjeller mellom fakta og fiksjon, mellom nyheter og skrøniker²⁰, mellom data og fantasier. Den *universelle sannheten* er død, men sannhetene lever videre i sine avsondrede nisjer.

2.6 Noe å undres over – normalitet og postnormalitet

Den engelske journalisten Robyn Vinter startet i mai 2020 emneknaggen #lastnormalphoto²¹. Den gikk som en stormvind over hele verden, hvor folk postet det siste bildet de tok før koronapandemien førte til en nedstengning overalt. I dette virvaret viste man bilder av fotballkamper med fulle tribuner, konserter med publikum, kjøpesentra med shoppingglade kunder, restaurantgjester med lekke retter og høye vinflasker, badegjester på overfylte strender, og selfier av allehånde personer, steder, seder og gleder. Den normalen som forsvant var altså en hvor mennesker viste frem sin velstand og sitt velvære, alene eller i flokk. Nostalgien, lengselen og savnet av den gamle normalen var tydelig, men twittervinkelen var åpenbart skjev. Bildene og tekstene illustrerte bare det ønskede, ikke det uønskede, ikke de fattige, forfulgte og

²⁰ *Skrønike* er en forvrengning av krønike, altså blir skrøniken en fortelling hvor historiske fakta blandes inn med oppdiktete hendelser og hvor den kronologiske orden er manipulert.

²¹ BBC Alice Cuddy, (2020, 16. Mai), #LastNormalPhoto: Thousands share last images before lockdown. Hentet 14. november 2021 fra <https://www.bbc.com/news/world-52693002>

depriverte. Fotoene viste bare de bekymringsløses verden og deres etterlengtede øyeblikk av kollektiv lykke.

Sardar (2021) mener at den *nye normalen* bare vil være en tilbaketur til vår prepandemiske samfunnstilstand. Den nye normalen vil være likeartet den gamle normalen, riktignok med noen få nye trekk. Det nye vil nok omfatte flere som arbeider hjemmefra, beredskapsregler om avstand og munnbind, flere konkurser og opphør av forretninger, hyppigere helse- og sikkerhetskontroller ved flyreiser, færre forretningsreiser og flere nettmøter, osv., mens ellers som før.

Den gamle normalen er en illusjon, mener Cairns (2017). Den konstrueres i vårt bilde for å gi opphav til sin etterfølger, som ikke er en ny normal, men helst er en overgangsperiode som så stemples som postnormal. Men det som betegnes som normale tider kan karakteriseres ved det samme sett av endringer som brukes til å karakterisere postnormalitet. Den eneste forskjellen – om noen – er gradsforskjellen i endringenes omfang og styrke. Fortiden må altså omskrives i nåtid for å samstemmes med nåværende ortodoksier. Dette støtter illusjonen om både stabilitet og kontinuitet – ikke brudd – over tid. Overgangsperioden trenger derfor noe nært et forutgående ekvilibrium for å kunne betegnes som en postnormal epoke.

Cairns (2017, s. 416) ser de samme driverne i normalen som i postnormalen, herunder ulikhet, overutnyttelse og nedbryting av naturen, og fragmentering som for tiden akselererer det menneskelige samfunn mot apokalyptiske ytterpunkter og uunngåelig sammenbrudd. Det kan være gradsforskjeller, men tilfellene er egentlig likeartede. Så hva er da postnormalt, når det ikke fins en normal? spør Cairns. Vår postnormale tidsalder kan nok også spores tilbake til et enkelt fenomen, slik Rosa (2003, 2013) fremstiller det: den

kontinuerlige akselerasjonen av samfunnets utvikling på viktige områder. Vi settes under økende press for å holde tritt med denne akselerasjonen i særdeleshet av teknologi, av livets tempo og av sosial endring, hvorav den sistnevnte er viktigst.

En ny normal har åpenbart mange utfordringer og vi må hente ny bestep praksis og tenkemåter fra hele verden. Slett ikke alle var i den stilling at de fikk anledning til å reflektere over sin egen levemåte og til å beskytte seg selv i nedstengningsperiodene av pandemien. Mange jobber var rett og slett ikke slike som lot seg overføre til hjemmekontoret. Flere havnet i akutt nød og pengemangel, andre risikerte liv og helse for at samfunnets funksjoner skulle kunne opprettholdes. Atter andre forble like fattige, husløse, arbeidsløse og marginale som de var før pandemien. Den prepandemiske normalen var egentlig ganske abnorm, og ikke noe å vende tilbake til, slik UNESCO (2020) også poengterte.

Postnormalitet får tilsynelatende ikke særlig drahjelp fra tradisjonelle økonomiske eller sosiologiske tenkemåter. Derimot passer de bedre inn i noe av atferdsøkonomiens vokabular, slik blant andre Kahneman (2012) beskrev det i sitt *system 1*. Han hevdet at mennesker er styrt av sitt begjær, har svak impuls kontroll og dømmekraft. Hjernen er dessuten lat, den vil bruke minst mulig energi på å fatte beslutninger. Derfor beholder vi våre vaner og uvaner fra det normale.

Postnormale fenomen er forvirrende, ofte preget av begrenset informasjonstilgang, og av uklare preferanser hos involverte aktører. Men hvilken normal er det vi egentlig ønsker? Den som forsvant, eller den som ennå kan havne i støpeskjeen? Er postnormalitet en slags samfunnsmessig 'limbo', den store ikke-tilstanden, hvor det gamle er glemt og forskjøvet og det nye ennå ikke definert og forstått?

3 Postnormale tider?

Jeg ser, jeg ser ...
Jeg er vist kommet paa en feil klode!
Her er saa underligt..

Sigbjørn Obstfelder (1893). Fra *Digte*.

Obstfelders dikt fra 1893 fanger både gårdsdagens moderne og dagens senmoderne fremmedgjøring og følelse av være hensatt utenfor det inkluderende og identitetsskapende fellesskapet. Grue (2017) hevder at det normale i vårt samfunn er å være forskjellig fra, ikke å være lik gjennomsnittet. Variasjon er det som er vanlig, det som er normalt. Hva som er normalt besvares i neste omgang ut fra hvor vanlig (normalfordelt) eller moralsk akseptert en handling eller levemåte er, og settes opp mot det som anses som unormalt (avvik). Breivik og Hylland Eriksen (2004) tar også opp det at for at noe skal være normalt, må noe annet være unormalt. Men hva som er normalt og unormalt varierer, både historisk, mellom samfunn og innen ett og samme samfunn, sier de. Det er ikke opplagt hva som er normalt og hva som er unormalt fordi det som er vanlig og som blir akseptert, endres og fremstår mer komplekst.

I en samfunnsmessig sammenheng er det normale ikke gitt av naturen som en standard de sosiale systemer må forholde seg til, men er sosialt konstruert og del av en virksom samhandling. Det er likevel ikke det samme som å si at

ingenting regnes som unormalt. Men er det dermed også postnormalt? Er det bare todelingen normalt-unormalt som er interessant for oss, eller har vi også bruk for et begrep som skal fange opp det som bryter med eller som i tidsrekkefølgen kommer etter og til avløsning av det normale, altså normalt-postnormalt?

3.1 Blir det postnormale normalisert?

Fins det egentlig noe slikt som postnormale tider, slik blant andre Kapoor (2011) og Sweeney (2013) forundrer seg om? Altså, en epoke hvor gamle sannheter og tradisjonelle forestillinger er gått ut av tiden og nye vokser frem, men hvor mye av det nye liksom ikke gir umiddelbar glede, har intuitiv appell eller gode forklaringer (Davies, 2011). Postnormale tider betegner en mellomfase, en overgangsperiode fra hva vi har tenkt på som dagens normalitet til det vi kan komme til å oppfatte som en ny normal. Hvor lang denne epoken vil være, er det egentlig opp til enhver å gjette seg til, spør Sardar (2021a, s. 6). Objektive kriterier fins ikke, derfor må enhver avgjøre sitt postnormale start- og endepunkt.

Snart vil den kunstige intelligens i datamaskiner kunne overstige den samlede kollektive intelligens fra alle individer som har levd på kloden i menneskets 150 000 år lange historie. Tenk deg en slik maskin med full bredde i menneskelige følelser, og som til og med har selvbevissthet? Vil roboten, med sin uendelige kapasitet av kunstig intelligens, kunne stille andre spørsmål enn det vi mennesker gjør? Vil den tid vi nå går inn i, og som av noen betegnes som den *fjerde industrielle revolusjon* (Schwab, 2017), preges av at det vi tidligere har antatt som normalt, nå blir postnormalt? Vil vi derfor fremover

tenke på roboten som gullstandarden for hva som er normalt? Eller vil homo sapiens, altså det kloke mennesket, for evig definere normaliteten? Er det vår evne til å relatere oss til hverandre, den humor og fantasi vi kan oppvise, den uendelige evne til å knytte forbindelser mellom 100 milliarder hjerneceller, vårt samhandlingsarbeid og kollektive forståelse, vår empati, stolthet, estetikk, generøsitet, vår fortidskunnskap, våre etiske imperativer og våre fremtidsforestillinger som alltid vil gjøre oss mennesker overlegne robotene og den kunstige intelligensen?

Som nevnt foran, dukket den postnormale tidsalder som begrep først opp på 2010-tallet. Sardar (2010, 2015b, 2020b) omtaler vår samtid som postnormal. Han plasserer analysen av samtidens forhold som et underfelt av fremtidsstudier, og definerer postnormale tider slik:

Vi har gått inn i postnormale tider, mellomtiden der gamle ortodoksier dør, nye har ikke dukket opp ennå, og ingenting gir mening. For å ha en forestilling om en levedyktig fremtid, må vi forstå betydningen av denne overgangsperioden som er preget av tre k-er: kompleksitet, kaos og kontradiksjoner (Sardar, 2010, s. 435.m.o.).

Denne *utvidede nåtiden* utgjør en mellomperiode hvor de gamle og etablerte sannheter og verdier som er tatt for gitt, svekkes og svinner hen. Nye kjøreregler og sosiale konstruksjoner er i ferd med å vokse frem, og imens virker det som om tingenes tilstand ikke uten videre kan forklares og forstås. Kaos, kompleksitet og kontradiksjoner (tvetydigheter, motsetninger) preger hverdagen, og retningen mot den nye fremtiden er fullstendig åpen. Kanskje kan vi se selve begrepet postnormale

tider som et svar på de kreftene som former vår senmoderne, globaliserte og nettbaserte verden? Raske endringer gir usikkerhet og fragmentarisk uvitenhet.

Postnormal teoribygging krever at 'alle historier vi forteller om fremtiden(e) bør understreke deres dynamiske og tankevekkende mangfoldige natur, kaotiske potensial, motstridende muligheter og påkalle fantasi og kreativitet', sier Sardar (2016, s. 3). Den postnormale tilstanden er en prosess, og den er ikke nødvendigvis enhetlig og altomfattende. Snarere er nåtiden kompleks, pluralistisk, delvis normal og delvis postnormal (Sardar, 2017, s. 5). Antakelig har den nåværende globale koronapandemien fremskyndet og tydeliggjort denne hybridtilstanden for mange sektorer.

Diskusjonen om postnormale tider tok til som et forsøk på å forbedre vår forståelse for endring i nåtid (Cole, 2011; Gary, 2011; Healy, 2011; Kapoor, 2011). Det vi nå har lært, er at forandringen selv har forandret seg, ikke bare ved å bli akselerert, men den har også ekspandert i størrelse, økt i innflytelse og i forekomst. Forandringen er global og permanent, men ofte både snikende, uforståelig og irreversibel, slik Ulrich Beck (1986, 2000) påpekte i sine opptegetninger om risikosamfunnet. Når vi oppdager virkningen av motsetninger, kompleksitet og kaos som følge av postnormale endringshendelser, har de en tendens til å oppføre seg på måter som overrasker oss, på uventede måter vi ikke var beredte på. Men når det uventede først skjer, innser vi at det - i en slags etterpåkløkskap - egentlig var forventet. Dermed oppstår behovet for å undersøke hvordan vi oppfatter og tolker forandring i dag. Derfor bruker vi mye tid på å undersøke usikkerhet og uvitenhet på ulike nivåer (Kuzmanovic & Gaffney, 2017). Å bruke begrepet postnormale tider innebærer

at vi må nærme oss kritisk til den nye kompleksiteten, de fremvoksende motsetningene og de alltid tilstedeværende mulighetene for kaos.

Postnormale tider kan nok referere til en bestemt epoke, men det må alltid forstås i en romlig sammenheng. Det som er normalt, innebærer alltid en kontekst. Det som er postnormalt på ett sted, kan være annerledes et annet sted. I det store og hele står verden overfor en rekke gamle og døende ortodoksier, så som modernitet, maskulin overlegenhet, postmodernitet, nyliberalisme, hierarkiske strukturer av samfunn, institusjoner og organisasjoner; ovenfra-og-ned-politikk og alt annet som har formet og definert den moderne verden. Selv om vi tror de er døende, fortsetter flere av disse kreftene å påvirke utviklingen mange steder og vil gjøre det i årevis, om ikke flere tiår. Vi ser i dag i flere tilfeller en forsterkning og gjenskaping av enkelte ortodoksier så som likestilling og mannsdominans, og arvet sosial ulikhet og status. Ikke minst er økonomisk liberalisme i tidligere president Trumps amerikanske versjon med handelskrig og introvert nasjonalt søkelys på produksjon og varebytte, et eksempel på vår samtids tiltro til gamle doktriner og handlemåter.

Postnormale tider er ment som en karakteristikk av vår raskt endrende verden og av de motsetninger og den fragmentering som finner sted. Begrepet er en invitasjon til å se hva verden har blitt til og til å forestille seg hvordan tilværelsen kan være annerledes. Postnormale tider er derfor ikke bare nok en post-karakteristikk, liksom postindustriell, postideologi, postliberal, postmoderne, postfaktuell eller andre 'post'-stempler vi anvender for å betegne, analysere og dekonstruere samfunnsmessige fenomener. Snarere ser jeg begrepet postnormalitet som både en diagnose og en prognose,

men ennå ikke som en teori. I normale tider stoler vi på våre vaner og verdier, og vi kan ta oss tid til å ta egnete valg. I postnormale tider oppstår følelsen av påtrengende hastverk, og at fremtiden ses som et løpsk tog inn i det ukjente (Sweeney, 2013). Det postnormale blir derfor aldri normalt.

3.2 Utvidet postnormal nåtid

Man kan spørre seg; når startet og når slutter den postnormale nåtiden? Fornyer den seg kontinuerlig, eller har den distinkte start- og sluttidspunkter? Dreier dette seg bare om en empirisk avtegnning på kalenderen? Et slikt spørsmål er helt i tråd med Durkheims (1972, s. 60) klassiske antagelse om at vi ikke engang tilnærmedesvis er i stand til å fastslå når et samfunn oppstår, og når det dør. Eller dreier det seg dypere sett om en mer filosofisk forståelse av begrepene nåtid og endring? Tid og endring er i det hele tatt vanskelige begreper å tumle med (Karlsen, 2016, 2021).

I følge Rovellis (2019) tolkning av Einsteins teorier, er den utvidede nåtiden (i fysikken) gapet mellom hendelsene som skjedde før det vi kan se nå (fra fortiden) og hendelsene som vil skje etter det øyeblikket når vi, derfra (i fremtiden), kan se det vi kaller 'her og nå'. I Meads (1932) *The philosophy of the present* starter den utvidede nåtiden med det nye og fremvoksende og varer så lenge disse hendelsene og handlingene foregår. Selve oppkomsten av handlingen eller hendelsen er det som definerer begynnelsen på den utvidede nåtiden. Årsaken til fremveksten kan høre hjemme i den mulige fortiden, men den blir tolket i nåtiden og fylt av nåtidens kunnskap og situasjonsfaktorer.

En annen måte å se på dette er at hendelsen bare blir hendelse når vi gjenkjenner den som hendelse, og derved flytter den fra den utvidede nåtiden til fortiden, sier Mead i *The philosophy of the act* (1938). Med andre ord, å navngi eller gjenkjenne hendelsen som hendelse setter også en stopper for den. Dette vil bety at når vi prøver å videreføre en hendelse, er det vi gjør å *etterligne* hendelsen²².

Denne konseptuelle forståelsen av nåtiden, avledet fra tankegangen til både Einstein og Mead, kan bidra til å gjøre empiriske studier av endringer både tykkere i Clifford Geertz' forstand og rikere slik Lincoln og Guba, (1985) og Ponterotto, (2006) beskriver. Kjerneaspektet i den utvidede nåtiden for å forklare sosiale endringer, er ikke at den har en spesiell lineær tidsvarighet. Den lineære tidslinjen er av sekundær betydning når du forklarer endringen. Det som betyr mer er fremveksten av *det nye*, varigheten av handlinger og hendelser som finner sted, og det siste møtet med den mulige fremtiden.

Endring oppstår når hendelser skjer, og den utvidede nåtiden er varigheten av disse hendelsene. Den tykke nåtiden består av sosiale konstruksjoner av tid og kan anta forskjellige former og egenskaper. Det er hevet over tvil at all planlagt endring ikke skjer på samme tid. Vi kan snarere anta at det foregår asynkrone hendelser og handlinger, selv i mindre omfattende sosiale endringsprosesser. Derfor må ikke alle endringer forstås innenfor samme tidsutstrekning. Dessuten, når begynner og slutter nåtiden? Hvilke endringsprosesser vil definere nåtiden? Er det ikke tenkelig at vi innenfor samme

²² Men denne tankegangen om nåtiden faller sannsynligvis et sted mellom den øyeblikkelige nåtiden og den utvidede nåtiden. I likhet med sistnevnte ville det utgjøre en begivenhetsoppfatning av nåtiden, men varigheten av den vil være noe annerledes.

lineære tidsrom kan oppleve forskjellige utvidede nåtider nettopp fordi selve hendelsens utstrekning varierer?

Den utvidede nåtiden er projeksjonen av det som hender her og nå, hovedsakelig i form av dypt forankrede, men ikke alltid ekspliserte trender, inn i fremtiden. Med andre ord kan utvidet postnormal nåtid også variere i varighet, avhengig av hvilken hendelse eller hvilket fenomen vi studerer. Det åpne spørsmålet i denne sammenheng er om disse trendene vil føre til avanserte *kompleksiteter*, høyere frekvens av *kaos* eller nye sammensetninger av *kontradiksjoner*?

3.3 Postnormalitetens kjernedimensjoner

Idéen om postnormale tider kan ikke kalles en egentlig teori. Til det mangler den noen av teoriens grunntrekk, og ikke minst dens empiriske evidens, sier Cole (2011). Likevel, dens søkelys på «det nye og uforklarte» og bruken av hjelpebegreper, gir oss inntak til å forstå og forklare oppdukkende sosiale fenomener. Slik kan postnormalitetsidéen ses som debuten på en teori.

Teori kan brukes på mange ulike måter og er derfor ikke entydig. Ofte betegner det et forskningsfelt som for eksempel endringsteori, organisasjonsteori eller psykologisk teori. Felles for hvordan teori brukes er knyttet til abstraksjon. Det er ikke det samme som idéer eller formeninger om dagliglivet. Grønmo (2004, s. 34) mener at i alle fall samfunnsvitenskapelig teori kjennetegnes av en bestemt, systematisk form for refleksjon. Han definerer teori som et sett eller system av begreper som står i et gjensidig forhold til hverandre – sammenfatter og ordner forutsetninger og kunnskap. En teori må derfor omfatte minst to begreper som er relatert til hverandre.

En samfunnsvitenskapelig teori består altså ikke bare av ulike begreper, men også av relasjonene mellom de ulike begrepene. Relasjonene omtales oftest som at noe 'er forbundet med' eller 'er relatert til'. Sagt på en enkel måte: en teori består av begreper og relasjonen mellom disse. Teori om postnormalitet kan da være et rammeverk med ulike begreper som er relatert til hverandre. Deskriptiv teori er mindre restriktiv og refererer til bred karakterisering av et fenomen. Den er empirisk drevet og beskriver spesifikke dimensjoner hos individer, i situasjoner og i fenomener gjennom for eksempel direkte observasjoner og empiriske illustrasjoner av postnormale innslag.

Kravene til deskriptiv teori vil nok derfor passe bedre til de fenomener som skal beskrives som postnormale, enn de kravene som stilles til en tradisjonell samfunnsvitenskapelig teori. Idéene om postnormalitet inneholder nemlig ingen empirisk etterprøvbare kriterier for når et nytt og annerledes fenomen fremtrer og derfor kan kalles postnormalt. Ei heller er det kriterier for hvor mye nytt det fremvoksende må inneholde for å falle i den postnormale teoriskuffen²³. Like fullt vil det kunne være interessant å bruke det postnormale begrepssettet for å beskrive og analysere fenomener som ennå ikke er ferdigskapte, men som er i emning og som muligens utgjør et brudd med den gamle ortodoksien.

I beskrivelsen av postnormale tider kan vi bruke *system* som ett av flere kjernebegrep. System er noe som kan ses som en integrert helhet, med et sett avhengige, interaktive komponenter og relasjoner. De utvalgte delene arbeider normalt sammen for å innfri en felles målsetning, og systemet har en viss avgrensning til andre systemer. Egenskapene og

²³ Slik sett er postnormalitet i vitenskapelig forstand et 'primitivt begrep', det mangler tilstrekkelig validitet.

atferden til de enkelte systemkomponentene er bestemt av samspillet med de andre komponentene. Systemet har altså egenskaper som ikke kommer fra én enkelt komponent, men fra samspillet mellom flere av de delene som utgjør systemet. Sosiale systemer kan ha en viss åpenhet mot og oppgaver overfor andre systemer, men delene kan ikke forandres uten at det får følger for de andre delene og for helheten.

Så når jeg snakker om postnormale tider, legger jeg vekt på hvordan bestemte systemer - hvorav noen er på en global skala - kryper mot postnormalitet. På mange steder og for mange mennesker ser det ut til at alt går som normalt, men vi vet at dette kan være mer tilsynelatende enn reelt. Siden drivkreftene for postnormale tider lurer bortenfor vår umiddelbare fatteevne, kan de forme vår hverdagsvirkelighet på vei mot usikre fremtider. Vår oppgave som forskere er da å gi mening til nåtiden og avkolonisere fremtiden foran oss.

Knyttet til definisjonen av postnormale tider finner man tre distinkte fenomener eller krefter; kompleksitet, kaos og motsetninger (kontradiksjoner), pent presentert av Sardar (2010) som en alliterasjon eller bokstavrim på «c»; *complexity, chaos, and contradictions*. Cole (2011) påpeker at en slik alliterasjon ikke nødvendigvis utgjør et rammeverk for en teori, mest fordi disse dimensjonene opprinnelig ikke er klart logisk knyttet til hverandre. Dessuten utgjør de heller ikke noen helhetlig eller formalisert modell. Snarere kan alliterasjonen være en fallgrube, og de tre begrepene som her fanger oppmerksomheten, kan lett erstattes av andre dagligdagse begreper. Skal vi først bruke disse begrepene foreslår Cole (2011, s. 212) - lett humoristisk - et fjerde fenomen

knyttet til forståelsen av postnormale tider som bør tas med, nemlig *confusion*, altså en generalisert forvirring²⁴.

Fernani (2023) advarer mot å bruke postnormale tider som vitenskapelig rammeverk. Han mener at tenkemåten nok fanger tidsånden, men mangler objektivitet, blander analysenivåer, har en delvis skjult politisk agenda og mangler konstruktive forslag på løsningen av dagens megakriser. Det er en vurdering jeg kan slutte meg til. Denne boken forsøker derfor å fremme mange synspunkter og tankemåter som bøter på de subjektive vurderinger og de normative utsagn som enkelte av tidlige bidragsyttere til tenkningen av postnormalitet fremmer. Styrken i den postnormale tidsbetrivelsen ligger etter min mening i bruken av de tre nøkkelbegrepene som startpunkt på forståelse av sosial endring. Så la oss nå se mer på hva de opprinnelige tre grunnrepene inneholder av forklaringer.

Kompleksitet er en egenskap ved visse systemer, fra de enkle til de innfløkte. I enkle systemer har relasjonene en tendens til å ha et direkte årsak-virkningsforhold. Et komplisert system, hvor komplisert betyr omtrent det samme som avansert eller innviklet, kan kreve at flere variabler styrer det. Gammeldagse mekaniske klokker er et godt eksempel på et enkelt system. Moderne teknisk installasjon (for eksempel *engineering*) blir ofte sett på som et komplisert system. Kompliserte fenomener har gjerne en medfølgende oppskrift på hvordan de skal settes sammen.

Komplekse systemer gir oss et helt annet fenomen, her finnes ikke nødvendigvis noen oppskrift. De består av flere

²⁴ Cole (2011, s. 214) mener likevel at om slike alliterasjoner kreves for å bringe oss videre i jakten på veier til foretrukne fremtider, så får det heller stå til.

deler som er koblet sammen. Og systemet er komplekst dersom helheten har andre egenskaper enn det man skulle forvente ved å se på enkeltdelene. Komplekse systemer innebærer mangfold, sammenkobling, gjensidig avhengighet og tilpasningsevne. Det er ingen unik definisjon av kompleksitet i vitenskapen; forskjellige disipliner har sine egne spesifikke avgrensninger. Et komplekst nettverkssystem er fullt av usikkerheter, flere og gjerne motstridende perspektiver og er utsatt for turbulent aktivitet som noen ganger kan føre til kaos. Klare årsak-virkningsforhold synes ikke å være åpenbare. Hjernen, klima, naturlige organismer, økosystemer, helsetjenester og ulike sosiale organisasjoner og menneskelige kulturer er eksempler på komplekse og kompliserte systemer.

Kaos er den andre kraften. Kaos innebærer ikke nødvendigvis tilfeldighet. Kaos er resultatet av mange uavhengige variabler som interagerer på mange forskjellige måter i et komplekst nettverkssystem. Små forstyrrelser i systemet kan føre til store konsekvenser - den såkalte sommerfugleeffekten²⁵. I komplekse systemer (som været) kan små endringer i forholdene ved et visst tidspunkt forplante seg og gi store virkninger senere, og derfor er det vanskelig å forutse endringer. Slike komplekse systemer kan ha både positive og negative tilbakemeldinger. Derved vil de være stabile og ustabile på samme tid.

²⁵ Begrepet oppsto i 1972, og ble starten på det vi i dag kaller kaosteori. Sommerfugleeffekten betegner hvordan små endringer i startbetingelsene i deterministiske, ikke-lineære dynamiske systemer kan føre til store endringer på lengre sikt. Negative tilbakemeldingssløyer kan føre til at systemet blir både stabilt og ustabilt på samme tid. Naturen er full av slike kaotiske, begrenset ustabile systemer, men også menneskelig samhandling kan ha samme mønster. Derfor kan utfallene fra slike systemer vanskelig predikeres.

Naturgitte og samfunnsmessige fenomener kan være både stabile og ustabile på samme tid. Dette balansepunktet kalles *randen av kaos*, det er der systemet er i en slags flytsone mellom stabilitet og total oppløsning (Stacey, 2008, s. 88). På randen av kaos kan komplekse systemer enten bryte sammen eller selvorganisere seg til en ny orden eller form. Muligheten for at systemer bryter sammen eller muterer kobles til grad og kraft i motsetninger som oppstår og hvordan disse håndteres.

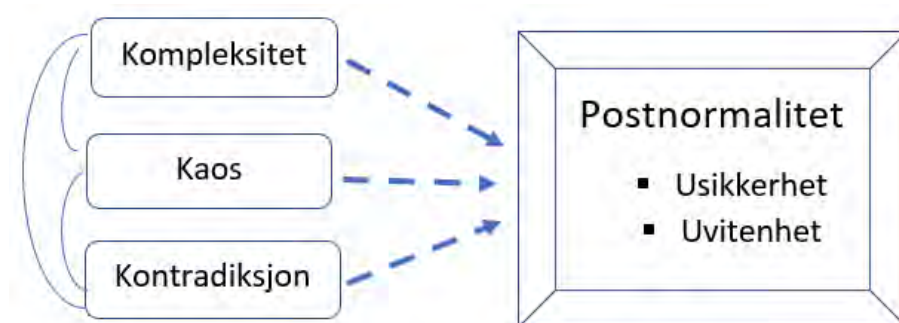
Kontradiksjoner (motsetninger/motpoler) er den tredje drivkraften for postnormale tider. Et komplekst system har mange posisjoner som er logisk inkonsistente, og komplekse systemer på randen av kaos vil ha enda flere. Motsetninger, altså uforenlige synspunkter og perspektiver, kan ikke løses, de kan bare overskrides. Med andre ord må motsetninger syntetiseres og muliggjøre en ny posisjon som fanger opp de fleste ulike syn i en slags høyere enhet. Det er en antakelse vi kjenner godt fra Hegel (1770-1831), hvor motsetninger og konflikter i diverse krefter innenfor et gitt fenomen, eller innenfor et gitt samfunn skaper en ny normalitet. Kontradiksjoner er ofte de første tegnene på at et system beveger seg mot kompleksitet, kaos og til slutt mot postnormalitet hvor både stor usikkerhet og allmenn uvitenhet rå, mener Sardar (2010).

3.4 Den postnormale betingelsen

Både det som oppfattes som normalt og det som kan anses som postnormalt er avhengig av den kontekst det settes i. Det som er normalt ett sted kan være postnormalt ett annet. *Postnormale tider* er slik sett epoker godt preget av postnormale fenomener og krefter i bestemte kontekster.

Slike postnormale fenomener har altså bestemte drivere i seg; kompleksitet, kaos og motsetninger. Disse driverne må ikke nødvendigvis fungere på samme nivå i alle situasjoner, sier Sardar (2020, s. 11). Noen ganger er kompleksitet den største komponenten, andre ganger kan det være kaos eller motsetninger. Men generelt vil de når de skyter fart og vokser, samvirke slik at de fremkaller en postnormal situasjon.

Slike postnormale situasjoner, fenomener eller hendelser må altså forekomme for at vi skal kunne betegne temporalen vi lever i som postnormal tid. I figur 3.1 er Sardars resonnement brakt et skritt videre og formalisert.

Figur 3.1 Den postnormale betingelsen

De stiplede pilene i figuren viser en mulig relasjon (påvirkning) mellom hver enkelt av driverne og den postnormale tilstanden. Dessuten antyder de buede linjene at det kan være samvirkninger mellom driverne som avgjør med hvilken styrke og omfang disse vil påvirke postnormaliteten. Særtrekkene ved postnormaliteten er knyttet til den *usikkerhet* og *uvitenhet* som skapes av omfang, samvirkning og akselerasjon hos de tre driverne, sier Sardar (2020, s. 10). Under postnormale vilkår

vil hendelser og situasjoner utvikle seg raskt til å bli kaotiske og omfatte de aktuelle omgivelsene.

Den postnormale betingelsen, slik Mayo (2020) begrepssetter den, knyttes til hvordan vi oppfatter postnormal endring, altså de skiftene vi opplever fra det vi forstår som normalt, til det vi betegner som postnormalt. Denne betingelsen er «en kulturell krise som skyldes menneskehetens manglende evne til å forestille seg alternative måter å vite og forstå på», sier Mayo (2020, s. 61).

I postnormale tider blir vi vitne til store forskjeller fra det vi har tenkt på og oppfattet som normalt, henimot en ny normal. Det er *postnormal endring*, og slik vi opplever denne endringen gir *den postnormale betingelsen*, sier Mayo (2020, s. 62). Denne betingelsen har jeg altså formalisert som en blokkmodell i figur 3.1. Selv om vår postnormale tid er unikt knyttet til dagens kontekst, er den likevel ikke en anomali eller engangshendelse. Postnormale fenomener har inntruffet tidligere, og vil ganske sikkert oppstå på nytt. Og vi må kunne anta at postnormalitet og normalitet kan eksistere liksom parallellsamfunn, og overlappe hverandre (Mayo, 2020, s. 67).

3.5 Usikkerhet, uvitenhet og ubestemthet

Når kompleksitet, kaos og motsetning inntreffer sammen og samtidig, og postnormale tider oppstår, finner vi - ikke overraskende - et vesentlig innslag av uvitenhet og usikkerhet som påpekt foran. Sardar understreker:

Veien videre må være basert på dydene ydmykhet, beskjedenhet og ansvarlighet, det uunnværlige

kravet om å leve med usikkerhet, kompleksitet og uvitenhet. Vi må forestille oss ut av postnormale tider og inn i en ny tidsalder av normalitet - med et etisk kompass og et bredt spekter av forestillinger fra det rike mangfoldet av menneskelige kulturer. (Sardar, 2010, s. 435, m.o.)

Rent teoretisk oppstår det mest grunnleggende mangfoldet av *usikkerhet* når retningen for forandring er kjent, men størrelsen og sannsynligheten for hendelser og konsekvenser ikke kan anslås. Slik overflatisk sikkerhet kan styres til en viss grad, men det skjuler vanligvis mer enn det avslører. Under overflatenivået kan man oppleve at retningen for endring er ukjent, og det kan ikke sies noe bestemt om de mulige konsekvensene som følger av at kompleksitet, kaos og motsetninger konvergerer. Kort sagt: Slik usikkerhet kan ofte observeres, men ikke styres, og dens kraft er ofte undervurdert. Dessuten, utenfor dette feltet finner man en dypere usikkerhet, et rom hvor ingenting er kjent og ikke kan bli kjent fordi det ligger utenfor vår virkelighetsoppfatning. Det er altså utenkt, et rom hvor våre spørsmål forblir ubesvarte.

I diskusjonen om postnormale tider er usikkerhet forbundet med uvitenhet. På overflatenivået finner man mangel på faktisk kunnskap; misforståelser av andre kulturer, verdensbilder og livsstiler som fører til frykt og avsky for andre, motstridende krav om bruken av globale ressurser og mangel på bekymring for andres grunnleggende behov; rett og slett uvitenhet. Ut over ren uvitenhet, fins det en type (overvinnelig) uvitenhet som er resultat av de fremtidige dimensjoner ved mange problemer og saker vi møter, og hvor de mulige svarene bare kan oppdages i fremtiden.

De ulike formene for usikkerhet, uvitenhet og ubestemthet som her nevnes, har både erkjennelsesmessige og språklige utfordringer knyttet til seg. Ikke minst gjelder det hvordan vi skal forstå den nye tids endringer. Det er vanskelig nok å tenke på hva det er vi vet, og vet at vi ikke vet noe om? Enda vanskeligere er det å tenke på hvilke forhold vi ikke vet at vi ikke vet²⁶ noe om (Karlsen, 2016, s. 48-50). Hvilke slike fallgruver for evidens og kunnskapsdannelse fins i det postnormale tidsavsnittet?

Fremtidsrettet læring og utvikling av en følelse av *fremtidskyndighet* er viktig for å håndtere uvitenhet (Karlsen, 2016, 2021)²⁷. På det dypeste nivået må man konfrontere den uovervinnelige uvitenhet. Den er resultatet av det utenkte, det vi aldri har tenkt på før, fordi det er utenfor rammen av våre grunnleggende antakelser og aksiomer. På dette nivået må vi avlære det som holder oss i mørket, så å si, mens vi søker kreative alternativer for å omramme våre forutsetninger, feiloppfatninger og fordommer. Denne lagdelte tilnærmingen til usikkerhet og uvitenhet er en viktig del av metodene flere fremtidsforskere har utviklet (Sardar & Sweeney, 2016) for å utforske flere og alternative fremtider.

3.6 Noe å undres over - postnormalitetens epistemologi?

Teknologiske og sosiale fenomener består av mange elementer som kan være logisk, men ikke alltid transparent

²⁶ Det gjelder såkalte 'ukjente ukjente', forhold som ligger utenfor vår forestillings-, kunnskaps- og erfaringsverden. Se mer om dette i kapittel 8.

²⁷ Karlsen (2021) beskriver en systematikk for å frembringe slik fremtidskyndighet gjennom det som betegnes som *fremtidsverksteder*.

sammenkjedet. Likeens kommer usikkerhet og noen ganger fullt kaos inn i våre likninger om forståelsen av nåtid og fremtid. Usikkerheten kan skyldes kompleksitet og et underskudd av informasjon, men kan også henge sammen med former for kompliserthet vi tidligere ikke har kjent til. Om kompleksitet og kompliserthet ikke kan løses vil usikkerheten øke mot kaos. Tett knyttet til usikkerhet finner vi tvetydigheter og kontradiksjoner i form av ubestemmelighet eller uklarhet. Det knyttes ofte til sosiale fenomener, og har så å si ingen endimensjonal fremtoning.

Klimaspørsmålet er nok den beste og mest kjente postnormale illustrasjon på anvendeligheten av alle tre kjernebegrepene om postnormale tider. For folk flest er klimaendringene komplekse; hva er egentlig sammenhengen mellom klimautslipp og temperaturøkningen? De er kaotiske; hvor lang tid har vi egentlig før virkningene av klimaendringene blir irreversible og uhåndterlige? Og de er kontradiktoriske; hvem har rett i om klimaendringene er menneskeskapt eller bare er naturlige variasjoner – FNs klimapanel eller klimaskeptikerne?

Men det fins nok av andre hendelser og fenomener som hver for seg belyser kjernebegrepene i dag. For eksempel oppstår *kompleksitet* når et enkelt årsaksforhold viser seg å bestå av et nettverk av årsaksforhold. Mellomliggende faktorer samvirker og påvirker utfallet av en hendelse, prosess eller aktivitet. Positive og negative tilbakevirkningssløyfer, lange venteperioder mellom årsak og virkning, variasjoner mellom individer, etc. kan også skape denne kompleksiteten (Klinke & Renn, 2002, s. 1085). Slik kompleksitet krever avansert modellbruk, noe som ofte motsier sunn sans eller intuitive resonnementer, liksom i utvikling og bruk av *kryptovaluta*.

Kaos og usikkerhet oppstår når årsaksbildet er lite kjent og forstått, det minsker tilliten til den antatte årsaks-virkningskjeden (Stirling, 1998; van Asselt, 2000), slik som *#MeToo bevegelsen* skapte. Maktforholdet mellom menn og kvinner frembrakte en refleksiv diskurs, hvor kvinners integritet ble fremhevet som ukrenkelig. *Kontradiksjon* og tvetydighet oppstår når individuelle aktører eller interessenter verdsetter en innsatsressurs eller et utfall av en prosess forskjellig, slik vi ofte ser i politisk beslutningstaking (Olsen & March, 1982). Den oppfattede virkelighet *avviker* selv om den objektive informasjon er identisk. Likeens, *kunstig intelligens* utfordrer våre forestillinger om at mennesket alene skal kunne ha *emosjoner*. Menneskeliknende roboter må ikke etterligne alle menneskets egenskaper. Den nye, kunstige intelligensen må utvikles i deltakende samforstand om menneskets egenart, ikke av superkommersielle aktører alene, slik som i dag.

Postnormale tider gir oss verktøy til å lage en *samtidsdiagnose* av det som er nytt og uforklart: Det vi ikke helt forstår fordi vi mangler kunnskap om fenomenet. Det som forvirrer oss fordi det inneholder logiske motstridigheter. Det som er komplekst og som tilhører ekspertens domene. Det som innehar risiko vi ikke vil innse. Det som bare viser seg gjennom svake signaler og tidligvarsler og som vi anser som døgnfluer.

I det hele tatt, ideene om postnormale tider kan hjelpe oss til å forstå det patologiske i dagens samfunn. Om vi skal løse utfordringene som ligger innbakt i kunnskapen om samfunnets kompleksitet, kaos og kontradiksjon krever det mer inngående beskrivelser og analyser av de eksemplene jeg har nevnt foran for å etterprøve hvilken kunnskap vi har om postnormalitet. Det skal jeg utdype i neste kapittel.

4 Kompleksitet, kaos og kontradiksjon

Den som kontrollerer fortiden, kontrollerer fremtiden. Den som kontrollerer nåtiden, kontrollerer fortiden.

George Orwell (1949). *1984*

Tankegodset knyttet til postnormale tider gir ingen anvisning på hva det gode samfunn skal være og hvordan det skal bygges. Styrken i denne tenkningen ligger snarere i at det hjelper oss å forstå sosial endring som en slags patologiens normalitet. For å kunne utfordre forståelsen av normalitetens fabrikasjon, er det absolutt nødvendig å unngå brede og evidenstomme generaliseringer. Viktigere er det å kunne anvende konstruktive begreper og gode eksempler som gir oss mulighet til å forstå hvorfor og hvordan postnormalitet skiller seg fra den aksepterte normalbeskrivelsen. Våre daglige forestillinger om normalitet påvirkes jo av hegemoniske diskurser, men vi trenger alternative begreper og epistemologiske diskurser for å oppdage det postnormale oppe i hverdagens virvar.

Postnormalitet og normalitet eksisterer tydeligvis side om side, og de overlapper hverandre. Global oppvarming kan illustrere dette. FNs klimapanel påpeker at storskala industriell virksomhet forsterker de uheldige virkningene av klimaendringene. Næringslivet på sin side gir sin verbale

tilslutning til et grønt skifte, men fortsetter ufortrødent sin profittjakt. Protestbevegelser og enkelte politiske partier aksjonerer for å øke folks klimabevissthet. Politikere støtter jobbskaping og verdiskaping for å sikre sin velgeroppslutning. Interesser og verdispørsmål både krysser og kolliderer med hverandre, mens økende kunnskap og innsikt øker muligheten til å forme en ny normalitet.

La oss nå se nærmere på tre raskt oppdukkende fenomener i den antatt nye postnormale virkeligheten: kryptovalutaer og blokkjeden (kompleksitet); #MeToo-kampanjen og makthegemoni (kaos); emosjonell, kunstig intelligens og menneskets egenart (kontradiksjon, alle tre hvor klarhet etterspørres og forvirring oppstår.

Kompleksitet krever en kognitiv epistemologi hvor kunnskapen representerer en slags beste praksis basert på tilgjengelig ekspertise. Kaos motsvarer en refleksiv epistemologi, med et kritisk blikk på den sirkulære relasjonen mellom årsak og virkning. Kaoset blir på en måte sitt eget tema og problem. Kontradiksjon løses av en deltakende epistemologi hvor kunnskapen avspeiler omforente løsninger for alle aktører. De tre eksemplene kan forstås og gis klargjørende mening i lys av hvert av postnormalitetens tre kjernebegreper.

4.1 Kryptovalutaer, blokkjeden, penger og kompleksitet

Kryptovaluta er et *komplekst* fenomen. Det oppsto for allmenheten i oktober 2008 som et biprodukt av en annen oppfinnelse. Satoshi Nakamoto, pseudonymet til oppfinneren av bitcoin, verdens første og fremdeles viktigste kryptovaluta, hadde aldri i tankene å finne opp en ny valuta. Han ville bygge

et digitalt pengesystem uten en sentral aktør, akkurat som et like-for-like-nettverk (*peer-to-peer network*) for fildeling. Den første versjonen av bitcoin ble et nytt, elektronisk pengesystem som bruker et slikt nettverk for å forhindre dobbelutgifter. Systemet er fullstendig desentralisert og har ingen server, altså en datamaskin eller dataprogram som leverer tjenester til klienter i et nettverk, eller en sentral autoritet slik som en sentralbank er. Det er en digital valuta som lar kunden eller brukeren sende penger hvor som helst og når som helst. Disse transaksjonene er offentlige, men partene forblir ukjente for hverandre. Slik dette pengesystemet er utformet kan bitcoin aldri bli mer enn 21 millioner mynter, men disse myntene kan så splittes i mindre deler.

Dette ble en forundring og en nyttig påminnelse for mange av oss om noe vi neppe problematiserte til daglig, annet enn når vi kanskje manglet dem: Hva er penger og valutaer, egentlig? Penger og valuta er begreper som brukes om hverandre. Valuta betegner ulike staters pengeenheter, men hva er så penger? Penger er 'et mysterium, de er paradoksale, kan skapes og styres, er drivkraften i økonomien, er bundet av tid og rom, gjør noe med oss, og er et virkemiddel for å oppnå samfunnsmålene våre', sier Linneberg Eliassen (2019, s. 9-10) i sin bok *Hva er penger*.

Penger er alt som kan fungere i tre ulike henseender; som byttemiddel, regneenhet og til oppbevaring av verdier. I seg selv har penger ingen verdi. De baseres på folks tillit til at disse betalingsmidlene godtas og respekteres i alle tre bruksmåter. Penger er generalisert kjøpekraft og fungerer som byttemiddel for varer og tjenester så lenge alle forventer og aksepterer å bli betalt i penger. Egentlig er de vel en slags fiksjon? Bare et kollektivt og gjensidig forpliktende system av

løfter. Penger har ingen egenverdi. Vi trenger et marked for at penger skal være nyttige. Slik kan penger også hjelpe oss til å sammenligne verdier på alt som omsettes på markedet, alt måles jo i penger.

Dessuten overfører penger kjøpekraft og verdier inn i fremtiden. I en bytteøkonomi kan riktignok ulike varer fungere både som byttemiddel og som verdimåler, men være uegnet som verdioppbevaringsmiddel. Matvarer kan være et slikt eksempel. Etter en stund vil de råtne og være uspiselige, og derfor uegnet til å videreføre og oppbevare verdier. Gull derimot, vil kunne tjene som penger, men begrensningen av dette metallet og vansken med å bære det med seg til alle tider, vanskeliggjør gullet som valuta i en moderne markedsøkonomi. I en moderne økonomi vil heller ikke kredittkort være å regne som penger fordi det ikke oppbevarer verdier.

Vanligvis er det staten som via en sentralbank utsteder lovlige penger. Det kalles *fiatpenger*, og er svært forskjellig fra hvordan desentraliserte, blokkjedeforankrede kryptovalutaer utstedes, legitimeres og sirkuleres. At penger i seg selv ikke har noen verdi, ble tydelig illustrert i et TV-innslag av tidligere sentralbanksjef Olsen i Norges Bank. Han viste hvordan gamle 100- og 200-kronersedler ble destruert, hakket og finmalt til fargerikt papirpulver, ugjenkjennelig som penger ²⁸. Pengesedlene symboliserer tillit. Den tilliten forsvinner ikke om sedler destrueres, nye sedler trykkes og verdien garanteres av sentralbanken.

²⁸ Ingvild Gjerdsjø 2018). Nå haster det med å bruke disse sedlene. Øystein Olsen intervjuet i TV2, 22.5.2018. Hentet 10. oktober 2022 fra <https://www.tv2.no/a/9870068/>

Nakamotos beslutning ble starten på det som kalles kryptovalutaer – den manglende brikken for å kunne få til et system for digitale penger. For å lansere digitale penger trenger man et betalingsnettverk med kontoer, kontobalanse og transaksjoner. Det er ikke vanskelig å forstå, men et problem ethvert betalingssystem møter, er hvordan en skal forhindre at én enkelt aktør bruker samme pengebeløp to ganger. Dette er vanligvis gjort ved at en sentral server lagrer kontobalansene. Men i et desentralisert nettverk har man ingen server, så man er avhengig av at hver enkelt enhet i nettverket gjør denne jobben. Hver bruker i nettverket må ha en liste med alle transaksjoner for å sjekke om fremtidige transaksjoner er gyldige eller er forsøk på dobbelbetaling.

Men hvordan kan disse enhetene klare å bli enige om disse postene? Dersom brukerne av nettverket er uenige om bare en eneste, liten post, knekker hele systemet sammen. Det trengs med andre ord absolutt konsensus. Vanligvis har man en sentralbank som kontrollerer alt, men hvordan kan man oppnå konsensus uten en sentral myndighetsaktør?

Ingen visste dette før Nakamoto plutselig dukket opp. Faktisk trodde ingen at dette engang var mulig. Men Nakamoto beviste at det lot seg gjøre. Hans viktigste oppfinnelse var nettopp det å oppnå konsensus uten en sentral myndighetsaktør. Kryptovaluta er en del av denne oppfinnelsen, eller løsningen, og det er denne delen som gjør løsningen spennende og fascinerende, og som hjalp til med å lansere fenomenet over hele verden. Kryptovaluta handler om begrensede oppføringer i en database som ingen kan forandre uten at spesielle vilkår er oppfylte. Det er akkurat slik man kan definere én vanlig valuta, også.

4.1.1 Blokkjeden som regnskapsbok

Da bitcoin ble lansert, dukket samtidig begrepet (engelsk: blockchain) opp. Teoretisk ble en blokkjedeprotokoll definert allerede i 1982, og i 1992 kom forslag om hvordan man kunne strukturere transaksjoner i en blokk. Lanseringen av bitcoin var imidlertid den første praktiske bruken av en blokkjede (Lie & Øverby, 2020).

Blokkjeden gjør det mulig for at to parter, som i utgangspunktet ikke nødvendigvis kjenner eller stoler på hverandre, kan gjennomføre transaksjoner uten å gå veien om en bank eller en megler. Kjernepunktet i en blokkjede er at informasjon spres ut til mange noder som oppdaterer og kontrollerer hverandre hele tiden. Denne teknologien er nødvendig for å kunne oppnå desentralisert kontroll over valutaer som bitcoin. En vesentlig egenskap ved en kryptovaluta er at generering av nye digitale mynter skal være forutsigbar. Ved hjelp av datakraft skal nye digitale mynter kunne utvinnes i et forhåndsbestemt tempo. For å unngå at utmyntingen skjer raskere enn det som er definert på forhånd, kan vanskelighetsgraden for utvinning justeres.

Transaksjonen er synlig for hele nettverket nesten umiddelbart. Men det tar en viss tid før den bekreftes. Og bekreftelse er helt avgjørende for kryptovalutaer. Man kan faktisk si at kryptovalutaer nesten utelukkende handler om bekreftelser. Så lenge transaksjonen er ubekreftet, kan den forfalskes. Men når den er bekreftet, er den som hugget i stein. Da kan den ikke lenger forfalskes; den kan ikke reverseres. Den er blitt en del av en uforanderlig samling av data om transaksjoner som har skjedd. Og dette kalles blokkjede.

En blokkjede fungerer som en digital regnskapsbok. I denne regnskapsboka kan man registrere og spore digitale

transaksjoner. Her lagres det masse data i blokker. Disse blokkene linker seg til andre blokker, og dermed får man en blokkjede. Hver blokk i kjeden har en kode som henviser til den forrige. Forsøker en aktør å endre én, vil alle andre blokker i nettverket være ugyldige. Bitcoinnettverket er et slikt virtuelt og desentralisert nettverk basert på blokkjedeteknologi. Bitcoins overføres elektronisk uten å involvere en tredjepart, som en bank eller en megler, og kan brukes som betalingsmiddel.

I januar 2018 kunngjorde den nordiske storbanken Nordea at de forbød alle sine ansatte å handle med virtuelle valutaer. Banken mente markedet var for uregulert, og den fryktet at de ansatte uten å vite det kunne havne i uetiske eller direkte kriminelle situasjoner. Derimot mente Teknologirådet, som er det organet som gir råd til Stortinget om nye teknologier og trender, at blokkjedetemaet måtte settes på dagsorden slik at det ville være mulig å forstå hva som var i ferd med å skje med utviklingen og avviklingen av det vi lenge har forstått som penger og valuta. Teknologirådet skriver om blant annet hvitvasking og ulovlig virksomhet:

Blokkjeden gir mange muligheter, som smarte kontrakter, informasjonsdeling over grenser, og sporing av varer i industri og handel. Det offentlige kan velge ulike tilnærminger: enten oppmuntre private aktører til å utvikle løsninger basert på blokkjeden; motarbeide bruk av blokkjeden, da brukerne kan opptre anonymt og dermed bruke teknologien til hvitvasking, skatteunndragelse og finansiering av terror; eller selv ta i bruk deler av

teknologien og lage såkalte lukkede blokkjeder
(Tennøe, 2019, s. 9 ²⁹)

Kan vi ikke stole på pengene våre lenger, vil deres funksjon som byttemiddel, verdimåler og oppbevaringsmedium forsvinne? Hva slags avgrensning har den komplekse blokkjeden og kryptografisk valuta mot andre pengesystemer?

4.1.2 Gullgraving med datakraft?

Utvinning av bitcoins skjer ved at man kjører et utvinningsprogram på en datamaskin. Programvaren bruker all datakraften på å løse avanserte matematiske oppgaver. Så lenge programmet kjører trenger man ikke gjøre noe, fordi maskinen arbeider med å løse koder og tjene bitcoins på egenhånd.

Utvinnere belønnes med bitcoins hvis de kommer frem til løsningen før noen andre. Derfor står det datamaskiner over hele verden som er dedikert til utvinning døgnet rundt. Dette krever store mengder strøm, i noen tilfeller så mye at det overbelaster den lokale infrastrukturen. Etter hvert som nettverket vokser, øker kompleksiteten i utvinningen. Det krever stadig mer bearbeidingskraft og dermed mer energi til datamaskinene for å fullføre transaksjoner. I 2021 ble det årlige strømforbruket til bitcoinnettverket anslått å overstige, med god margin, hele det norske strømforbruket. Energibruken er ikke for å utvikle nye digitale mynter, men for

²⁹ Teknologirådets årsrapport for 2018. Teknologirådet har dessuten laget flere kortfattede beskrivelser av kryptovaluta, herunder også en ordliste med forklaringer på de vanligste uttrykkene og forkortelsene som brukes innen kryptovaluta og blokkjedeteknologi, se; <https://teknologiradet.no/ordliste-for-kryptovaluta/>

å sikre nettverket. Nye mynter er en bieffekt og en bonus fra det arbeidet som legges i sikringen av nettverket.

Kryptovaluta har blitt et globalt fenomen som mange har hørt om, men som antageligvis langt færre forstår hva er. Fra 2021 har enkelte høyskoler og universiteter i Norge startet undervisning om blokkjeder og kryptovalutaer. Selv om temaet ennå oppfattes som kryptisk for mange, er banker, myndigheter og mange store selskaper likevel klar over hvor viktige kryptovalutaer har blitt. Det har faktisk blitt så viktig at man i dag vil lete lenge for å finne en stor bank, et stort regnskapsfirma, en stor programvareutvikler eller stat som ikke har brukt tid og krefter på å sette seg inn i kryptovaluta eller som ikke har begynt med egne blokkjedeprosjekter.

Virtuelle valutaer, og kanskje spesielt bitcoin, fascinerer en del, fremkaller spenning og gamblingglede hos noen titusener, frykt hos noen få og forvirrer resten av oss. Liksom i vanlig valutahandel er det ikke fysiske varer som omsettes. Kryptovalutaen er selve varen, selv om den på en måte ikke er materialisert i et fysisk produkt. Målet var opprinnelig å lage billigere kontanter som kunne sendes mellom personer på nettet. Ennå har det ikke lyktes. Kryptovalutaer har ikke blitt en foretrukket betalingsløsning, kanskje mest på grunn av ustabiliteten i kursverdien. Ustabiliteten har derimot gjort dem til yndede spekulasjonsobjekter³⁰. Man spekulerer i å kjøpe valutaen billig og selge den dyrere. Som i all annen valutahandel vil noen tjene og andre tape.

³⁰ 2nd Global Cryptoasset Benchmarking Study (Dec 2018) fra Judge Business School, Cambridge University. Hentet 3. oktober 2022 fra <https://www.jbs.cam.ac.uk/faculty-research/centres/alternative-finance/publications/2nd-global-cryptoasset-benchmark-study/#.XH35ORYaUk>,

Slik bitcoin etter hvert fremstår i offentligheten som den største kryptovalutaen, fortøner den seg som et enormt veddemål. Den kan ikke kjøpes i en vanlig bank, men gjerne på en kryptobørs som det etter hvert fins flere av. Bitcoin oppbevares heller ikke på noen konto som gir rente. Det eneste som kan gi avkastning er at noen andre er villig til å betale mer for den i fremtiden. Bitcoin sammenlignes dessuten ofte med gull, hvor knappheten gir grunnlaget for verdifastsettelsen. Muligheten til å høste enorme gevinster, men også til å tape hele innsatsen er absolutt til stede. På ett år, fra desember 2017 til desember 2018 falt bitcoinkursen med 80 prosent, fra en topp på 20 000 dollar til under 5 000 dollar. I oktober 2021 nådde bitcoin en pris på nær 69 000 dollar (ca. 615 000 kroner).

Det kan virke som at trass i at bitcoin opprinnelig var en ekstremt lur idé, er den likevel ikke en god idé, i hvert fall ikke for alle. Da kryptomarkedene begynte å gå nedover, krevde mange av investorene at myntene deres skulle veksles inn i dollar. Det kunne ikke eierne innfri. Styremedlem i den europeiske sentralbanken, Benoit Coeure, betegnet bitcoin som en uønsket avlegger av finanskrisen fra 2008, og sier i 2018³¹:

Få husker at Satoshi la ned startblokken [*for bitcoin, min tilføyelse*] med en Times-overskrift fra januar 2009 om redningsaksjonene for U.K. bankene. På flere måter enn én, er bitcoin det onde avkommet av finanskrisen. (Coeure, 2018, m.o.)

³¹ Hentet 3. oktober.2022 fra <https://www.fxstreet.com/cryptocurrencies/news/bitcoin-is-an-unwanted-byproduct-of-the-crisis-benoit-coeure-ecb-201811160925>;

Usikkerhet og volatilitet (kurssvingninger) er kjernepunktene. Men bak all støyen og alle pressemeldingene med katastrofefortellinger har de aller fleste – til og med finansfolk, konsulenter, forskere og utviklere – svært begrenset kunnskap om kryptovaluta, og mange forstår ofte ikke engang de mest elementære konseptene.

Det åpne spørsmålet er hvordan kan man skape en slik valuta ut fra antatt ingenting, unntatt mengder av tilgjengelig datakraft? Det er ingen tvil om at å utvinne en blokk med betalinger i bitcoin, krever store mengder med energi til dataprosesseringen. Faktisk så mye at selskaper som utvinner kryptovalutaer i Norge, vil ha elavgiftene sine redusert på linje med det smelteverk betaler. Jo høyere prisen på bitcoin er, jo mer attraktivt er det å være med på utvinningen. Og det krever datakraft – mye datakraft og rimelig energipris. Når flere kaster seg inn i kampen om betalingsblokkene øker energiforbruket. Og – kanskje like viktig - kan alle som har tilstrekkelig datakraft til rådighet skape sine egne penger og globale valutaer? Går den normale pengeøkonomien derfor raskt mot avvikling? Bare to-tre prosent av betalingstransaksjoner i Norge er kontante penger, og mønsteret er ganske likt for de øvrige nordiske landene. Man spør seg derfor om vi får et kontantfritt samfunn, enten vi liker det eller ikke (Olsen, 2018)?

4.1.3 Systemisk kompleksitet

Blokkjeden er virkelig et eksempel på *systemisk kompleksitet*; den består av mangeartede deler, har simultan sammenkobling, gjensidig avhengighet og utstrakt tilpasningsevne. Ingen deler kan endres uten at det endrer de resterende delene og helheten. Samtidig holder det folk flest i uvitenhet og usikkerhet; hva er nå dette?

Hva slags potensial har egentlig slike kryptovalutaer til å gjøre pengetransaksjoner både billigere og sikrere? Kan slike desentraliserte valutaer, med sin systemiske kompleksitet bli allment aksepterte løsninger, ikke bare for de mange som har mistet tiltroen til det etablerte banksystemet, men for folk flest? Men hva som kanskje er enda viktigere, vil det være en fremtidsorientert, åpen og generell infrastruktur for verdihåndtering, hvor også andre tjenester kan utvikles og knyttes til? Har det et slikt potensial? Kryptovalutaer utgjør i dag en forsvinnende liten andel av verdens penger, men det har hele verdens øyne rettet mot seg.

Milliardæren og storinvestoren Harald Moræus-Hanssen uttaler om bobletegnene i bitcoinmarkedene:

En investering som nyter godt av sentralbankenes låneopptak og støttekjøp, er kryptvalutaer, som bitcoin. Den kjente kryptovalutaen mer enn tredoblet seg i vinter, før den har falt kraftig nå i februar.

Kryptovalutaene har, spør du meg, et vesentlig element av pyramidespill ved seg. Men det er klart at det er rasjonelle sider ved det, for på grunn av pengetrykningen så er også våre vante valutaer delvis også blitt et pyramidespill (Moræus-Hanssen, Dagens Næringsliv, 27.2.2021, s. 48).

Sentralbankene i USA og EU ledet an i støttekjøp av obligasjoner i stor stil. Obligasjoner er lån formet som verdipapirer som kan omsettes. Kjøpene finansieres av at statene tar opp enormt mye ny statsgjeld, altså i realiteten *trykker penger*, noe som påvirker kapitalmarkedene. I realiteten er dette penger man finner opp, ikke penger som

skyldes at noen har skapt nye verdier eller produsert nye varer og tjenester, sier investoren.

Når rentene er lave og det er få gode prosjekter å investere i, kan investeringer i objekter som aldri kommer til å gi utbytte, slik som kryptovalutaer likevel få høy verdi. Bitcoin er et eksempel på det. Om bitcoin dessuten viser seg å fungere som et pyramidespill, vil det også kunne fungere som et svarteperspill, hvor småsparere som kaster seg på spillet, sitter tilbake med tapet om det hele ender med et krakk.

Det norske storselskapet Aker har bygget opp en betydelig bitcoinportefølje i det stille (jf. Dagens Næringsliv, 12.3.2021, s. 7). Det kjøpte kryptovaluta for en halv milliard kroner, og har ifølge avisen «store ambisjoner om å kjøpe mer». Dette oppkjøpet satte fart i diskusjonen om identiteten til den antatte oppfinneren av bitcoin, Satoshi Nakamoto. Craig Wright fra Australia hevder han er opphavsmannen til denne kryptovalutaen. Han begynte å promotere en ny kryptovaluta, *Bitcoin Satoshi Vision - BSV*, noe som fikk en av lederne i Akers bitcoinsatsning til å kalle Wright en svindler. Dette resulterte i sin tur i søksmål og flere rettsrunder i England og Norge. Ennå er identiteten til Nakamoto ukjent. Kryptoformuen hans – som Wright hevder han er eier av - på 1,1 millioner bitcoin står imidlertid urørt på en konto siden de ble utvunnet i bitcoinvalutaens oppstart. De hadde en teoretisk markedsverdi på mer enn 500 milliarder kroner i 2021. Bitcoinkursen er imidlertid særlig svingende (volatil) og det antas at markedet ikke vil kunne ta imot særlig mye av dette uten at kursen faller ³². Kompleksiteten i dette er altså nærmest komplett.

³² Bitcoinkursen ble nær halvert i løpet av de første fem månedene i 2022, fra ca. 60 000 dollar i slutten av 2021 til 30 000 dollar ved inngangen av

I september 2021 skiftet et av verdens fattigste land - El Salvador – ut nasjonalvalutaen sin med bitcoin. Hensikten var å spare innbyggerne for milliardbeløp i gebyrer ved pengeoverføringer fra familiemedlemmer i utlandet. Slike overføringer utgjør nesten en firedel av landets BNP. Bitcoin overføres med en applikasjon (*Chivo Wallet*) som krever en mobiltelefon, men bare en tredel av befolkningen der har adgang til en internettforbindelse. Enda færre vet nok om hvordan digitale betalingstjenester brukes. Dessuten er det frykt for hvitvasking³³. Kursnedgangen i 2022 påførte El Salvador et betydelig tap, og forsterket statens utfordringer med å betale avdrag på sin statsgjeld.

Daron Acemoglu, professor ved MIT mener det er særlig fem faktorer som trekker mange mennesker til bitcoin;³⁴

- dens politiske narrativ
- de kriminelle aktivitetene den muliggjør
- nettooverskuddet man får ved å utstede den (seigniorage)
- vår tids teknologiske optimisme
- ønsket om å bli rik raskt i en tid da få andre økonomiske muligheter gjør seg gjeldende

juni 2022. Det globale kryptovalutamarkedet 'tapte' mangfoldige milliarder dollar i denne perioden, jf., <https://investor.dn.no#!/Valuta/Y74/Bitcoin>

³³ Information; Kryptovaluta. El Salvador vil redde sin økonomi med bitcoin. Det blir næppe problemfrit. Hentet 2. november 2021 fra <https://www.information.dk/udland/2021/10/el-salvador-redde-oekonomi-bitcoin-naeppe-problemfrit>

³⁴ Daron Acemoglu (5. oktober, 2021), Bitcoin som utspringet til menneskelig framgang. Hentet 7. November 2021 fra <https://www.project-syndicate.org/commentary/bitcoin-an-appealing-distraction-by-daron-acemoglu-2021-10/norwegian?barrier=accesspaylog>

Bitcoin er et teknologisk 'vidunder' og det passer som hånd i hanske inn i tidsåndens teknologitiltro og optimisme, sier Acemoglu. Denne kryptovalutaen er innviklet samtidig som den er desentralisert og uten noen sentralbank eller noe finanstillsyn som holder oppsyn med den. Likeens er den sårbar, varierende og krever enorme energimengder til millioner med datamaskiner som kontinuerlig oppdaterer og bekrefter transaksjoner i denne kryptovalutaen.

Massim Nicholas Taleb (2007) skrev boken om *Svarte svaner* hvor han påpekte at hendelser kan komme overraskende og *fullstendig ut av det blå*. Ingen så dem i forkant, men i etterpåklokskapens lys synes alle at de egentlig var både sannsynlige og forståelige. I et foredrag i Oslo i 2022 gikk han til felts mot finanssektorens spekulasjonsiver, trass i erfaringene derfra med finanskriser og børskrakk. I særdeleshet rettet han søkelyset mot kryptovaluta:

Bitcoin er en kreftsvulst i det finansielle systemet. Det er hverken en valuta eller en investering, som kan brukes til å bevare verdier, er hans karakteristikk av den dominerende kryptovaluta (Taleb, sitert av Erikstad, 2022, s. 50).

I motsetning til gull har bitcoin ingen egenverdi, og den kan komme til å forsvinne helt, sa Taleb. Vi må imidlertid kunne anta at kryptovalutaene blir forsøkt temmet ettersom regulerende myndigheter strammer inn lovverket. En valuta hvor sentralbankenes rolle blir faset ut er for truende til at den bare skal få utvikle seg fritt i valutamarkedet. Dessuten ønsker enkelte sentralbanker å lansere sine egne digitale, sentraliserte valutaer.

Digitale sentralbankpenger (DSP) kalles den løsningen som nå er under utprøving. Det er allment tilgjengelige elektroniske penger utstedt av sentralbanken i den offisielle pengeenheten. I likhet med størsteparten av verdens sentralbanker har Norges Bank hatt gående et prøveprosjekt fra 2016 for å se om dette bør innføres. DSP vil kunne bli den tredje formen for norske kroner (e-kroner) i tillegg til kontanter og bankinnskudd.

Redusert kontantpengebruk, utfordringene fra kryptovaluta samt at store teknologiselskaper introduserer digitale betalingsløsninger (som PayPal) og egne pengeenheter (som Amazons coin) gjør at mye av betalingsstrukturen havner utenfor myndighetenes styring og kontroll. Koronapandemien økte dessuten både kortbruk og interesse for digitale betalingsløsninger. Sedler og mynt utgjorde i 2022 bare 1,3 prosent av pengemengden, og anslagsvis 420 000 nordmenn eide kryptovaluta, mens bare 10 prosent innrapporterte sin kryptobeholdning i skattemeldingen³⁵.

DSP skal gi folk tilgang til et digitalt alternativ til kontanter og en regulert motvekt til kryptovaluta hvor staten garanterer for pengenes verdi. Det innebærer at den digitale løsningen må være anonym for å kunne være en fullgod erstatning. En slik e-krone vil kunne styrke både beredskapen i betalingssystemet og sikre en velfungerende konkurranse i finansmarkedene, hevder Teknologirådet (2022)³⁶.

³⁵ Hans M. Jordheim (2022, 6. februar). Skatteetaten ruster opp jakten på kryptoeiere. Hentet 27. januar 2024 fra E24, <https://e24.no/boers-og-finans/i/pWxmJE/skatteetaten-ruster-opp-jakten-paa-kryptoeiere-tror-mange-tar-det-som-en-utfordring>

³⁶ Teknologirådet (2022, juli). Saken forklart. Digitale sentralbankpenger. Hentet 3. november 2022 fra <https://teknologiradet.no/publication/digitale-sentralbankpenger/saken-forklart-digitale-sentralbankpenger/>

DSP vil møte motstand fra tilhengerne av en desentralisert finanssektor som utvikler blokkjedeteknologien videre til beste for kryptovalutaenes anvendelser. Etter hvert vil også store, men tradisjonelle teknologiselskaper med sine store ressurser kaste seg inn i kampen om fremtidens finans- og valutasystem. Men også andre synes DSP er en betenkelig løsning. I et leserinnlegg i Stavanger Aftenblad hevder forvaltningsrevisor Martin Schanche-Olsen at DSP 'er en dystopisk idé.³⁷ Hans motforestilling til å innføre en digital sentralbankkrone var at den kan misbrukes til å styre og manipulere kontrollen over pengene våre. DSP vil (særlig i krisetider) kunne programmeres slik at vi ikke fritt kan bruke den til å kjøpe det vi selv ønsker, men til hva myndighetene bestemmer er 'riktig' bruk. Det kan i neste omgang redusere tilliten til at sentralbanken er fri og uavhengig.

Like fullt, både DSP og kryptovalutaer er komplekse, finansielle instrumenter, ennå utenfor de flestes rekkevidde og innsyn. Den underliggende *kognitive diskursen* som knyttes til både digitale sentralbankpenger og kryptovalutaer beherskes ennå bare av noen få aktører. Slike smarte penger favoriserer de smarte aktørene. Innsiderne og forståsegpåerne i kryptomarkedet har vunnet mye på kryptovalutaenes vekst, og unngått å tape når kursen har sunket. Tapene har nok de små investorene tatt i denne formen for *postnormalt pyramidespill*.

³⁷ Martin Schanche-Olsen (2022, 2.november). Digitale sentralbankpenger er en dystopisk idé. Hentet 3. november 2022 fra <https://www.aftenbladet.no/meninger/debatt/i/P4pjdb/digitale-sentralbankpenger-er-en-dystopisk-ide>

4.2 #MeToo, smuldrende makthegemoni og det nye kaos

#MeToo-kampanjen likner sommerfugleffekten; et vingeslag i Hollywood har ført til kaos over hele verden. Etter overgrepssanklager mot Hollywood-regissøren Harvey Weinstein oppfordret skuespilleren Alyssa Milano 17. oktober 2017 ofre for sextrakassering å gi seg til kjenne med emneknaggen #metoo på Twitter. Støttekampanjen førte til omfattende synliggjøring, bred debatt og flere nye beskyldninger, blant annet mot skuespilleren Kevin Spacey, som måtte trekke seg fra TV-serien *House of Cards*.

Ingen kunne vel forestille seg det kaos #MeToo-oppfordringen fra Alyssa Milano medførte. Den spredte seg viralt med svært mange statusoppdateringer, kommentarer, likes og delinger i sosiale medier. Kvinner over hele verden har brukt emneknaggen, mange også sammen med historier om hva de selv har vært utsatt for av overgrep og trakassering fra menn med makt. Åpenheten brøt en taushetskultur om problemene i arbeidslivet og reduserte skammen hos dem som ble rammet.

Aktiviteten har også ført til oppmerksomhet i tradisjonelle mediekanaler. Det har foregått en omfattende debatt om seksuelle overgrep og krenkelser, om tillitsbrudd og grenseoverskridelser, om utstrakt frykt, maktmisbruk, forskjellsbehandling, kjønnsdiskriminering og sexistisk kultur i samfunnet generelt, og i visse yrkesgrupper spesielt. Flere har påpekt at faren for krenkelser ofte øker med inntak av alkohol. Det har i tillegg kommet opprop, markeringer og aksjoner for å synliggjøre ukulturen og forandre holdninger. Underholdnings- og medienæringen, samt politikermiljøer, har fått ekstra mye omtale og nyhetssaker, men kampanjen og

debattene har også omfattet alt fra advokatbransje og utelivsnæring til omsorgsykker og sportsmiljøer.

Flere personer, først og fremst selvhevdende menn i maktposisjoner og kjendiser i medieindustri og politikk, har mistet jobber etter at overgrepssanklager har blitt offentliggjort. I Norge har flere norske politikere fra ulike partier trukket seg eller blitt utestengt fra sine verv etter meldinger om upassende, altså trakasserende, oppførsel.

Bevisstgjøringen som følge av den overveldende medieoppmerksomheten har endret holdninger i mange miljøer og hos enkeltmennesker. Kampanjen markerer et tidsskille i likestillingsarbeidet, ikke minst i Norge. Samtidig har bevegelsen fått kritikk, blant annet for unyanserte virkelighetsbeskrivelser, uthenging av navngitte personer og feilaktige anklager uten mulighet for tilsvar³⁸. Flere har også påpekt at mediene har vært overdrevet opptatt av *person* i kjølvannet av #MeToo. Skandaleoppslag om at private forhold uten offentlig interesse kan *forurense ytringsklimaet*, avspore saklig debatt om ukultur og hemme berettigede varslinger.

En slik form for digital aktivisme kan være kortlivet. Datostemplingen utløper gjerne når de mest prominente og skandaliserte personene er ute av mediebildet. Men det er slett ikke sikkert at det kommer til å skje med #MeeToo-kampanjen. Den er blitt en referanseknagg som er langt tydeligere enn bestemmelsene i Arbeidsmiljøloven om seksuell trakassering har vært til nå. Og den er blitt en del av vårt daglige vokabular. 'Ja visst har det blivit kaos i livets lopp', sang Cornelis

³⁸ I kjølvannet av varslings-saken mot politikeren Trond Giske, ble det hevdet at han ikke kunne gi tilsvar om hvorvidt varslene er feil eller feilaktig gjengitt. Det sies at «premissene, at varslene har rett uansett, gjør det umulig for ham å si dette offentlig». Hentet fra J.M. Bredeveien, En spiller på hjemmebane, Morgenbladet 18.-24.mai 2018, s. 13.

Vreeswijk. #MeeToo har nettopp skapt kaos i det handlingsrom
menn i maktposisjoner har hatt og utnyttet overfor kvinner
med underordnet status.

4.2.1 Seksuell trakassering er et 'stille avvik'

I mange sammenhenger kan det synes som at
sextrakasseringen har vært *'et stille avvik'*, altså noe alle har
visst om, men som ingen har gitt anskrik om. Den nyskapte
kaotiske tilstanden har synliggjort behovet for nye regler og
retningslinjer, og ikke minst en ny kultur i organisasjoner og
på arbeidsplasser hvor respekt for kvinners integritet settes i
søkelyset. Det postnormale kaos som #MeeToo-kampanjen har
skapt, kan komme til å gi en ny normal; kvinners rettigheter
og integritet skal forsvares og forsterkes, ikke undergraves.

Skjønt – hvem vet? En tilsynelatende paradoksal
virkning av kampanjen er at den nok har hatt kraft til å velte
mektige menn ned fra tronen, men kanskje ikke hatt særlig
innvirkning på mobbing og seksuell trakassering i arbeidslivet
blant folk flest. En Nobelprisvinner og flere filmmagnater,
politikere, filmstjerner og forretningsfolk ble anklaget for
maktmisbruk og trakassering fra flere kvinner, også mange av
disse i fremtredende posisjoner. Men kampanjen har ikke hatt
synlig virkning blant menn som hverken er rike, kjente eller
mektige. Det kan skyldes det fenomenet som i sosiologien
kalles *hverdagskunnskap*, altså av at systemisk endring
skapes vel så mye av *andre folks oppfatninger* som av egne
meninger og holdninger.

Berger og Luckmann (2000) argumenterer for at vi tar i
betraktning det alle tar for gitt, en slags kollektiv forståelse
som gjøres tilgjengelig og allmenn, og som vi godtar som vår
virkelighet. Når det gjelder det å redusere seksuell
trakassering støter det nemlig på en samordningshindring. Det

er ikke nok å endre folks syn på trakasseringen, men man må vise at andre folks oppfatning også er endret på samme måte som vår egen. #MeToo kampanjen har nok vært kraftfull i å skape hverdagskunnskap om mektige menns seksuelle trakassering av kvinner. Men den har knapt beveget det store flertallets oppfatning og atferd overfor det samme fenomenet i arbeidslivet ellers. For å skape hverdagskunnskap om dette kreves kollektive og offentlige ritualer for mobilisering. Det kan være demonstrasjoner, mediehendelser og andre felles opplevelser som kan overbevise folk flest og samtidig tydelig demonstrere hva andre tror og mener. Slik kollektiv mobilisering har funnet sted under kampanjen mot de mektige menns overgrep, men har ikke funnet sted til beste for kvinner flest i arbeidslivet.

4.2.2 Er det ryddet opp i grisebingen?

Trakassering og uønsket oppmerksomhet er ikke noe som bare oppstår i politiske partier, film- og underholdningsbransjen eller i utvalgte deler av næringslivet. Det angår i høyeste grad det vanlige arbeidslivet, også. I 2017 ble plikten til å utarbeide varslingsrutiner som vil falle inn under bedriftens HMS-arbeid oppgradert. Imidlertid viser #MeToo-kampanjen at ledere ikke bare må forholde seg til varsler som ramler inn. De må selv være proaktive når de ser, eller tror de ser og hører noe som er klanderverdig og som truer de ansattes integritet og verdighet.

Fem år etter at metoo-kampanjen startet sier noen kvinner som frontet den norske bevegelsen i 2017, at 'de har ryddet opp i grisebingen' (Brenna Vollan et al., 2022). Alkohol flyter tregere, og 'latteren sitter ikke like løst når noen blir kløpet i puppen'. Andre sier situasjonen bare er blitt verre med #MeToo, fordi bevegelsen i enkelte bransjer møtes av en anti-metoo-holdning. Noen bransjer sliter fremdeles med

seksuell trakassering, mens andre har gjort store fremskritt i å få bukt med problemene. Enkelte fagforbund har fått på plass retningslinjer og bedre varslingsrutiner. Alkoholserveringen på samlinger er strammet inn, og det tas med et punkt på møteagendaen om seksuell trakassering og maktforhold.

Mange studier viser at arbeidsmiljøet på norske arbeidsplasser blir stadig bedre, men på ett område går utviklingen i feil retning: *Faktabok om arbeidsmiljø og helse 2021* (Bakke et al., 2021, s. 79) avdekket to bekymringsfulle utviklingstrekk: Flere arbeidstakere opplevde vold eller trusler om vold når de er på jobb, og flere rapporterte om seksuell trakassering. 7 prosent av de yrkesaktive – altså nær 200 000 - sier de har vært utsatt for mobbing og 4,5 prosent for uønsket seksuell oppmerksomhet siste året. Faktaboken viser:

Selv om statistikken ikke avdekker noen endringer i totalforekomsten av uønsket seksuell oppmerksomhet som kan tilskrives metoo-kampanjen, utelukker ikke dette endringer i deler av arbeidslivet. Økt bevissthet om grensen mellom akseptabel og uakseptabel atferd kan bidra til færre faktiske hendelser, men også til at flere av de faktiske hendelsene blir rapportert, noe som kan gi uendret forekomst totalt sett (Bakke et al. 2021, s. 79).

#Metoo-kampanjen var rettet særlig mot unge kvinner i arbeidslivet, som innenfor yrkeskategorier som servitørfaget og sykepleie har mange unge kvinner. De unge aldersgruppene her har rapportert en vesentlig høyere og stigende andel som ble utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet.

Derfor kan vi nok forvente at andelen som hevder de er utsatt for uønsket seksuell oppmerksomhet i det norske

arbeidslivet forblir den samme som den har vært de seneste årene, om det altså ikke mobiliseres for en ny hverdagskunnskap som angir nulltoleranse for trakassering og mobbing i arbeidslivet slik Arbeidsmiljøloven krever. Men kanskje er det slik at forestillingen om kollektiv styrke blant kvinner i arbeidslivet er mer fremmed for folk flest i dag, enn den var i går? *Kaoset* #Metoo-kampanjen opprinnelig skapte har ikke medført en kjønnsbalansert forståelse av integritet og verdighet i arbeidslivet. Den *refleksive diskursen* på dette feltet er ennå svak for dette, i hvert fall i det norske arbeidslivet.

4.3 Kunstig intelligens - kontradiksjon til menneskets egenart?

4.3.1 Å forfalske tanker og følelser.

Kan maskiner tenke? Dette var åpningsspørsmålet Alan Turing stilte da han i 1950 skrev artikkelen *Computing machinery and intelligence* i tidsskriftet *Mind* om det som nå kalles kunstig intelligens. Her foreslo han en test (Turingtesten) som skal avgjøre om maskiner kan føre en menneskelignende samtale, og fremstå som tenkende, intelligente subjekter. Kjernen i testen er at en «dommer» skal kunne spørre datamaskinen og et menneske om hva som helst, bare ved hjelp av tastatur og skjerm. Dersom man ikke kan avgjøre om det er et dataprogram eller et menneske som svarer, har datamaskinen bestått testen. Den er intelligent. Så langt har ingen datamaskin bestått Turingtesten, men kanskje tiden nærmer seg for et slikt gjennombrudd?

Turingtesten benyttes i en enklere form i dag for å avgjøre om det er en robot eller et menneske som forsøker å logge seg inn på en nettside. Der får du enten en oppgave som

skal bestås, gjerne i form av flere bilder som skal likestilles, eller du må bekrefte at du ikke er en robot.

En ting er om datamaskiner kan tenke, en annen er om datamaskiner kan ha følelser? Sophia er en sosial humanoid robot utviklet av Hanson Robotics i Hong Kong. Hun skrev historie som verdens første menneskelig robotinnbygger i Saudi-Arabia i oktober 2017. Sophias hjerne er tilknyttet en wifi-forbindelse med tilgang på et stort ordforråd som gir henne noen imponerende evner. Ved siden av å «forstå» menneskelig tale, kan hun gjenkjenne ansikter og respondere på ulike følelser med mimikk og toneleie. Hun er ikke forhåndsprogrammert med svar, men bruker maskinlæring³⁹ og leser menneskets ansiktsuttrykk og bruker pausene mellom taletekstene for å finne et svar. Men hun har ennå ikke *bevissthet*, altså evnen til å oppleve og registrere hva som påvirker oss og hva som fortløpende hender i samspillet mellom oss og våre omgivelser. Det er noe Hanson Robotics tror de kan klare å få til innen få år.

Slike roboter har altså ingen følelser og bevissthet, og heller ikke den intelligensen vi tenker på som menneskelig, mener den israelske historikeren Harari (2018) i sin bok om gudemennesket, *Homo deus. En kort historie om i morgen*. Den kjente sosiologen Sherry Turkle (2017) ved Massachusetts Institute of Technology skrev en tankevekkende artikkel i The

³⁹ Maskinlæring er et dataprogram som lærer av data. Det er en type kunstig intelligens som gir datamaskiner muligheten til å lære uten å være eksplisitt programmert. Maskinlæring setter søkelys på utvikling av dataprogrammer som kan endres når de blir utsatt for nye data. Datamaskinen kan på egenhånd utvikle analysemodeller og se etter spor i store datamengder, uten å bli fortalt nøyaktig hva den skal lete etter. Men det trenges svært store datamengder (treningsmengder) for å oppnå tilsynelatende intelligent atferd. Programmet må altså lære av egen erfaring utledet av eksempeldata som det trenes på.

Washington Post om hvordan roboter nå bygges for å innbille oss at de utgjør et likeverdig og udelelig individ. Nå kommer nemlig lekeroboter som later som at de har personlighet. De går langt videre enn Apples Siri, Google Home og Amazons Alexa, de hykler følelse og empati. De lanseres som lekekamerater for barn, men de er bedragerske og gir feil tilbakemelding. De gir illusjonen av vennskap uten å yte noe av vennskapets gjensidige karakter. Å leke med disse empatimaskinene kan snarere hindre barns empatiske evner. Sherry Turkle er derfor svært skeptisk til å slippe disse inn på barneværelsene og snart også på soverommene.

Inntil nylig har kunstig intelligens (KI) vært rettet mot å trene maskiner til å løse logiske oppgaver som å stille medisinske diagnoser, lese bilder, gjenkjenne tale, forbedre oversettelse av språk, spille spill, styre roboter osv. Den nye emosjonelle overvåkingen gir datamaskinene innblikk i reaksjonene, humøret og følelsene våre. Valevatn (2018) beskriver hvordan maskiner kan forstå oss⁴⁰:

- *Ansiktsgjenkjenning:* Utviklingen innen ansiktsgjenkjenning har gjort datamaskiner bedre på å fange opp og tolke ansiktsuttrykk. Datamaskiner er nå påviselig bedre enn mennesker på f.eks. å skille et falskt smil fra et ekte.
- *Taleforståelse:* Apples Siri og Amazons Alexa har blitt langt bedre på å gjenkjenne og forstå tale. Ved å analysere stemmeleie og volum kan datamaskiner i tillegg tolke følelser og humør mens vi snakker.
- *Sensorer på kroppen:* Treningsarmbånd og smartklokker samler data som puls og bevegelse.

⁴⁰ Dette fortsetter med høy hastighet. Årets sakprosabok i 2023 var Inga Strümke, *Maskiner som tenker*. Den diskuterer hvordan KI fungerer.

Digitale armbånd kan også måle fuktighet og temperatur i huden, noe som er mye av den samme informasjonen en løgndetektor registrerer.

- *Hva vi gjør på nettet:* Det meste vi gjør på nettet, registreres og analyseres. Psykologen Michal Kosinski har vist hvordan folk kan analyseres i detalj ved hjelp av Facebook-aktiviteten sin. 10 likerklipp kan si mer om en person enn den jevne kollega, og 300 likerklipp mer enn livspartneren.

Harari (2018) advarer mot at kombinasjonen av lærende maskiner og biometri kommer for tett på oss. Han hevder vi streber mot udødelighet, og samtidig truer datateknologien med å gjøre menneskene overflødige på viktige arenaer i samfunnet. Om man definerer guddommelighet som udødelighet, mener Harari at mennesket om et par generasjoner kan leve til de minst er 150 år. Vi er derfor i en historisk situasjon, sier han, hvor vi kan få mange av de samme egenskapene guder hadde i antikken: vi kan leve lenger, kvitte oss med sykdommer, ubehag, krig og lidelse. Det store problemet er at intelligens – slik den forstås av datamaskiner – skilles fra bevissthet og erfaring.

En mekanisk rasjonalitet kan ganske riktig oversette alt menneskelig til statistikk og matematikk, men det er jo *problemene* som historisk har gjort at vi begynner å tenke og føle, påpeker Harari. Der vi tidligere la vekt på introspeksjon, er vi nå i en tid hvor kunnskap er blitt informasjon og hvor informasjonen skal deles. Sammenheng dannes av fortellingsstrukturene i Googles algoritmer og Facebooks grensesnitt. I *Homo Deus* viser Harari hvordan ny teknologi gjør menneskets egne fortellinger overflødige, om vi aksepterer

at maskiner gjør jobben for oss. Oraklet er ikke lenger i Delfi, men i Silicon Valley.

Samtidig kjenner disse supermaskinene oss bedre enn vi gjør selv. Det er jo også en form for intelligent innsikt, sier Harari. Google kan prosessere våre valg og preferanser tydeligere og raskere enn vi kan gjøre selv. Og vi skal være bra naive og dumme om vi ikke tror at det kan påvirke oss som mennesker. Intelligente maskiner vil ikke nødvendigvis bry seg om den menneskelige intelligens, om den sistnevnte står i veien for informasjonsflyten. Harari ser for seg teknologiske vesener med en høy intelligens som styrer livene våre, overtar jobbene, skriver bøkene, gjør forskningen, lager kunsten, osv. Dataismen, som Harari kaller vår tidsalder, er nettopp kjernen i den fjerde revolusjonen (Schwab, 2017).

Den emosjonelle overvåkingen medfører en rekke viktige spørsmål for personvernet, hevder Teknologirådet (2018, s. 20), herunder om dataregistrering og tolkning av våre følelser er bevisst og frivillig, om hva formålet med emosjonell overvåking er, og hvem vi egentlig vil ha hjelp av? Er det bedre at Facebook griper inn i en nødsituasjon ved hjelp av en selvmordsapp (*Facebook Suicide Watch*) enn at ingen gjør det? Og – kan dataene som brukes til å utvikle og forbedre en slik app også brukes for andre, rent kommersielle formål eller til politisk påvirkning?

4.3.2 Kan vi egentlig kalle det intelligens?

Intelligens har tradisjonelt blitt oppfattet som et mål på hvor godt vi tenker når det gjelder språk, matematikk og logikk. Noen psykologer, som amerikaneren Howard Gardner, mener at et slikt syn på intelligens er for smalt. Gardner (1983, 1993) har foreslått en teori som deler intelligens inn i flere ulike

former, herunder ⁴¹; språklig intelligens, logisk-matematisk intelligens, romforståelse, musikalitet, kroppslig intelligens, sosial intelligens, selvinnsikt og naturalistisk og eksistensiell intelligens. Et spørsmål er om kunstig intelligens bare er en språklig tilsnikelse som ikke favner bredden i menneskelige begavelser og forstand, og derfor ikke bør betegnes som intelligens, men bare som syntetisk teknologi?

Kunstig intelligens omtales gjerne i to former; generell KI og spesialisert KI. Den generelle KI er tenkt som systemer med samme fleksibilitet i læring og problemløsning som mennesker i alle slags ulike oppgaver. Den ville altså kunne omfatte alle disse åtte-ni ulike formene for intelligens. Spesialisert KI er ment å løse helt spesifikke oppgaver, og vil kanskje bare omfatte den logisk-matematiske intelligensformen. Slik kunstig intelligens bygger på dataprogrammer som behandler inndata fra omgivelsene (f.eks. våre reisebestillinger) og leverer fra seg utdata (f.eks. forslag til nye reisemål). Men utdataene er egentlig uten mening for datamaskinen. Det er brukerne av programmene som tildeler disse dataene mening og sosial relevans. Vi er langt unna generell KI i dag, mens spesialisert KI basert på maskinlæring er i fullt driv fremover.

ChatGPT ble lansert i november 2022 og er et program for konversasjon, en chatbot. Den anvender statistisk bruk av ord og bokstaver som i store tekstmasser har en sannsynlighet for å følge hverandre. Dermed frembringer den ikke kunnskap, tenkt som viten, lærdom, erkjennelse eller innsikt, men stanser i dag på et nivå av brukbart lesbare, maskinproduserte tekster. I noen sammenhenger kan det være tilstrekkelig for

⁴¹ Noen mener Gardner presenterer syv, andre åtte og atter andre ni ulike former for intelligens. Listen her inneholder ni ulike kategorier.

brukeren og leseren, for eksempel når det skal lages oppsummeringer av informasjonsmateriale slik som av artikler og bøker. Den kan gjøre mange jobber mer effektive, men kanskje også til å gjøre hele yrkesgrupper overflødige.

Denne formen for kunstig intelligens er nok fremdeles ikke så intelligent, men den kan være nyttig likevel. Man må være svært presis når man gir denne digitale generatoren en oppgave, ellers kan man få mange meningsløse og til og med klart feilaktige svar. ChatGPT tar ikke fem øre for å dikte opp et svar om den ikke har fått en presis bestilling eller om den ikke har fått øve seg på data som kan fremme dens maskinlæringskompetanse. Den kan lett fremstå som en bablemaskin, men den er en selvsikker bablemaskin som nok kan forvirre oss om vi ikke utviser en klar og kritisk, faglig kvalitetssikring av det som presenteres.

Chatboter, slik som ChatGPT skaper hverken kvalitetsjournalistikk eller forskningstekster. Den kan ikke finne primærdata for oss. Empirisk forskning vil alltid kreve nye data. Det kan ikke en slik chatbot gi oss. Hovedpoenget er snarere at den nye kunstige intelligensen, med maskinlæring som utviklingsprinsipp, stiller oss overfor dilemmaer hvor vi må velge mellom alternativer som alle kan være uønskede. Og – ikke minst stiller den oss overfor spørsmålet om hva det vil si å være et menneske.

Kunstig intelligens er nettopp kunstig, men den overskrider likevel deler av den menneskelige intelligensen. Den kan utkonkurrere mennesket på mange områder, men aldri bli helt lik menneskets intelligens. I dag mangler systemene for kunstig intelligens både sunt folkevett og evne til abstrakt tekning og resonering. Den kan ikke selv velge hvilken informasjon den skal innhente og prosessere, ei heller

bytte inn og sette sammen ny informasjon fordi den *aner* at det kan gi opphav til noe helt nytt. Den kan ikke lese mellom linjene, eller se noe fra flere synsvinkler. Det kan hverken gi oss et skråblikk eller et frigjørende tvisyn.

4.3.3 *Hva vil det si å være menneskelig?*

Ganske tydelig tok KI spranget over fra å være et tema i science fiction eller en ren akademisk øvelse til å bli en teknologi som er flyttet mye nærmere inn i vår hverdag. Men spørsmålet om hva en superintelligens skal inneholde, og hvordan den skal kalibreres mot det som i dag defineres som et menneske, må avklares.

Ikke uventet har fremragende skjønnlitterære forfattere stilt grunnleggende spørsmål ved kunstig intelligens, og ved vårt forhold til den som mennesker. Hva vil det si å være menneskelig? Nobelprisvinner Kazuo Ishiguro presenterer oss i *Klara og solen* (2021) for Klara, en solenergidrevet robot som har til oppgave å være glad i, beskytte og lære opp den syke tenåringsen Rosie til å bli voksen og til å kvalifisere seg for et eliteuniversitet. Vi befinner oss i USA, nær vår egen tid, og i en samfunnsformasjon som er smadret og fremmedgjørende. Kjernefamilien er truet, naborelasjonene uttynnet, undervisningen skjer digitalt, ensomheten smitter og sprer seg, mobbing er normalen, kunstig intelligens og genredigering blir tilgjengelig for de med penger, de ressursvake får sine handlingsmuligheter beskåret.

Klara er en kunstig venn - en KV - som med sin observasjonsevne, sin logikk, og sin vilje til å hjelpe den genredigerte Rosie, går fullstendig opp i den underdanige rollen hun er designet for å utføre. Selv om Klara både kan tenke, samtale og vise og forstå følelser, er det likevel på ett punkt hun ikke strekker til. Hun ville ikke være i stand til å få

tak i det Josies nærmeste følte for henne. 'Det *var* noe spesielt, men det var ikke inni Josie. Det var inni dem som var glad i henne' (s. 287). Klara kan ikke bli del av eller forstå den empati som oppstår i nære, menneskelige relasjoner.

Ian McEwan (2019) vinkler det litt annerledes i sin bok *Machines like me. People like you*. For hva er egentlig menneskelighet - vår fysiske kropp og ytre gjerninger, eller vårt indre liv? Kan maskiner ha følelser som oss? Historien foregår på et alternativt og kontrafaktisk 1980-tall i England, hvor Falklandskrigen er tapt, Margareth Thatcher kjemper mot Tony Benn om makten, og hvor Alan Turing (som egentlig døde i 1954) får et gjennombrudd med kunstig intelligens. Den 30-årige Charlie arver penger og kjøper et fabrikklaget menneske med kunstig intelligens, kalt Adam. Sammen med Miranda, som er Charlies av-og-på-kjæreste programmerer de Adam, men Adam forelsker seg i Miranda, blir hennes elsker og dermed Charlies rival. Alan Turing som nå gjør store gjennombrudd i kunstig intelligens hadde tidligere sagt at i det øyeblikket vi ikke kunne se forskjell på maskinens og menneskets adferd, måtte vi gi maskinen menneskestatus.

Turing innvilger Charlie en samtale som dreier seg om hva mennesker *unnlater å gjøre* med alle nye teknologier. Dermed tvinges den kunstige intelligensen inn i en ufullkommen virkelig verden, hvor den kan gjøre en forskjell, men hvor den likevel vil 'befinne seg i en orkan av motsigelser':

Millioner dør av sykdommer vi vet hvordan vi kan kurere. Millioner lever i fattigdom selv om vi har nok [ressurser] til alle. Vi forringer biosfæren når vi vet at det er vårt eneste hjem. Vi truer hverandre med atomvåpen når vi vet hvor det kan føre. Vi elsker levende ting, men vi tillater en masseutryddelse av arter.

Og alt det andre – folkemord, tortur, slaveri, familiedrap, barnemishandling, skoleskyting, voldtekt og mange daglige overgrep. Vi lever ved siden av denne plagen og er ikke overrasket når vi fortsatt finner lykke, til og med kjærlighet. Kunstig forstand er ikke så godt forsvart (McEwan, 2019, s. 180, m.o.).

Det er altså noe der som den kunstige intelligensen ikke kan nå eller kopiere, som har å gjøre med menneskets evne til å opptre og leve med det ufullkomne og ulogiske, mener McEwan. Slik vil ikke den kunstige intelligensen rekke frem, den vil ikke kunne forstå det ulogiske ved uforbeholden tilgivelse, eller ved at «tiden leger alle sår».

Om kort tid kan den kunstige intelligensens analytiske kraft bli større enn den kollektive (spesialiserte) intelligens hos alle mennesker som har levd til nå. Hva om ikke bare den logisk-matematiske intelligensen utvides, men også de andre intelligensformene trekkes inn under maskinens herredømme? Vil vi kunne garantere at den nye teknologien utrustes med samme verdier og mål som mennesket ellers? Dessuten, hva om den kunstige intelligensen roboter utrustes med, vil kunne gjøre det mulig for robotene selv å lytte til sin egen stemme og resonnere til og lære av sine egne erfaringer og opplevelser?

Vil vi oppleve den kunstige intelligensen som en bonus til og forlengelse av, eller som en *kontradiksjon* til menneskets egenart? Er det riktig slik filosofen Levinas (2004) sier at mennesker er bare mennesker i møtet med andre, levende mennesker - ansikt til ansikt?⁴² Vi kan altså ikke bekrefte vår identitet som mennesker selv om vi møter en humanoid som til

⁴² Jf. diskusjonen om humanisme i Prologen.

forveksling ligner oss. Det åpne spørsmålet er om alt det som nå særpreger den menneskelige intelligens kommer til å få noen betydning i fremtiden?

Hva vil være den postnormale tidsalders nye normal for menneskelig aktivitet, yteevne, selvbevissthet, folkevett, kollektive relasjoner og følelser; humanoidene Adam, Klara og Sophia eller folk flest? Vil en *deltakende diskurs* kunne bli sterk og tydelig nok til å motstå de kommersielle superselskapenes ønske om å erobre stadig flere elementer i den generelle, kunstige intelligensens domener?

4.4 Noe å undres over – postnormale fenomeners særpreg?

Postnormale fenomen har islett av både paradoks, anomali og dilemmaer. Slike fant vi mange av i koronapandemien. Paradokset viser selvmotsigelsen i et fenomen, anomalien viser avviket fra normalen. Begge viser uoverensstemmelsen mellom hva en teori sier, og hva sunn fornuft forventer. Forekomsten av paradokser og anomalier i en teori er naturligvis brysom, men unnvikes gjerne ved å hevde at sunn fornuft formes av hvordan ting ser ut til å være, ikke av hvordan de egentlig er i virkeligheten.

Lettere er det med dilemmaer, som vi vanligvis tenker på som et valg mellom to muligheter som begge riktignok kan anomali føre til et uønsket utfall. I postnormale tider står aktører ofte overfor dilemmaer, de er blitt en slags rutinisert gjentakelse, en 'normalsituasjon'. Vi blir stående i forlegenhet og ikke vite riktig hva vi skal velge. Vaksinere oss, eller ta sjansen på å bli smittet? Derfor må slik dilemmaer analyseres, forstås og forklares, ikke gjemmes bort eller overses. Folk flest

lever sitt liv i den samfunnsmessige virkeligheten, ikke i teorien, hverken i den normale eller postnormale modellen.

I det postnormale landskapet kan vi likevel ikke unnvike empiriske observasjoner og fakta, men må se fenomenene rett i hvitøyet. Etter koronapandemien ble samfunnet åpnet i tåkeheimen. To ulike regjeringer ga to ulike avskjedskonserter med koronarestriksjonene i 2021 og i 2022, begge erklærte pandemiens sluttstatus. Først i 2023 ble pandemien erklært avsluttet av Verdens helseorganisasjon, selv om det stadig dør personer av covidsykdommen, også i Norge. Fremdeles paradoksalt, forvirrende og kunnskapstomt?

5 Spor og sidespor til sannhet og ekthet

Det er ingen skarpe grenser mellom det som er virkelig og det som er uvirkelig, og heller ikke mellom det som er sant og det som er usant. En ting er ikke nødvendigvis enten sant eller usant; det kan være både sant og usant.

Harold Pinter (2005). *Art, Truth & Politics*. Nobelprisforedrag.

Slik som i tekstboksen over innledet Harold Pinter, Nobelprisvinner i litteratur i 2005 prisvinnerforelesningen sin med sitere noe han skrev i 1958⁴³. Dette er et synspunkt Pinter fremholder om man skal utforske virkeligheten gjennom kunsten. Og som forfatter står han bak denne oppfatningen. «Men som borger, må jeg spørre meg selv», sier han; «Hva er sant? Hva er usant?»

Pinter går skarpt ut mot det han betegner som ‘en klinisk maktmanipulasjon over hele verden’, slik USA skaper et bilde av sin krigerske utenrikspolitikk, hvor sannheten må vike for kraften i argumentet om at landet handler i det

⁴³ The Nobel Prize (2005). Art, Truth & Politics. Harold Pinter - Nobel Lecture. Hentet 23. oktober 2021 fra <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2005/pinter/25621-harold-pinter-nobel-lecture-2005/>

universelle godes tjeneste. Det, sier Pinter, er et virtuost og fremgangsrikt hypnosenummer. Sannheten trylles vekk.

Kompleksitet, kaos og kontradiksjon utfordrer både sannhet, legitimitet og tillit ved våre samfunnsmodeller og institusjoner. Ikke minst er kampen for sannheten viktig å kjempe for i en postnormal epoke. Det er egentlig både tragisk og fryktinngytende å erfare at USAs tidligere president Donald Trump til stadighet utpekte den frie presse og den kritiske journalistikken til folkets fiende. Og kanskje enda verre, det falt i god jord hos autoritære og antidemokratiske aktører, ikke bare i USA, men også i mange andre land, herunder også i Norge. Sannhet er ikke lenger en unison dyd, og det informerte borgerskapet er ikke lenger dens fanebærer. En god løgn kan fare fra Konstantinopel til Bagdad mens sannheten leter etter sine sandaler, heter det i det arabiske ordtaket.⁴⁴

5.1 Autentisitet og faktisitet i en flytende modernitet

5.1.1 *Faktaforfalskning, sosial spionasje og pissprat*

Om det faktisk forholder seg slik at vår hverdagsvirkelighet er sosialt konstruert, som Berger og Luckmann (2000) hevder, møter vi likevel utfordringer i å skille mellom fakta og fiksjon. For så vidt er ikke det noe helt nytt i det senmoderne samfunn. Kontrasten til dagens faktanære virkelighetslitteratur og dokumentarfilm finner vi tydelig i vårt nasjonalepos *Peer Gynt*, særlig i åpningsdialogen mellom Per og mor Åse om det fantasifulle bukkerittet ned fra Gjendeseggen i Jotunheimen;

⁴⁴ Silje Pileberg (2021, 17. oktober) kommenterer 'eksplosjonen' i publiseringen av foreløpige (ikke fagfellevurderte) forskningsfunn i tidsskriftet *The Lancet* i den første fasen av koronapandemien i 2020.

Åse: Peer – du lyver! Peer: Nei, jeg gjør ei! Åse: Nå, så bann på det er sant! Peer: Hvorfor banne? Åse: Tvi; du tør ei! Alt i hop er tøv og tant! Peer: Det er sant - hvert evig ord! Åse: Og du skjems ei for din mor?

Mor Åse tviler på sønnens virkelighetsbeskrivelse, og med god grunn, der hun etter hvert får tenkt seg om og sier:

Ja, en løgn kan endevendes, stases opp med brask og bram, kledes i en nygjort ham, så dens magre skrott ei kjennes.

Det er det, som du har gjort, lagt alt så vilt og stort, uglet ut med ørnerygge og med alt det annet stygge, løyet likt og ulikt væk, skrønet inn slik målløs skræk, at en kjens ei ved til sist, hva en lengst har hørt og visst!

Peer Gynt er en autentisitets- og faktaforfalsker, en 'fandens reglesmed'. Og han overbeviser nesten sin mor, ikke minst fordi han er så god til å skrøne. Autentisitet og faktisitet forutsetter at det fins noe vi betegner som fakta og noe annet som er løgn.

Faktuelle virkelighetsfortellinger må bygge på det som er ekte og sant, likevel er ikke dette en garanti for at det er objektivt og representativt. Fakta henger sammen med sannhet og bevisbarhet, men ikke nødvendigvis med objektivitet. Faktisitet brukes om det som er et faktum, det som er skjedd og er en etablert kjensgjerning:

Mens rene fakta ville kunne tenkes som døde eller simpelthen foreliggende, så er faktisiteten en levende bestanddel av enhver levde liv; de faktiske omstendigheter presenterer seg som noe som kan overskrides (Olseth, Snl, 2017).

Østbye (2013, s. 48) knytter begrepet *proveniens* til det å kunne dokumentere opphavet til en tekst. Begrepet brukes ofte til å beskrive hvor en plante eller et frø stammer fra, men også til å fastsette arkeologiske funn og ikke minst til bevisføring av ektheten til kunstverk og historiske dokumenter. En *opphavshistorie* vil på samme måte være avgjørende for en kildekritisk kontroll av autentisiteten til de medietekster som jeg skal benytte for å beskrive og analysere postnormalitet.

En av yndlingsforfatterne mine fra ungdomstiden var Jack London, og den av romanene hans som gjorde mest inntrykk på meg, var *Avgrunnens folk*. Den har jeg lest mange ganger om igjen. Han beskriver en nær ufattelig fattigdom blant samfunnets aller laveste i London. I sitt forord til boken, som han skriver tilbake i California, 26-27 år gammel, sier han:

De erfaringene det fortelles om i denne boken, gjorde jeg sommeren 1902. Jeg dukket ned i Londons underverden i en sinnsstemning som jeg nærmest vil ligne med en oppdagers. Jeg ville heller la meg overtyde av det jeg selv så, enn å lære av dem som ikke hadde sett, eller av det som var fortalt av dem som hadde sett og vært der før. Dessuten tok jeg med meg visse enkle mål som jeg ville bruke på underverdenens liv. Det som skapte mer liv, større legemlig og åndelig sunnhet, var godt: det som virket til mindre livsutfoldelse, som skadet, hemmet og forkrøplet livet, var ondt (London, 1972, s.7)

Jack London gjør deltakende observasjon. Han opplever forholdene innenfra, arbeidsløs og pengelens, han sulter, kler seg i filler, bor og spiser miserabelt, og observerer en varig elendighetstilstand på Londons østkant. Han opptrer altså i forkledning, som en slags fordektig spion. Dermed drar han også fordeler av spionens særtrekk; å se uten selv å bli avslørt eller identifisert. Utfordringen hans som forfatter ligger i fortolkningen og sammenstillingen av det han opplevde, observerte og erfarte. Jack London har dermed valgt en bestemt vinkel på hvilke utsnitt av virkeligheten han vil beskrive, hvilke autentisitetskriterier han vil forfølge. Blir han derfor enøyet og villedende, og slik sett å klandre fordi hans perspektiv så klart er rettet mot bare ett utsnitt av virkeligheten? Men, er ikke det virkelig nok?

Faktisiteten er ikke absolutt og urokkelig, den er knyttet til situasjonen. Slik kan nok autentisitet også forstås. Vi kan si at autentisitet både er knyttet til troverdighet og etterrettelighet, men også at den er sosialt skapt. Dermed er man påvirket av både egne forståelsesrammer og ytre omgivelsesfaktorer. Autentisitet kan være knyttet til forestillingen om originalitet og ekthet, og slik til den som skaper fortellingen om virkeligheten. Autentisiteten kan også reflektere den livsverden fortelleren opplever å leve i. I det senmoderne samfunn vil autentisitetsforestillingen og fortelleridentiteten klart påvirkes av de mediatiserte relasjoner man inngår i. Virkeligheten flyter.

Den amerikanske filosofen Harry G. Frankfurt skrev i 2005 en liten bok kalt *On bullshit*. Den kom på norsk i 2008. Han observerer og angriper invasjonen i hverdagslivet av tomt snakk, fraser, sludder, sprøyt, pjatt, tøv, svada, vås og vrøvl.

Det gjør han fordi et språk som brukes kun for effektens skyld, kan ende med å bli farlig. Frankfurt sier at *bullshit* er hverken fugl eller fisk. De som forfekter det, er nok ikke ærlige, men heller ikke løgnere. Forutsatt at løgneren og den ærlige er bundet i et felles – om enn motsatt – forhold til sannheten. Å lyve er å bevisst fremstille fakta på en annen måte enn den man vet er sann.

Bullshit er noe helt annet enn løgn. Den som snakker bullshit ser faktisk helt bort fra sannhetsbegrepet, det er å forsøke å oppnå en effekt på tilhøreren, uavhengig av hvordan det som sies forholder seg til sannheten. Det jeg sier er det jeg mener, og det jeg mener er det jeg sier. Det er det motsatte av både pissprat og hykleri. Slik faktisitet og autentisitet er ikke del av vrøvlerens vokabular eller sjekkliste.

5.1.2 *Filmatisk virkelighetsforfalskning*

I 2007 kom dokumentarfilmen *Nuremberg: The Nazis Facing their Crimes* av den franske historikeren Christian Delage. Den viste hvordan Hollywoods filmmakere John Ford, Samuel Fuller og George Stevens dekket handlingene i rettssalen i Nürnberg i 1945-46.⁴⁵ Der fant saken mot de tiltalte 21 tyske nazitoppene fra kretsen rundt Hitler sted. Det var første gang at et lands fremste ledere sto tiltalt for krigsforbrytelser, forbrytelser mot freden og mot menneskeheten.

I rettssaken brukte man filmopptak fra konsentrasjonsleirene og fangene som ble befridd fra dem på slutten av krigen. Dessuten filmet man konfrontasjoner mellom voktere og fanger, vitnesbyrd fra ofre og bødler. Dette

⁴⁵ Wikipedia. The Nazis Facing their Crimes. Hentet 10. oktober 2022 fra https://en.wikipedia.org/wiki/Nuremberg:The_Nazis_Facing_their_Crimes

ble gjort for å motvirke at nazitoppene selv skulle omskrive og pynte på de grusomme overgrepene som var begått, altså iscenesette en falsk autentisitet. Det gjaldt derfor for krigsforbrytertribunalet tidlig å få etablert sin hegemoniske beskrivelse av virkeligheten. Kampen sto om autentisitet. Her brukes filmdokumentasjonen som ontologisk og epistemologisk basisreferanse. Vi stoler på at dette var en sann representasjon av virkeligheten, og at denne avbildningen var tydelig nok til å demme opp for nazipampenes og krigsforbryternes egenbilde. Holocaust var altså virkelig. Autentisk kunnskap om dette fantes, og den ble brukt for å veilede en virkelighetsnær oppfatning av hva som hadde foregått.

Akkurat nå har avansert bilderedigering kommet så langt at vi ikke lenger kan tro alt hva vi ser i påståtte faktabaserte videoer. En teknologi som ble brukt i forskningsprosjektet *Deep Video Portraits* anvendte nevralt nettverk til å forfalske den dokumenterte virkeligheten (Kim et al., 2018). Disse nettverkene er datastrukturer inspirert av hjernen som trenes opp ved hjelp av maskinlæring (algoritmer) til å hente ut og mikse informasjon om en gitt person (gjerne en kjendis eller en viktig politiker) i en bestemt video. Algoritmene skanner videoene, og nettverkene lærer seg ansiktstrekk, mimikk, hodebevegelser og synsline, i tillegg til detaljer som hårfasong og bakgrunns-elementer. Så mates informasjonen fra ett nettverk over i det andre. Disse levende bildene kan så forvrenges og styres av en skuespiller eller imitator. Presisjonen blir stor nok til å lure de fleste mennesker, til og med kildekritiske personer.

Ikke bare kan videobildene forfalskes. Metodikken kan kobles med motsvarende algoritmer som kan kopiere stemmer. Imitatoren trengs ikke lenger. Det falske innholdet kan spres

enkelt, billig og med stor rekkevidde. Utviklingen av digitale etterforskningsverktøy som sjekker om et videoklipp er ekte eller forfalsket, henger derimot etter. Verden vil bedras.

Så - hva skal vi tenke om at enhver politiker vi tidligere har hatt full tillit til, nå kan tillegges helt avvikende meninger og utsagn gjennom forfalskede videopresentasjoner? Hvilke er nå de viktigste metoder for sann virkelighetsrepresentasjon, og hvilke begreper vi bruker for å klarlegge det autentiske i vårt senmoderne samfunn? Autentisitet er kanskje både sosialt skapt og flertydig uttrykt. I alle fall gir det nye utfordringer i filmatisk dokumentar-produksjon, muligens mer enn i annen form for virkelighetsrepresentasjon?

5.1.3 Konspirasjoner og desinformasjon

Kanskje lever vi ikke bare i postnormale, men i ekstreme tider? I slike tider er det lett å tro på det enkle uttrykket og den lettbente forklaringen på fenomener som er vanskelig å observere direkte? Selv om forskningen kan dokumentere klimaendringers følger, tror ikke alle på disse forklaringene.

Hvordan kan det ha seg at kreasjonister og slike som hevder at jorden er flat, øker i antall tilhengere og tar stadig mer plass i mediebildet? Kreasjonister er overbevist om at universet, verden og alt liv er skapt slik som beskrevet i Bibelen, og de motsetter seg Darwins idéer og den moderne evolusjonsteorien. Jorden-er-flat-tilhengerne hevder at jorden er flat som en pannekake og at jorden er universets sentrum. Naturlover, slik som tyngdekraften er derfor ikke riktige, men feilaktige. Vi er villedet til å tro at jorden er rund av konspirerende verdensledere, og det fins heller ikke noen ekte bilder hos NASA som viser at jorden er rund, sier disse. Facebook-gruppen *Flat Earth & Globe Discussion* hadde over 125 000 medlemmer i 2018 (Hem, 2018, s. 31).

Per Anders Todal hevder det florerer av *konspirasjonsteorier* også i Norge, og ikke alle er hjemmeavlede⁴⁶:

Alternative nettmedium som Steigan.no kolporterer jamleg russisk propaganda, medan Document.no har adoptert konspirasjonsteoriane til Trumpkampanjen i USA (Todal, 2022, s. 11).

Desinformasjon er et annet spill enn konspirasjon selv om de nok kan være sammenkoblet, slik som vi observerte, særlig i 2021 om koronavaksinene. De som bedriver desinformasjon ønsker å spre mistillit, forvirring og splittelse. Politiets sikkerhetstjeneste skriver i sin nasjonale trusselvurdering at:

I løpet av det siste året har aktører med tilknytning til russiske og kinesiske styresmakter spredt feilinformasjon og konspirasjonsteorier om koronapandemien. Selv om vi ikke har sett slike kampanjer særskilt rettet mot et norsk publikum, er nordmenn mest sannsynlig blitt eksponert for globale desinformasjonskampanjer i regi av russiske og kinesiske aktører (PST, 2022, s. 12).

Fremmed etterretning kan gjennom påvirkningsoperasjoner undergrave befolkningens tillit til våre myndigheter. Det kan svekke det norske demokratiet. Uansett om slik påvirkning er lovlig eller ulovlig, er den alltid uønsket, sier PST.

Den finske undersøkende journalisten Jessika Aro (2022) har skrevet boken *Putins troll*. I dag bruker Russland nettkrigføring for å spre desinformasjon og passivisere

⁴⁶ Per Anders Todal (2022, 28. oktober). *Det farlege folket*. Dag og Tid, s. 11. Hentet 29. oktober 2022 fra <https://www.dagogtid.no/samfunn/det-farlege-folket-6.121.27380.58d2620698>

regimets antatte motstandere. Hun beskriver hvordan netttroll dirigert av det russiske statsapparatet systematisk kjemper mot medlemmer av opposisjonen, mediehus og frivillige organisasjoner og jobber nesten ubemerket for å destabilisere vestlige demokratier. Putinregimet angriper journalister, akademikere, diplomater, forretningsfolk og andre som åpent kritiserer regimet, beskriver Aro. Vi føres bak lyset, og alt kan trekkes i tvil. Desinformasjonen har stor gjennomslagskraft.

5.2 Agendasetting og postfaktuell profilering

5.2.1 Faktapolariseringens nivellering

Et nytt paradigme i faktaspørsmål preger dagens samfunn, sier Kahan (2016), *faktapolarisering*. Folk flest er mer polariserte i spørsmål som har med samfunnsrelevante fakta å gjøre, enn i klassiske politiske spørsmål. Faktaoverbevisninger polariseres og nivelleres på linje med politiske overbevisninger. I hvert vårt meningsterreng jevnes høydeforskjellene og ulikhetene ut. Sannhet, kjensgjerninger og bevisbare fakta er ikke lenger i høysetet. Kahan avdekker det han mener er et politisk motivert resonnement. Folk bruker sin tankekraft til å beskytte gruppene de tilhører mot ubehagelige sannheter. Motivasjonen for å tilpasse seg er sterkere enn motivasjonen for å ha rett. Fakta og bevis underordnes gruppetilhørighet eller politiske sympatier. Dette kan være en trussel mot den underliggende antakelsen om at et levende demokrati trenger en informert offentlighet, sier han.

Nå er frykten for at ikke bare politikken, men også journalistikken, er i ferd med å falle i en dyp avgrunn av pissprat, ryktespredning, faktaløs synsing og meningsløse

informasjonsbrokker. I Norge er mediemekanismen *Faktisk.no* etablert. Den skal være en slags dobbeltsikring av informasjonens kvalitet, holdbarhet, relevans og sannhetsgehalt. VG, Dagbladet og NRK gikk sammen i 2017 for å ta knekken på falske nyheter, faktasjekke ordskiftet og avdekke falske nyheter. Dagbladets SKUP-vinner Kristoffer Egeberg var ansvarlig redaktør for prosjektet til 2023, og sier:

Vi skal faktasjekke det politiske ordskiftet. Vi skal faktasjekke også mediene. Vi skal faktasjekke påstander, poster og saker i sosiale medier, spesielt de postene og sakene som trender. Vi skal faktasjekke debatter og kommentarer som får stor oppmerksomhet. Og vi skal også avdekke falske nyheter (Bach et al, 2017⁴⁷)

I 2021 ble denne mekanismen oppdatert og utvidet til å også å levere egne innsiktsartikler og undersøkende journalistikk. Dermed får den selv et behov for å bli faktasjekket, men hvem gjør det? Dessuten, vil folk stole på slike faktasjekkere som skal kvalitetskontrollere at fakta ikke er såkalt falske eller alternative? Konnikova (2014) beskriver i en artikkel i *The New Yorker* hvorfor folk ikke er villige til å forandre sine oppfatninger. Fakta er ikke nok. Hvis faktakorreksjon ikke er effektiv, hvordan kan man da få folk til å endre sine feiloppfatninger? Nøkkelen er å få folk til å føle seg så trygge at de kan være åpne for en forandring. Uten det kan fakta føre til at folk heller forsterker sin feiloppfatning. Først når det ikke

⁴⁷David Bach et al. (21. mars 2017). Samarbeider for å bekjempe falske nyheter. Hentet 28. desember 2021 fra <https://www.vg.no/nyheter/innenriks/i/4aKMe/vg-dagbladet-og-nrk-gaar-sammen-for-aa-ta-knekk-paa-falske-nyheter>

er noen umiddelbar trussel mot vår forståelse av verden, forandrer vi vår oppfatning. Det er når den forandringen står i motsetning til noe vi lenge har antatt som viktig og riktig at det oppstår problemer.

Et liknende syn hevder Campbell og Friesen (2015) i en oversiktsartikkel i *Scientific American*. Folk overser i stor grad fakta dersom disse ikke passer med deres egne oppfatninger og holdninger. Dette kan føre til et polarisert samfunn, hvor de som ikke lar seg overbevise eller påvirke av fakta står mot dem som lar bevisbare fakta påvirke deres syn.

Frankfurts bullshit, eller pisspreik som den norske filosofen Lars Fr. Svendsen kaller det i forordet til Frankfurts bok, er verre enn løgn. Den som pisspreiker er innstilt på å oppnå ønsket effekt på tilhøreren, uavhengig av hvordan det som sies, forholder seg til sannheten. Vi kan lett innse at pisspreik blir samfunnsskadelig om det ikke blir imøtegått.

I dag har de sosiale mediene erobret oss. Allerede i 2017 passerte Facebook NRK1 i daglig oppslutning som landets største massemediekanal.⁴⁸ To av tre nordmenn bruker plattformen daglig i 2022⁴⁹. Brukeroppslutningen er litt avtakende for de yngste og litt økende for de eldste aldersgruppene. Teorien om taushetsspiralen kan hjelpe oss til å forstå hva som skjer (Noelle-Neumann, 1974). Denne teorien sier at massemedia har stor påvirkning på opinionen og våre meninger ved at disse mediene lærer oss hva vi skal mene om en sak. Denne medieskapte meningen adopterer vi så, basert

⁴⁸ Ahlin Novateur (2017, 21. mars) Facebook – Norges største mediekanal. Hentet 30. oktober 2022 fra <https://ahlinnovateur.no/facebook-norges-storste-mediekanal/>

⁴⁹ Ragnhild Hoel Robertsen (2022, 15. juni). Facebook-statistikk over brukere i Norge og verden. Hentet 30. oktober 2022 fra <https://synlighet.no/blogg/facebook-statistikk-brukere-norge-verden/>

på prinsippet om sosiale bevis. De sosiale mediene gir oss ikke meningsmangfold, mest bare enfold, hevder noen.

Sosiale medier som Facebook har ikke fått flere til å bli mer åpne om synspunkter og holdninger vi ikke tror deles av andre (Hampton et al., 2014). For å forbli en del av det store fellesskapet gjenstår det bare ett handlingsvalg for oss, vi må overse det kritiske og det alternative. Heller enn å søke sannheten og handle deretter, synker vi alle ned i pisspreikets sump. Andre forsøker å peke på at dette nok bare er en myte. Er det slik at ingen egentlig forvalter sannheten, hverken politiske partier, de formelle mediene eller de sosiale mediene? Hvor står vi da? I uvitenheten og villfarelsens uendelighet, hvor mediene og partiene er hverandres ekkokammer, hvor de blinde leder de blinde?

5.2.2 *Kan vi stole på mediene?*

Det synes å være et åpent spørsmål om vi fortsatt stoler på mediene. Forvalter de sannheten, eller risikerer vi å bli feilinformert, underinformert og ført bak lyset? I den norske ytringsfrihetsundersøkelsen fra 2014 (Staksrud et al., 2014) svarer 71 prosent at de tror norske journalister favoriserer kilder som mener det samme som dem selv. 73 prosent av de spurte mener journalistene lar seg påvirke av sitt politiske standpunkt. Uhildet journalistikk står altså for hugg. En tillitskrise mellom folk flest og mediene hvor leserne, lytterne og seerne ikke lenger vet om det som presenteres for dem er sanne eller falske nyhetsoppslag, vil kunne føre til at den (alternative) politiske og sosiale agenda settes og presenteres av medier uten redaktørstyring.

The Reuters Institute Digital News Report er verdens største, årlige medieundersøkelse om utviklingen i digitale medievaner. Rapporten beskriver utviklingen i det norske

mediemarkedet sammenlignet med 36 andre land i Amerika, Europa og Asia. Den norske delundersøkelsen i 2022 viser at nordmenn har høyere tillit til nyhetsnettsteder og er mer digitale i sin mediebruk enn i de fleste andre land. Nordmenn stoler også i høyere grad på at nyhetsnettsteder behandler personopplysninger ansvarlig, enn at sosiale medier gjør det (44% mot 31%)⁵⁰.

Knudsen et al. (2018) undersøker forskjeller i hvordan folk forholder seg til nyhetsmedier som er forankret på høyre- eller venstresiden i norsk politikk. De studerer hvordan individer med ulike politiske preferanser anser aviser som betydningsfulle og troverdige nyhetskilder, og hevder:

Når vi kan påvise at norske mediebrukere har selektiv tillit til nyhetsprodusenter basert på ideologisk ståsted, reiser det også nye spørsmål og bekymringer for mediernes rolle. Mistillit til den andre sidens informasjonskilder kan være et symptom på mistillit mot den andre sidens motiver, og en indikasjon på en skadelig polarisering (Knudsen et al., 2018, s. 13).

Det kan altså virke som, i hvert fall til en viss grad, at både agendasetting og faktisk profilering i mediene ikke oppfattes som aktuell og relevant. Ei heller ses mediene på som tilstrekkelig uhildede og troverdige kilder til faktabasert kunnskap. I *The Reuters Institute Digital News Report* i 2018 ble deltakerne ble spurt om man er enig eller uenig i påstanden

⁵⁰ Fritt Ord. Hvilke medier har vi tillit til? Hentet 10. oktober 2022 fra [Høy tillit til norske medier - Fritt Ord](#)

«Jeg tror man i de fleste tilfeller kan stole på nyhetene» topper Finland med 62 prosent enige. Danmark har 56 prosent enige. Norge er et stykke nede på listen med 47 prosent enige, Sverige er enda lavere med 41 prosent og Sør-Korea lavest med 26 prosent enige. Forskningsresultatene viser at (mangelen på) tillit er knyttet til politikk, og at velgere lengst til høyre og de med sterke oppfatninger om immigrasjon uttrykker sterkest uenighet og mistillit (Digital News Report, 2018 s, 93)⁵¹. At faktisk færre enn halvdel av de spurte i Norge stoler på mediens nyhetsfremstillinger, er en stor utfordring både for mediens legitimitet og samfunnsmandat og for demokratiet.

5.3 Falsk balanse og fri meningsytring

I kjølvannet av diskusjonene om klimaendringer, om vaksineskepsis og om atomkraft som klimaredning har det oppstått kritikk av den måten mediene håndterer dokumentasjon og innlegg på. Redaksjonelt har flere medier lagt seg på den linjen at de gir like mye spalteplass til motstanderne som til forkjemperne.

Falsk balanse oppstår i tilfeller der det er bred enighet om en sak, men hvor man likevel lar marginale og banale synspunkter ta stor plass og derved skaper en uklarhet eller forvirring om hva saken gjelder og hvilke bevis som anføres. I en sak kan det dessuten være langt flere enn to synspunkter som preger debatten. Journalistikkens kjøreregler tilsier jo at

⁵¹ Reuters Institute for the Study of Journalism / Digital News Report 2018. Hentet 10. oktober 2022 fra <http://media.digitalnewsreport.org/wp-content/uploads/2018/06/digital-news-report-2018.pdf?x89475>,

alle parter skal få slippe til når det uenighet om en viktig sak, men det skal gjøres balansert.

Resultatet av falsk balanse er at myter som vitenskapen egentlig har avlivet likevel overlever lenge hos folk flest. I et innlegg i Klassekampen 23. oktober 2021 (s. 40) skrev innsenderen Susanne Urban under overskriften «Er jorda flat også» indignert om at mediene i årtier hadde forvrenget samtalen om klimaendringer ved å «gi like mye plass til motstanderne». Hun undrer seg over hvorfor Klassekampen har fulgt opp denne linjen i sine oppslag om ‘atomkraft som klimaredning’. Dette er ikke balansert journalistikk, mente hun. Avisen burde heller hente kunnskap fra fagfolk som jobber med hele atomkretsløpet.

Det er mange hensyn å ta for en sjefredaktør om dette oppstår. Er det plass til alle innlegg fra majoritetsgruppen? Når vil minoritetsgruppen føle seg oversett, forbigått eller krenket? Og er det slik at majoriteten faktisk kan føle seg lite påaktet om det blir like mange skeptikere som støttespillere som får spalteplass?

Om sjefredaktørene siler bort innlegg fra enten skeptikerne eller fra støttespillerne i sine aviser og etermedier, vil jo publikum neppe få innsyn i dette? Her kommer de sosiale medier partene til unnsetning. Gjennom disse kan partene promotere sine krav overfor redaksjonene om meningsbasert balanse i mediedekningen. Dette kan så gi opphav til en ny runde hvor synspunktene motsatte innhold blir presentert, tilsynelatende balansert, men hvor den faktabaserte journalistikken egentlig taper tillit fordi den ikke er tilstrekkelig kildekritisk⁵².

⁵² Denne debatten er blitt ekstremt viktig og tydelig gjennom Russlands invasjon av Ukraina i 2022. Begge parter og deres støttespillere forsøker å

I turbulente tider, slik som under koronapandemien og krigene i Ukraina og i Gaza, vil redaktørstyrte medier være et nødvendig bolverk både mot falsk balanse og mot villet villedning slik som sosiale medier kan åpne for.⁵³ Åpenbare faktaløse og konspiratoriske oppfatninger vil neppe finne veien inn i de redaktørstyrte medier, men vil være henvist til medier hvor den faglige innsikten og kvalitetssikringen ikke trives. VGs prisbelønte *Koronaspesialen* var et eksempel på en slik redaktørstyrt medieplattform som bestrebet seg på å være ytterst faktabasert og pålitelig, selv om det åpenbart kunne være utfordrende i virvaret av informasjoner og kilder.⁵⁴

5.4 Redaktørens dilemmaer

5.4.1 Klakørenes inntryksstyring

I 1883 skrev Auguste-Jean-Marie-Mathias-Philippe, comte de Villiers de L'Isle-Adam en høyst ironisk novelle kalt *Hedersmaskinen* om publikums lettpåvirkelige uvitenhet og

utforme narrativer til beste for sin egen situasjon. Russlands knebling av sine redaktører og sine journalister er åpenbart tydeligst. Uavhengighet er tydeligvis ikke lenger redaksjonelt mulig og faktasjekking er heller ikke en aktiv journalistisk metode. Ti uavhengige russiske medier ble i august 2022 beskyldt for å spre falske nyheter om invasjonen i Ukraina, og ble advart om at de ville få adgangen til sine nettstedet begrenset, meldte Reuters., skriver Henrik Røyne i VG, 10. august 2022. Hentet 10. oktober 2022 fra <https://direkte.vg.no/nyhetsdognet/news/ti-russiske-medier-har-faatt-advarsel.EhaWKvzfr>.

⁵³ Russland har også tatt i bruk en ny form for propaganda; nemlig å benekte autenticiteten av ekte bilder, og såkalt faktasjekke ikke-eksisterende falske nyheter. Silje S. Skiphamn i Faktisk, 14. mars 2022. Falske faktasjekker brukes i russisk propaganda. Hentet 10. oktober 2022 fra <https://www.faktisk.no/artikler/jx841/falske-faktasjekker-brukes-i-russisk-propaganda>

⁵⁴ Se <https://kampanje.com/medier/2021/09/koronaspesialen-til-vg-forsvinner-ikke-riktig-enda---vi-gar-inn-i-en-ny-fase/>

overdrevne tro på teknologi. Klakørene var opprinnelig publikummere i Paris som var betalt for å applaudere. Klakken - den bestilte og organiserte applausen - var imidlertid menneskelig og høyst feilbarlig. På spitt beskrev Villiers de L'Isle-Adam en mekanisert klappeinnretning som via grammofoner avspilte bifallsytringer, og som sammen med lystgass og mekaniske hender automatisk tok hånd om applaus og hurrarop på de rette steder i teaterfremførelsen. Hedersmaskinen overdøvet de kvalitetsbevisste publikummere (dikterne), de som avsto fra å klappe når stykket var dårlig.

Dessuten, hedersmaskinen plukket ut klisjeer fra en lang liste som vanligvis ble brukt om vellykkede forestillinger, blandet dem sammen og spyttet ut en maskinskrevet anmeldelse på en-to-tre, en slags forløper til dagens ChatGPT. Villiers de L'Isle-Adam spør ganske direkte hva berømmelse og heder består av, og han reduserer det til en rekke materielle effekter: applaus, utrop, sukk, velplasserte blomsterbuketter, bravorop, stående ovasjoner, osv. Enhver teatersal kan gjøres om til en slik berømmelsesmaskin ved å etterligne alle disse bifallsytringene publikum kommer med under en fremføring, og berømmelsen kan garanteres raskt og effektivt.

Inntrykksstyringen (Goffman, 1959) var altså overrumplende, industrielt timet og total. Den kritiske anmelderen og journalisten blir overflødig, og publikum blir lurt til å tro på hedersmaskinens vurderinger. Slik forsvinner distansen mellom journalistikken og markedets usynlige hånd. Publikum blir ikke veiledet, men villedet og dermed i dårligere stand til å gjøre rasjonelle og informerte valg.

Ikke minst diskuterer man hvordan kjernekriteriene for journalistikken, nemlig å være sannferdig, objektiv, kritisk, etisk og vesentlig, utfordres i en tid hvor den digitale

mediestrømmen stadig øker. Skremmebildet som Villiers de L'Isle-Adam ironisk trakk opp for oss for lenge siden om at klisjemaskinen vil overstyre den selvstendige journalistens innblikk og formuleringer er kanskje – i en tid hvor chatboter kan besvare publikums spørsmål på stadig flere områder – nærmere enn vi ønsker oss, eller har norske redaksjoner god styring på sitt samfunnsoppdrag (Mathiesen, 2023)?

5.4.2 Redaktørenes spagat

Alle vet at det tar lang tid å lære seg å komme ned i spagat, og at spagat gjør vondt, alltid. Redaktørene står i spagat. De er ikke lenger mektige og enerådende ledere som styrer meningsstrømmen i sine medieflater. La oss ta et skritt tilbake og se hva Ibsen og Bjørnson byr oss av innsikt om denne rollen.

Henrik Ibsen skriver om store spørsmål og drabelige kamper både mot naturens troll og mot sinnets gitter. Han beskriver aktører med stort ego, pompøse idealer og lite *civil courage*. Redaktør Hovstad i *En folkefiende* er en slik figur. Jeg leser Ibsen slik at han ønsker at denne rollen som sjefredaktør og det samfunnsansvaret den tillegges, enten var utryddet eller var foredlet til det absolutt perfekt ideelle. I stedet faller Hovstad, med sin redaktørplakat og ideelle fraser om å tjene sannheten, ned til det trivielle og kommersielle lavnivået.

Hovstad hadde tenkt å bruke avisen Folkebudet for å sprengre ringen av gamle enwise stivstikkere som satt inne med makten, sier han. Riktig flott blir det når han erklærer seg om journalistens samfunnsansvar: «... og så synes jeg en journalist tar et tungt ansvar på seg om han forsømmer en gunstig leilighet til frigjørelse for de mange, for de små, for de undertrykte». Men sier han senere: «en redaktør kan ikke alltid handle som han helst ville. En får ofte bøye seg for folks

vilje i det mindre viktige, vil jeg få folk med meg på frigjørelse og fremskritt, så må jeg ikke skremme dem ifra meg».

Doktor Stockmanns datter, lærerinnen Petra, forskrekkes av at Hovstad vil ta mer hensyn til at Tomas Stockmann er Petras far enn av sannheten om det helsefarlige folkebadet. Hovstad tør ikke trykke Stockmanns artikkel, og det blir en skarp ordveksling mellom de to, hvor Stockmann utbryter: «Tør De ikke? Hva er det for snakk? De er jo redaktør; og det er da vel redaktørene som regjerer pressen, skulle jeg tro!» Nei, sier Hovstad, «nei det er abonnentene, herr doktor!»

Bjørnstjerne Bjørnsons *Redaktøren* (1874/75) handler om avismediets og redaktørens makt, men også om hva man kan skrive om og hvilket ansvar redaktøren må bære for sine skrivelser. Frode Lerum Boasson sier om dette;

Redaktøren ser ikke seg selv som et subjekt eller et fritt individ, men som en rolle i kraft av sin stilling. Han er fullbyrderen av den offentlige vilje. Redaktøren henter med dette både støtte i befolkningen og leverer en gedigen ansvarsfraskrivelse (Lerum Boasson, 2016⁵⁵).

Det er nettopp her redaktørrollen utspilles, midt mellom samfunnsoppdrag og marked, sier Borgen (2019) om denne rollen i store skandinaviske aviser. Ikke slik som redaktøren hos Bjørnson ser seg selv, fristilt fra personlig ansvar eller slik

⁵⁵ Lerum Boasson, F. (1.9.2016); Forfatteren og redaktøren: The Medial Breakthrough in Norwegian Literature 1850-1905 (TMB). Hentet 3. oktober 2022 fra <https://www.ntnu.no/blogger/the-materialities-of-the-modern-breakthrough/forfatteren-og-redaktoren/>

doktor Tomas Stockmann hos Ibsen tror, når han utbryter: «... har jeg da ikke den frisinnede uavhengige presse foran meg, - og den kompakte majoritet bak meg? Det er vel makt god nok det, skulle jeg mene!» Stakkars naive doktor Stockmann, som tror at den sterkeste mann i verden, det er han som står mest alene, men som likevel må innse at markedsmakten kan overskygge sannheten når ordet skal trykkes.

Borgen (2019) påviser at redaktørrollen er sterkt endret den seneste generasjon. Hun går i rette med både gamle og nye myter om rollen og dens innehavere. Den er blitt mer mangeartet og kompleks, i den forstand at det er flere systemer som må iakttas og flere hensyn som må balanseres. Og selv om den fremdeles er knyttet til det redaksjonelle arbeidet, har ytre krefter i omgivelsene og indre ledelsesstrukturer uthulet særlig sjefredaktørens autonomi og makt. Men utslettet er posisjonen ikke, sier hun. Til det er rollen ennå forankret i journalismens hardføre karakter som institusjon. Mon tro det?

«Hva er du villig til å ofre for sannheten», spurte Maria Ressa da hun 10. desember 2021 mottok Nobels fredspris sammen med russiske Dmitrij Muratov. Begge er journalister som har satt livet på spill for sannheten, og som har hatt kollegaer som ble drept eller fengslet for sin innsats for ytringsfriheten. I forreste linje i forsvaret av demokratiet står journalister og en fri og faktabasert presse, hevdet de to prisvinnerne. Og det står om livet for mange. Da trenges redaktørenes mot og kløkt – ordet beskytter.

5.5 Uvirkelighet som rettesnor?

Science fiction, som mange av oss elsker og inspireres av, handler om alternative virkeligheter. Den behandler store

fenomener som kunnskapsproduksjon og verdensgjøring. Science fiction kan ses som en metode for å beskrive alternative virkeligheter, og en type brekkstang mot vår konvensjonelle virkelighetsoppfatning. Kan vi stole på at de fortellingene vi beretter, virkelig fremstiller virkeligheten – vår virkelighet? Hvilke virkeligheter tør vi egentlig å tenke, begrepssette og beskrive? Dette er spørsmål som griper rett inn i vår forståelse av vitenskapsfilosofiens nøkkelbegreper, ontologi og epistemologi. Hva er virkelig og hvordan konstrueres sann kunnskap om det virkelige? *Verdensbygginger* hva science fiction gjør ved å konstruere en oppdiktet verden. Det omfatter alle de kontekstuelle detaljene karakterene i en historie opererer innenfor. Det er skapelsen av imaginære verdener med sammenhengende geografiske, sosiale, kulturelle og andre trekk, sier Stackelberg og McDowell (2015).

Debatten om kyborger, humanoider og kunstig intelligens stiller oss overfor spørsmålet om hva et menneske er, og hvilken virkelighet det eksisterer i. Hvor mye kan vi skifte ut av et menneskes organer før det blir mer maskin enn menneske? Og vil det egentlig være noen forskjell om slike hybrider som kyborgene beskrives som, omskapes fra en maskin som tilføres menneskelige organer, eller fra et menneske som utrustes med maskinelle systemer? Kan science fiction og beskrivelsen av kybernetiske organismer hjelpe oss i å forstå posthumanismens nytenkning om biologiske, sosiale og kulturelle avgrensninger?

I både film og litteratur presser science fiction oss til å tenke utenfor boksen, og det brukes mange metoder for å stimulere fantasien og den analytiske forestillingsevnen vår. Den amerikanske science fiction-forfatteren Philip Kindred Dick skrev i 1962 boken *The man in the high castle*. Bokens

opplegg er et slags dobbelt kontrafaktisk spill inne i en kontrafaktisk fortelling. Tidsperioden er opp mot forfatterens egen, altså 1960-tallet. Den kontrafaktiske historien fortelles slik at aksemaktene, især Japan og Tyskland vant 2. verdenskrig. USA er nå okkupert av Japan. Amerikanerne undertrykkes og trakasseres slik de selv i det faktiske bildet selv undertrykket og internerte japanske borgere under 2. verdenskrig. I Tyskland er Hitler omsider død, mens Bormann, Goebbels, Göring og SS-general Otto Skorzeny fremdeles regjerer.

Tyskland har beholdt undertrykkelses- og terrororganisasjonene SS (Schutzstaffel) og SD (Sicherheitsdienst) og forbereder seg på interne stridigheter så vel som på det store sviket mot Japan, som de kaller Operasjon Løvetann. Tyskland er nå langt foran resten av verden i teknologisk utvikling, og fortsetter sin utrenskning og tilintetgjørelse av undermennesker og svake raser i både Europa og Afrika. Tyskerne og japanerne er ulike hverandre rent kulturelt, men like hverandre i sin brutalitet og ufølsomhet. Japanerne fremstilles som kulturelle tyver. De rasker til seg skikker og kunst fra venstre og høyre, men skaper selv ingenting originalt.

I denne kontrafaktiske beskrivelsen dukker det opp en undergrunnsbok, *Gresshoppene*. I den fortelles det hvordan USA, England og Russland vant krigen, altså som en slags kontrafaktisk motfortelling. Dermed oppfordrer Dick leseren til å tenke over hva som faktisk har hendt og hvordan historien skal fortelles. Kan hende vil vi i dag si at den første kontrafaktiske historien er riktigst? Bør ikke det såkalte tyske under som ennå varer og den japanske teknologiske og økonomiske fremgangen, få oss til å undres? Riktignok tapte begge landene den store militære krigen, men de vant den nye

velstanden. I dag er de verdens tredje og fjerde største økonomier. Hva er egentlig viktigst og riktigst? Hvilken fortelling vil stå seg i det lange løp, hvilke krav til faktisitet og autentisitet vil vi holde fast ved?

Kan vi så fortsatt lære noe av science fiction, av dens plagsomme og åpne spørsmål som ikke entydig lar seg besvare, av dens påpekning av at fremtiden er belemret med usikkerhet, kompleksitet og tvetydighet? Er science fiction en fabeldiktning ment til å underholde oss, eller en måte å forstå det vanlige ved stille det opp mot det tenkbart utenkelige?

En slik vitenskapsdiktning eller vitenskapsfantasi som vi finner i science fiction skildrer jo tenkte fremtider eller verdener med fantastisk teknikk og spennende vitenskapelige fenomener. Og den utfordrer vår hang til evidens og balansert beskrivelse. Men trenger vi det, da?

5.6 Noe å undres over – hvem skjermer oss mot blendverket?

Hvilket svar kan vi finne når det gjelder forvaltningen av sannhet og den gode pro-et-contra-dialogen i mediene i et åpent samfunn? Vil redaktøren kunne forsvare den interne posisjonen og eksterne samfunnsnyttens sin med et stadig økende omfang av redaktørfjerne nettfora, eller bare klamrer man seg fast til rollen i ønsket om status og med rituell henvisning til pressens tradisjon? Hvilket veiskille er det vi kan se her? Vil redaktøren koble seg til journalistikkens trosbekjennelser eller til markedets attraktivitet og den nye kunstige teknologiens credo? Eller vil mediebransjens redaktører uavvendelig dø ut og lide samme skjebne og i samme takt som oppflisingen av journalistikkens

grunnverdier? Vil idéen om å være uavhengig, upartisk og objektivt skildrende bli stadig vanskeligere å forsvare og realisere? Mange spørsmål, få svar.

Science fiction-litteraturens bidrag til begrepsmessig verdensbygging kan nok spille en viss rolle i samfunnets nydanning, gitt at de skildrer utforming av komplekse, alternative virkeligheter satt i et fremtidsperspektiv. Mens vårt vanemessige todelte valg mellom utenkelig dystopi og eggende utopi er en hindring, kan det fremtidsbildet som ennå ses som uoppnåelig (for eksempel om økologisk bærekraft) fortsatt bidra til samfunnsmessig fremgang. Verdensbyggingen kan fremme nye narrativer, og slike begrepsmessige nydannelser kan også utgjøre en driver for endring, mener Zaidi (2017).

Som med alle andre maktkilder, er det av største betydning hvordan en idé fortelles og brukes. Enten den brukes til å forestille seg bedre verdener eller som en mekanisme for undertrykkelse, tas en kollektiv beslutning gjennom både våre ord og vår taushet, gjennom våre handlinger og vår handlingsløshet.

Hvordan vi bruker kraften i idéene våre vil bestemme veien vi tar og hvilken visjon som preger vår fremtidige hverdagsvirkelighet. Men vi får ingen ny normal uten at vi forestiller oss den, diskuterer den i fellesskap og bygger et fremtidsspor vi kan følge. Da må sannhet og kritisk distanse til informasjon og innsikt vernes mot maktovergrep og bevisst villedning av folks forestillinger om rett og galt. Egentlig synes dette åpenbart, men i den postnormale tid utfordres jo nettopp sannhet og ekthet på bred front i vår mediehverdag. Hvordan skal vi skjermes mot trollenes blendverk? Hvem tar jobben med å være sannhetens voktere?

6 Kunnskapsresistens og vitenskapskepsis

Dersom frihet betyr noe som helst, betyr det retten til å fortelle folk det de ikke vil høre.

George Orwell (1945). *Animal Farm*

For enkelte vil utvilsomt noen tankevaner mest være knyttet til den erfaring de selv har. For andre kan det være slik at kunnskapen har et bredere tilfang i samfunnsmessige forhold. Det andre har erfart og tenkt er noe vi selv også kan anse som sant. Dermed får kunnskapen både et historisk og kanskje et flerkulturelt perspektiv. Andre folks verdensanskuelser kan bli noe vi deler og godtar, eller avviser. Vitenskapelige verdensanskuelser vil ikke nødvendigvis alltid bli ansett som objektive og nøytrale, men kan bli kritisk vurdert ut fra bestemte sosiale og politiske forankringer og anfektelser.

Kunnskapen vil komme i mange former og i mange dybder, og den vil ikke nødvendigvis ha generell gyldighet. Sannhetsgehalt og bevisføring er ikke alltid tilstrekkelig til å fastslå hva som anses som sann kunnskap, og hva som er vrøvl, slik Frankfurt (2008) formulerer det. Vrøvlet er en større trussel mot samfunnets kunnskapskapital enn ren løgn, sier han. Vrøvlet ser nemlig helt bort fra sannhetsbegrepet, vrøvlet er ikke engang usant.

6.1 Tvil, tro og ignoranse

Sannhet er et absolutt krav i vitenskapens strev for å utvide vår kunnskapsbase. Det vi tilskriver og hevder av teorier og funn må stemme overens med virkeligheten for at vi skal anse det som sant. Vi mennesker vet mer i dag enn noensinne, og samfunnets overlevelse er helt avhengig av både bevisbare fakta og klok innsikt. Viten er både fakta om hvordan verden egentlig er og kunnskap om hva vi tror om verden. Hver og en av oss besitter selvsagt hverken komplette fakta om alt og alle, ei heller evidensbaserte grunner til å tro alt det vi tror om hva som egentlig er fakta. Vi kan altså ha feilaktige oppfatninger om det vi tror er sant, trass i at det foreligger tilstrekkelig og tilgjengelig evidens. Dessuten kan det foreligge fakta som ligger utenfor vår kunnskap, vi kjenner bare ikke til dem.

Selv om vi trenger viten, kan det likevel virke som at tilgjengelige fakta og akseptert kunnskap ikke trenger gjennom til alle. Motstand mot etablert viten vinner fotfeste. Sosial innsiktsresistens viser seg i de mange forsøk på å tone ned eller relativisere både fakta og kunnskap. Det som ikke passer med egen oppfatning siles vekk når man skal forme et grunnlag for mening eller handling. I stedet forholder man seg til forvrengte (falske) nyheter og alternative (subjektive) fakta.

Det er likevel paradoksalt at det fins så stor etterspørsel etter nyheter og fakta som ikke har basis i evidens og sannhet. En av grunnene kan jo være at folk flest observerer at mye i vår hverdag fungerer utmerket uten at vi behøver å sjekke sannhetsgehalten i det vi antar er fakta. Selvsagt kan både kjærligheten og familiesamholdet informeres av fakta og kunnskap, men begge deler virker likevel på og for oss selv om vi ikke er oppdatert på alt som fins av viten om dette. Vi

baserer ofte våre beslutninger og handlinger på følelser og synsinger. Så bekrefter vi dem i etterhånd som en slags postrasjonell rettledning ved å forholde oss til utvalgte fakta.

Kunnskapsresistensens kjerne er å fornekte evidens, altså av det som er best tilgjengelige bevis på et gitt tidspunkt. Som oftest er evidensbegrepet knyttet til det samstemte pro-et-contra-tilfanget av systematisk innsamlede og kvalitetsgranskede forskningsresultater. Er man fakta- eller kunnskapsresistent lar man seg altså ikke påvirke av viten som taler mot ens egen oppfatning av et gitt forhold (Wikforss, 2017). Kanskje er det for strevsomt å måtte vurdere fakta i alt som flyter forbi ens oppmerksomhetsvindu?

Aktive desinformasjonskampanjer, slik vi har sett eksempler på fra både tobakks-, olje- og bilindustrien de seneste tiår er tydeligvis svært effektive og har stor overbevisningskraft. Klimafornekte har utvilsomt lært av denne strategien. Resepten er å så tvil om fakta ved å påstå at forskningen ikke er representativ, relevant, konsistent eller bygger på tilstrekkelig enighet. Da oppfordrer man folk til å overse sakens evidens. *The merchants of doubts* (Oreskes & Conway, 2010) får dermed lett spill.

Men samtidig er det viktig å understreke at vitenskapen ikke har noe fripass til kunnskapens rike. Kritikk og selvkritikk må være en aktiv og pågående prosess innen vitenskapen selv. Den må utfordre det velkjente og utforske det ukjente, for ingen sannhet er hugget i stein. Og det er akkurat denne tvilen og usikkerheten som benyttes av skeptikere og motstandere av evidensbasert kunnskap. Også forskerne må ha allmenhetens tiltro, og den oppnås ikke gjennom å betegne folk flest som uvitende.

Likevel, vi stiller ikke ofte nok kritiske spørsmål til hvor sannsynlig en forklaring av et faktum er. Vi mangler den kritiske distanse til fenomenet. Evidens fra vår egen forståelse av hva vi ser, hører og kjenner til sammen med evidens fra andre som vet mer sammenholdes ikke som grunnlag for våre tanker, beslutninger og handlinger. Og det er ganske menneskelig å yte motstand mot det som ikke stemmer med vår etablerte oppfatning. Faktisk kan vi derfor alle bli fakta- og kunnskapsresistente i spørsmål som engasjerer oss. I dagens postnormale tidsalder virker det som at mange har slått seg til ro i sine ekkokamre og filterbobler. Kunnskap og sannhet har ikke bare aktive fiender, de har også svært mange passive medløpere i det som likner et kunnskapstrøtt samfunn.

6.2 Det kunnskapstrøtte samfunn

Det forrige århundret satte søkelyset på og økte vår tiltro til vitenskapelige teorier og fysiske lover. For første gang i historien laget vi teorier om verdens opprinnelse som aldri helt vil bli testet, verifiserte eller falsifiserte. Likevel er vi rimelig forvissnet om at lovene og teoriene gjelder. Til tross for både gradvise og sprangvise forandringer i vitenskapen og kunnskapsfrontene, er det mange gamle verdensanskuelser og tro på fullt ut objektiv kunnskap som fremdeles råder.

Peat (2002, 2007) mener at anakronistiske tenkemåter ofte er de elementene som har størst innflytelse over våre liv, vår trygghet og jordens fremtid. Vår tids klimateori er kanskje det mest aktuelle eksemplet; klimaendringene er virkelige, og de er menneskeskapte. Å begrense global oppvarming til 1,5 grader vil kreve raske og omfattende tiltak på alle samfunnsområder i en skala verden aldri har sett maken til,

sier FNs klimapanel (IPCC) i 2018⁵⁶. Tross overveldende forskningsbelegg for klimateoriens gyldighet, fins det ennå store grupper av klimafornektere. De er nok like klar over risikoen samfunnet vårt løper ved å utsette viktige endringer og omstillinger som andre, men de vil ikke innse at endringene skyldes den formen for modernisering vårt levesett bygger på. De fastholder idéen om at endringene er naturlige, og uunngåelige. Vi må bare bøye oss for naturens gang.

Til alle tider har det vel vært slik at vi bygger vårt tankesett på grunnleggende oppfatninger der vi kommer frem til midlertidig konsensus. Kunnskap kan fremstå som sikker i den epoken man befinner seg i til enhver tid, men er ikke absolutt og sann over tid. Det er grenser for vår viten, også om klima. Vår kunnskap er tydelig datostemplet, mens vår uvitenhet er uendelig og evigvarende. Det gjelder også for klimakunnskapen, men det betyr ikke at vi skal holde fast på fortidens oppfatninger når ny kunnskap utfordrer den. Evidens bør gå foran synsing og kunnskapsløshet, men slik er det ikke overalt i den postnormale tidsalder.

“There's real poetry in the real world. Science is the poetry of reality”, sier Richard Dawkins i fjernsynsdokumentaren *The Enemies of Reason* (2007). Dawkins, som i 2011 ble utnevnt til æresdoktor ved Universitetet i Oslo, er en uforbeholden skeptiker og tilhenger av evidens. Han kritiserer både idéer og dogmer, slik han anser religioner å bygge på og som enkelte kvasivitenskapelige retninger (f.eks. kreasjonisme, intelligent design og alternativ medisin) prediker og forsvarer.

⁵⁶ IPCC, (2018). Global Warming of 1.5 °C. Hentet 4. oktober 2022 fra <http://www.ipcc.ch/report/sr15/>

Kan vi tenke at det konstante og hardnakkede angrep på bevisførsel og sannhet slik det viser seg i mange av dagens debatter og reportasjer, stikker dypere enn bare å gjelde tidvise krangler om hvem som har rett? Dagens mange postfaktuelle utspill er da vitterlig også angrep på vitenskapens rasjonalitet, på dens påpekning av sannhet og evidens som grunnlag for samfunnsutviklingen? Dessuten, avspeiler dette inngangen til en samfunnsformasjon hvor tro, overtro, ideologi og sannhetsrelativisme vil fortrenge vitenskapens dominerende plass som ledestjerne for menneskene? Er samfunnet gått trøtt av all denne kunnskap, alle disse plagsomme teorier, modeller og fakta som til stadighet minner oss på at vi må tenke og handle annerledes for at menneskeheten skal ha en ønskerdig fremtid? Er det slik at vi i det moderne mediesamfunnet dopes som borgere og brukere av informasjonsoverfloden og havner i en slags postnormal kunnskapsapati?

6.3 Lectio divina – dybdelesing på hell?

Må vi lese, høre og se for å forstå? I hvert fall ha lesingens karakter endret seg, den har blitt kontradiktorisk. På den ene siden øker tilgangen av lesbare kilder enormt. På den andre siden leses disse kildene stadig mindre. Ta avisene som eksempel. Tekstmengden øker, men den øker ikke på samme måte i papiravisene som i nettavisene. Nettavisene vinner frem og papiravisene stagnerer eller legges ned. Det samme skjer med bøker. Bokbransjen bekymrer seg over det sterkt synkende papirboksaltet. Bibliotekene registrerer nedgang i utlånene av trykte bøker, de taper mot veksten i lydbøker.

Både barn og voksne bruker mye tid på digital audiovisuell underholdning, på spill, musikk, sosiale medier.

Mange unge leser ikke lange tekster eller bøker. Dermed utvikles ikke hjernen for langlesing eller dybdelesing og det får konsekvenser for hvordan blant annet studenter lærer, hevder forskere (Hillesund, 2023). Dybdelesingen er høydepunktet i skriftspråkets utvikling, sier Maryanne Wolf⁵⁷ (2021) i et intervju om lesing i en digital verden. Dybdelesingen (*lectio divina*)⁵⁸ lider. Wolf siterer Patricia M. Greenfield (2015), som hevder at internett nok kan utvikle høy visuell intelligens, men dessverre på bekostning av dybdeforståelse.

Lesemønstre hvor studenter orienterer seg mot tekstenes mening og kjerne, og hvor sammenheng mellom ulike tekster klargjøres svekkes når bøker erstattes med nett og skjerm. Hverken mobiltelefoner, iPad-er eller bærbare pc-er gir vilkår som støtter sammenhengende lesing. Distraksjonene er for mange og fristelsene til å la seg avspore er for sterke. Tilbudet av vedvarende strømmer av oppdateringer og sidesprang støttes antagelig av hjernens belønningssystem. De gir glede, men ikke læring. Ei heller støtter de langtidshukommelsen, eller for den sakens skyld god forståelse av tekstene. Snarere avbryter internettet dybdetenkningens prosesser. Nettet kan svekke oppmerksom dybdeforståelse, induktiv analyse, kritisk tenkning, forestillingsevne og refleksjon, mener Wolf (2018). Men internett forsvinner ikke, og derfor må barn lære å utvikle en todelt lese- og skrivekyndig hjerne. Først lære dybdelesing på papir, senere på alle andre medier. Lesingens kontradiksjon kan da oppheves. *Lectio divina* kan gjenoppstå, men i nytt format.

⁵⁷ Leif Tore Sædberg (11, januar 2021). Maryanne Wolf: Hvordan ivareta dybdelesing i en digital verden. Hentet 5. februar 2024 fra <https://www.uis.no/nb/lesesenteret/maryanne-wolf-hvordan-ivareta-dybdelesing-i-en-digital-verden>

⁵⁸ *Lectio divina* – den guddommelige lesingen.

6.4 Klimaskepsis – opplevd ubehag eller informasjonsmetning?

Vi vet så mye – men er likevel skeptiske. Klimaskepsis er ikke en ren avvisning av klimaendringer som global oppvarming, men en fornektning eller skepsis til at endringene skyldes vår tids industrialisering, bilbruk, flyreiser, landbruk og annen produksjons- og forbruksaktivitet.

Sammen med USA og Saudi-Arabia troner Norge på toppen av listen over land hvor flest mennesker er uenig i at klimaet endrer seg og at mennesket er delvis ansvarlig, viser en undersøkelse fra 2019 i regi av analysebyrået YouGov og gjennomført i 28 land. Den norske befolkningen er blant de aller høyest utdannede i verden. Likevel mener åtte prosent at mennesker ikke er skyldig i at klimaet forandrer seg, og to prosent mener at klimaet ikke endrer seg i det hele tatt. 35 prosent av de spurte i Norge sier at klimaet forandrer seg og mennesker er hovedgrunnen til det. Kun Saudi-Arabia har like lav andel som svarer dette, mens i India svarer 71 prosent at menneskelig aktivitet er hovedgrunnen til klimaendringene⁵⁹.

Det kan synes som et paradoks at nordmenn – som egentlig vet så mye om det moderne samfunnets drivkrefter – mønstrer en slik klimaskepsis. Menn er mer skeptiske enn kvinner, eldre mer enn yngre, og lavt utdannede mer enn høyt utdannede. Klimaskepsisen kan ha ulikt innhold og den kan ha ulike grader av legitimitet og berettigelse, sier Thea Gregersen (2021) ved universitetet i Bergen som peker på tre

⁵⁹ YouGov (15. sept 2019). International poll: most expect to feel impact of climate change, many think it will make us extinct. Hentet 25. november 2021 fra <https://yougov.co.uk/topics/science/articles-reports/2019/09/15/international-poll-most-expect-feel-impact-climate>

ulike former for skepsis: *Trendskepsis*, vil si at man er skeptisk til hvorvidt klimaendringene skjer i det hele tatt, *attribusjonsskepsis*, hvor man er skeptisk til graden av menneskelig påvirkning på klimaet, og *konsekvensskepsis*, som vil si at man er skeptisk til hvor alvorlige konsekvensene av klimaendringene kommer til å være ⁶⁰. Dessuten kan skepsisen komme av at man ikke stoler på forskningen. Den er jo er så komplisert at det egentlig er legitimt å ikke ha en stor porsjon skepsis og tvil til resultater og konklusjoner.

Det kan finnes ulike forklaringer på denne skepsisen. La meg ta opp to; en psykologisk og en sosiologisk. Først om den psykologiske forklaringen som kalles *kognitiv dissonans*. Den forklarer konflikten mellom kunnskap og atferd. Det oppstår et psykologisk ubehag når tankene og verdiene våre ikke stemmer overens med det vi gjør. Dette ubehaget motiverer oss til å endre enten tankene eller oppførselen, eller innhente ny informasjon som kan berettige handlingene vi har utført. Selv om nordmenn flest har høy utdanning og rimelig god klimakunnskap, og kanskje til og med har lest (om) studiene fra FN's klimapanel, fører det ikke til endret atferd. Det er tydeligvis lettere å tilpasse kunnskapen til nye holdninger enn til ny atferd. Vi fortsetter i vårt vante produksjons- og forbruksspor, trass i at vi vet at dette ikke er bærekraftig. Åpenbart koster det for mye å legge bort de privilegier og goder vi har sikret oss, selv om vi nok kan innse at det er nødvendig.

Denne situasjonen avspeiler det iboende gapet mellom kunnskap og atferd. Vi er skeptiske til tiltak som krever noe mer av oss, derfor lar vi klimatrusselen bero. Klimatemaet blir så overveldende presentert i media at det forskyver

⁶⁰ Thea Gregersen (2021, 8. april). Klimaskepsis. Hentet 25. november 2021 fra <https://energiogklima.no/nyhet/klimaskepsis/>

bevisstheten om målrettet politisk og praktisk handling hos samfunnsborgerne. Det blir mer ord enn handling. Folk er fornøyd med å vite, det rekker langt nok. En slags apati inntreer, og kollektiv handling er ikke nødvendig. Dette kan bety at mediebruk blir et substitutt for egen deltakelse i det grønne skiftet eller i selv å endre egen levemåte i tråd med bærekraftsidéen. Dette kaller sosiologene *narkotiserende dysfunksjon* (mer om dette i neste avsnitt).

6.5 We don't walk the talk

To andre sosiologisk orienterte forklaringer på gapet mellom kunnskap og atferd om livsstilsendringer i kjølvannet av miljøkriser og pandemier, er knyttet til begrepene oppmerksomhetsøkonomi og narkotiserende dysfunksjoner.

6.5.1 Oppmerksomhetsøkonomiens fallgruver

Michael Golbhaber – en amerikansk økonom – satte søkelyset på *oppmerksomhet* og den betydning den hadde som knapt gode (1997) på nettet. Davenport og Beck (2001) utvidet dette perspektivet og erklærte oppmerksomhet som forretningslivets nye valuta og oppmerksomhetsøkonomien som det nye vekstområdet. Denne oppmerksomhetsøkonomien er helt uten regulering, så her er det fritt frem for alle å prøve seg med alt. Lena Lindgren (2021) sier i sin bok *EKKO – et essay om algoritmer og begjær*, at hun kjente et stort ubehag ved å observere det som fant sted i sosiale medier og på denne oppmerksomhetsøkonomiens markeds plasser. Daglig utsettes vi for persontilpasset informasjon, såkalt filtrering. Det skjer ved hjelp av algoritmer som bruker informasjon om hva vi har søkt på, lenker vi har åpnet eller annen informasjon som blant annet Facebook og Google har lagret om oss.

Målet med filtrering er at vi skal få informasjon som er relevant og fristende for oss. Filtreringen kan lede oss inn i både ekkokamre og filterbobler. *Ekkokammeret* er noe vi aktivt oppsøker fordi vi der møter likesinnede og gjennom disse får forsterket våre oppfatninger og holdninger. Men vi møter neppe balansert informasjon eller klare motforestillinger der. I dette ekkokammeret påvirkes vi av fortellinger som bekrefter våre egne oppfatninger (Pariser, 2011). Uvitenheten og enøydheten forsterkes, og avstanden mellom ulike ekkokamre vedlikeholdes. Derfor kan sosiale medier på sitt verste fungere som uvitenhetens ekkokammer i den postnormale tidsalderen.

Det er åpenbart en utfordring ved den nåtidige bruken av sosiale medier at de forfører oss inn i ulike ekkokamre. I slike brukerfora forvrenges informasjon, idéer, meninger og synspunkter gjennom dialogen mellom brukerne. Kanskje er det en ytring fra en kjent person som setter det hele i gang, mens ekkoet oppstår når andre hiver seg på. Hele poenget med et ekko er jo at man i beste fall får tilbake det man sendte ut, og knapt nok det, men i hvert fall ikke noe helt annet. Bryter man derfor med ekkokammerets egen diskurs, blir man oversett. Kritisk distanse til egne meninger svekkes, og motforestillingene uteblir. I ekkokammeret blir vi både enøyde og får svekket hørsel, og vi trives med det og med våre likesinnede.

Filterboblene havner vi i fordi Google eller Facebook eller andre store nettaktører ønsker å bombardere oss med innhold og tilbud som det antas at vi liker og vil klikke på. Allerede Pariser (2011) påsto at slike selskap anvender algoritmer som former og forsterker våre preferanser og handlinger. Algoritmene skiftes stadig, men det er nesten umulig å gjennomskue hvordan utvelgelsen gjøres. Imidlertid

bruker nettaktørene informasjon om våre tidligere preferanser til å styre oss inn i slike filterbobler.

Dessuten, mange netjtjenester arbeider med informasjonskapsler (*cookies*), som også gir oss mer av det samme. Informasjonskapselen inneholder mye informasjon om våre brukerpreferanser og surfevaner på nettet. Har vi klikket på én slags nyhet eller historie, får vi flere av samme slag. I filterboblen blir vi naive og umodne, vi faktasjekker ikke lenger det som tilbys. Uimotsagt oppmerksomhet gir økt fortjeneste, og det sløver vår mentale beredskap og kritiske holdning.

6.5.2 *Narkotiserende dysfunksjoner*

Den økte informasjonstilgangen i den moderne medie verden som skulle gi oss stadig bedre grunnlag for å fatte gode og velbegrunnede beslutninger, snur oss heller i motsatt retning. Mediebruken blir et substitutt for egen, aktiv deltakelse⁶¹. Den sosiologiske forklaringen på dette kalles *narkotiserende dysfunksjoner*. Den avspeiler også det iboende gapet mellom kunnskap og atferd. Sosiologene Paul Lazarsfeld og Robert Merton skrev om dette allerede i 1948 da de oppsummerte funnene sine om mediemakten. Massemediene overfører status til idéer, personer og virksomheter. Dessuten vender de oppmerksomheten fra det viktige til det perifere. Argumentet om at mediene har en narkotiserende dysfunksjon, er sannsynligvis like aktuelt i dag som da det først ble fremsatt. Mediebruk som velgernes viktigste kontakt med det som skjer i politikken bidrar i hvert fall ikke til å videreutvikle deltakerdemokratiet, sier Waldahl (1985, 1999). Snarere blir mediebruken et substitutt for egen borgerdeltakelse.

⁶¹ Se foran i kapittel 6.3 om den psykologiske pendanten, kognitiv dissonans.

I den postnormale tidsalder blir bestemte temaer så overveldende presentert i både massemedier og sosiale medier, at den forskyver bevisstheten om målrettet politisk og praktisk handling hos samfunnsborgere flest. Det blir mer ord enn handling. Folk er fornøyd med å vite, det rekker langt nok. En slags apati inntreer, og kollektiv handling er ikke nødvendig. I slutten av 2017 veltet en flodbølge av medieoppslag om trakasseringssaker inn over folk. I kjølvannet av #MeToo-kampanjen gikk den ene etter den andre av kjendiser, toppfolk og politikere over ende. Men trakassering og uønsket seksuell oppmerksomhet har ikke opphørt av den grunn.

Lazarsfeld og Merton mente at folk flest ble villedet til å godta at det rekker å *vite om* problemet eller utfordringen i stedet for å bli veiledet til å handle og gjøre noe med det. Deres sosiale samvittighet er ren, de er jo bekymret, de er jo informert og de har jo selv alle slags idéer om hva som bør gjøres med problemet. Men det er så mye annet som også trenger oppmerksomhet. Slik sett kan massemedier og sosiale medier inkluderes blant de mest respektable og effektive sosiale rusmidler. De er så virkningsfulle at de faktisk holder folk flest fra å innse sin egen sykdom, sviktende borgerengasjement og endringsvilje. Derfor godtar vi å være både i våre ekkokamre og i våre filterbobler. Det gir oss en kunnskapstynn bekvemmelighet vi trives med.

Som kollektivt fenomen gjør den massive informasjonsmengden om ulike temaer sitt til at vi sløves og til at vi søker ny informasjon som egentlig er triviell, kanskje fordi vi ikke ønsker endring eller målrettet handling, eller kanskje fordi vi ikke ser noen mulige løsninger. I stedet for å gi energi til ny handling, doper denne informasjonsoverfloden ned de fleste. Vi blir neddopet av informasjon som ikke fører til handling. Vi blir

kraftløse og ute av stand til å reise motforestillinger, til kritisk å etterprøve og imøtegå påstander, tilbud og holdninger.

I postnormalitetens epoke vil oppmerksomhet på det trivielle være viktigere enn sannhet om det essensielle, bekvemmelighet og hygge viktigere enn endring av det ubehagelige og nødvendige. Kompleksiteten forskyver søkelyset bort fra de reelle utfordringer, og lammer handlingskraften.

6.6 Ytringsfrihet eller dårlig folkeskikk?

Skal man tåle politikerhets? Spørsmålet ble særlig aktuelt da hetsen mot Lan Marie Berg i MDG ble kjent i 2021, og hvor politiet varslet etterforskning. Berg var siden hun ble byråd i Oslo i 2015 utsatt for nedsettende og sjikanerende ytringer på ulike sosiale medier. Det toppet seg i 2021. Daværende olje- og energiminister Tina Bru rykket ut til Bergs forsvar, og sa:

Det jeg ser av hetsen hun mottar er en blanding av rasisme, kvinnehat, og det at hun representerer et parti som har en relativt radikal klimapolitikk. Den kombinasjonen der virker det som om treffer ekstra (Bru, 2021⁶²).

Politiet etterforsket saken og opprettet tre straffesaker om hensynsløs atferd, hvorav en senere ble frafalt, samt utstedte to forelegg. Og godt er det at sosial uanstendighet har grenser og møter sanksjoner. Derimot gir sosiale medier ikke særlig

⁶² Tina Bru (23.mai 2021 til NRK). Tina Bru tar Lan Marie Berg i forsvar: – Nå er det faen meg nok. Hentet 4. oktober 2022 fra https://www.nrk.no/norge/tina-bru-tar-lan-marie-berg-i-forsvar_-_na-er-det-faen-meg-nok-1.15506086

plass og anledning til mye fakta og langvarig argumentasjon. En anonym ytring fra et nett-troll blir fanget opp av mangfoldige tusener på et øyeblikk, kopiert og videresendt. Den kan spre seg viralt raskere enn noe.

På Twitter (et av verdens største sosiale nettverk) var lengden på meldingen (tweet) opprinnelig begrenset til 140 tegn. Brukere kan nå poste og lese innlegg på inntil 280 tegn, i tillegg til bildefiler, lenker og korte lyd- eller filmklipp. Dette åpner likevel ikke for et argumentert synspunkt, bare for en kortfattet ytring. Ettersom Twitter gir en mulighet for å samhandle med hvem som helst uten å møte personen bak tweeten, kan vanlige samtalenormer bli mindre avgjørende for meldingene som sendes. Antagelig er dette medvirkende til at mange brukere utsettes for hets og trolling. Overfor politikere kan slike ytringer hurtig bli mer og mer nedlatende, trakasserende og hatefulle. Og de kan bevares til 'evig' tid.

Fakta som deles gir sjeldent opphav til polariserte standpunkt. Det er utelatelsen av fakta som skaper skarpe motsetninger. Og her ligger det i de sosiale medienes natur at faktasøkingen taper. Dessuten sikrer disse medienes algoritmer at stadig flere blir koblet på likeartede stikkord, navn eller ytringer. Teknologien bevokter spredningen av budskapet, og det fins ikke gode brannmurere som øyeblikkelig stanser en hetsende ytring fra å bli spredd. Det er betenkelig at brudd på allmenn folkeskikk blir normalisert og godtatt, slik det har utartet overfor politikere. Twittermeldingene blir slik sett en postnormal kommunikasjonsform, ikke nødvendigvis en hyggelig kvitring⁶³.

⁶³ Store Norske Leksikon. Twitter betyr kvitring, og ordet hermer lyden av fugler. Koblingen mellom kortfattet kommunikasjon og fugler var også synlig i Twitters logo. Fra 2023 heter appen «X», se <https://snl.no/Twitter>.

6.6.1 *Jeg er såååå krenket!*

Scene- eller talerstolnekt og utfrysingskultur (no-platforming, cancel culture), altså å avvise noen en plass i en offentlig debatt fordi de ytrer seg på en kontroversiell måte, eller til og med har antatt krenkende meninger, kan være skumle saker. Er det ikke et angrep på ytringsfriheten, dette?

Hvor mye skal til før vi blir krenket, egentlig? Lar vi oss lettere bli krenket og derfor krever at andre skal nektes plass i den offentlige samtalen? Scenenekting startet med at forelesere på amerikanske universiteter ble nektet adgang fordi enkelte studenter følte seg støtt og krenket. Etter hvert bredte denne trenden seg til Europa, til Skandinavia og Norge.

Cecilie Hellestveit, forsker og underviser ved det juridiske fakultet på Universitetet i Oslo (UiO), erfarte det vi kan kalle en kanselleringskultur, en faglig og sosial utfrysing etter et intervju i universitetsavisen *Khrono*⁶⁴. Der fremholdt hun at norsk akademia ansetter for mange utenlandske forskere, og at dette kunne ha uheldige og lite gjennomtenkte konsekvenser innenfor ulike fagfelt.

Denne systemkritikken ble starten på en debatt om fremmedfiendtlighet, snarere enn en åpen debatt om hvilke tiltak som kreves for at utenlandske forskere skal fungere velintegrert i den norske samfunnsdebatten. Fakultetsledelsen ba Hellestveit vente med å undervise fordi noen utenlandske forskere ved UiO uttrykte bekymring over Hellestveits såkalte «narrativ». Det illustrerende er at Hellestveit ble kåret til årets navn i akademia 2021, nettopp fordi hun sto opp og debatterte mot kanselleringskulturen og fordi hun hadde *civil courage* nok

⁶⁴ Amanda Schei (2021, 24. september). Mener forskere som stikker seg fram blir uglesett. Hentet 31. desember 2021 fra <https://khrono.no/mener-forskere-som-stikker-seg-fram-blir-uglesett/612726>

til å påpeke et sentralt, men ømtålig problem i norske universiteters rekrutteringspolitikk. Det utløste en større prinsipiell debatt om internasjonalisering og akademisk ytringsfrihet ⁶⁵.

Det at den såkalte «tyskervitsen», hvor en professor ved Universitetet i Bergen i en forelesning lett spøkefullt bemerket at tyskerne har vært her før «... og nå åler de seg inn igjen», skulle føre til varsling og advokatbruk, erstatning og en offisiell unnskyldning fra universitetsledelsen er vel neppe styrkende hverken for det akademiske liv eller for ytringsfriheten. En tysk student følte seg krenket, og sendte inn et «rødt varsel», altså en melding om mobbing, trakassering og diskriminering. Professoren mente at dagens studenter var for lette å krenke, at vi har fått en *krenkelseskultur*. Senere fikk professoren munnkurv, og saken fortsatte til Stortinget og til kulturministeren. Omsider ble saken bilagt, studenten ble fornøyd, universitetsledelsen ga professoren en unnskyldning, trakk tilbake det «røde varselet» og ga ham lønnsopprykk. Professoren selv følte seg så forulempet og forbannet over at den akademiske friheten så lett ble beskåret at han avsto fra å forelese videre, men heller ville vie seg fullt til sin forskning.

Så - hva betyr krenkelse? Om jeg er blitt krenket, har noen skadet meg, angrepet min ære, ydmyket meg offentlig eller overtrådt allmenne sosiale regler eller moralske normer og dermed rammet meg. Vi kan være enige om at hets, hatefulle ytringer og trakassering ikke bør godtas, men det er nok ikke det som er blitt den vanlige oppfatningen av ordet krenkelse. Mer sannsynlig er det at vi oppfatter meninger og

⁶⁵ Espen Løkeland-Stai (2021, 17. desember). Hun er Årets navn i academia. Cecilie Hellestveit er årets navn i academia. Hentet 31. desember 2021 fra <https://khrono.no/hun-er-arets-navn-i-akademia/642662>

ytringer som fornærmer og sårer oss, som krenkende. Vi er blitt lettkrenkede. Vi har nok flyttet grensen for krenkelse langt inn i den sonen av ytringsfriheten vi egentlig ønsker å forsvare, selv om vi er himmelropende uenige i ytringene.

Et eksempel er omtalen Norge er blitt til del som krigsprofitør. Nyhetsmagasinet *The Economist* betegner Norges mangedoblede inntekt på olje, gass og strøm som følge av krigen i Ukraina og den ustabile energisituasjon denne har medført, som krigsprofitt. I et meningsinnlegg i Klassekampen med et tilbakeblikk til da Norge var i krig og mange beriket seg på krigen, skriver debattanten Harald Røstvik⁶⁶:

Jeg finner meg ikke i at historien om åtti år skal inkludere alle nordmenn i begrepet krigsprofitører, slik utenlandske medier med *The Economist* i spissen nå omtaler nordmenn (Røstvik, 2022, s. 24).

En slik generalisert verdenssmerte og opplevd krenkelse er nok ikke helt vanlig blant folk flest. På den annen side er betegnelsen krigsprofitør og krigsprofitt såpass ladete ord at det kan oppføre enkelte.

En annen utfordring er at det synes å være distinkte grupper (kvinner, etniske minoriteter, etc.) som får enerett på å snakke om seg selv. Det er bare kvinner som kan forstå kvinneundertrykkelse, bare samer som kan snakke om sin historie og sin diskriminering i det norske samfunnet. Krenkelseskulturen, der man krever råderett over sin egen krenkelse, kan bli et problem i den offentlige debatten om ytringsfrihet. Det samme kan utfrysingskulturen bli. Begge

⁶⁶ Harald Røstvik (2022, 26. oktober). Jeg, en krigsprofitør? Klassekampen, s. 24.

utgjør åpenbare kontradiksjoner til ytringsfriheten, og begge flytter denne frihetens merkestolper.

Et åpent spørsmål er også om krenkelse i ord er vold mot individet og dets identitet? Er det egentlig noe skille mellom ord og handling? Bør man skille utskjelling fra fysisk angrep, eller er begge deler å betegne som vold? Kan ikke begge deler sette den angrepnes helse og velferd i fare, og derfor bør behandles på samme måte av samfunnets korrektive tiltak, spør man seg?

6.6.2 *Hypermoralisme og indignasjonslyst*

Den tyske filosofen og journalisten Alexander Grau (2018) hevder i boken *Hypermoral – den nye indignasjonslyst* en at vi nå er utsatt for en krenkelseskultur og et språkpoliti, og at bildestorming og politisk korrekthet gjennomsyrer og forgifter hele samfunnsdebatten. Dagens grasserende hypermoralisme er en religionserstatning og den er autoritær. Det paradoksale er at vi i et mangfoldig samfunn ikke håndterer mangfoldets ytringer. Hypermoralisme og verdienes tyranni, med deres mange ansikter, er både et resultat av individualismen og en religionsfortrenger som rykker inn som massesamfunnets ideologi, sier han.

Det senmoderne samfunn er blitt et overømfintlig selvrealiseringssamfunn, hvor enhver vil være minoritet og unik og samtidig krever å understøttes av majoriteten. Minoritetsstatus beskytter og gir rett til å hevde sin egen særegenhet. Men, sier Grau:

... der hvor alle vil være annerledes, gjøres det samtidig krav på at annerledeshet er fullkomment normalt. Resultat: Ingen vil være normal, men alle vil oppfattes som normale (Grau, 2018, s. 40).

Normalitet kan her betegne ulike fenomener. For det første den statistiske varianten: Normalt er det som er vanlig blant folk flest. Dernest den normative: det som må godtas, også når det ikke er normalt i statistisk forstand:

Postmoderne samfunn har en tendens til å erstatte det statistiske normalitetsbegrepet med det normative. Alt er normalt – selv om det slett ikke er normalt (Grau, 2018, s. 419).

Vi kan nok slutte ut av dette utsagnet at så lenge folk flest godtar noe, det være seg så motsatt av fakta som bare mulig, anses det som normalt. Villigheten hos folk flest til å godta «synsing» og «alternative fakta» er bestemmer normalitetsbetraktningene. Kunnskap behøver derfor ikke være sann og evidensbasert, så lenge mange nok aksepterer den. Jorden er flat, om folk flest mener så. Forståelseskaoset sprer seg.

6.7 Noe å undres over – trenges oppriktig kunnskap?

James Williams (2018) diskuterer om digital teknologi gjør politikk, frihet og motstand umulig, at vi er innvevde i oppmerksomhetsøkonomiens fangnett. Store selskaper (les: *Facebook, Google, Instagram, Reddit, Twitter, Bing*, osv.) slåss om vår oppmerksomhet, fanger den og selger den videre til andre som strammer til nettet rundt oss. Oppmerksomhet, gjennom appell til våre følelser blir kjernen i forretningsmodellen. Våre personlige data; kjøpemønstre og kjøpekraft, preferanser, nysgjerrighet og moralsk forargelse trigges og brukes for å få oss som brukere til å fortsette å være

på nettet. Vi distraheres av alle de oppmerksomhetstyvene som den digitale teknologien snikende og fordektig pådytter oss.

Vår oppmerksomhet fordreies av den digitale teknologien på tre nivåer, sier Williams. Disse nivåene sammenligner han med ulike former for lyssetting. Den mest overflatiske kaller han søkelyset (*the spotlight*). Det pådrar seg vår umiddelbare oppmerksomhet og retter seg mot ett fokus. Vi ser opp fra boken vi leser for å sjekke en melding på mobilen. Det neste kaller han stjerneskinnet (*starlight*). Det definerer våre bredere verdier, og gjør at vi daglig blir distrahert og dreier vekk fra våre høyere og mer langsiktige mål. Det tredje nivået er dagslys (*daylight*), og er enda bredere enn det forrige. Distraksjonene omfatter samfunnsmessige spørsmål slik som falske nyheter og fornærmelser og krenkelser på nettet.

Sett under ett, bidrar den digitale teknologien til at vi ikke lenger klarer å skille mellom rett og galt, sant og usant, verdifull informasjon og pissprat. Oppmerksomheten vår fordreies fra det viktige til det banale, fra det som er forenlig med en ønskverdig fremtid til det som umiddelbart engasjerer. Vi blir selvopptatte og narsissistiske og prioriterer øyeblikkets berømmelse fremfor langsiktig og veloverveid ros og heder.

I sum betyr det også at det stanser folk fra å nå større og kollektive mål, og det leder til samfunnsmessige sidespor som for eksempel falske nyheter og grunnløs populisme, sier Williams. Så vi må kunne stille spørsmålstegn ved om kritisk sans, fantasi og forestillingsevne hos folk flest undergraves eller tynnes ut av jaget fra en postnormal oppmerksomhet?

7 Hverdagens små, postnormale kaninhull

Og hvor kan jeg finne noen normale? Ingensteds, sa katten, det er ingen normale. Tross alt er alle så forskjellige og ulike. Og dette er etter min mening normalt.

Lewis Carrol (1865). *Alice i Eventyrland*.

Den verden Alice møtte i sitt kaninhull var et forvirrende og ulogisk bakvendtland. Alices spørsmål til dem hun den gang støtte på kan gjerne forstås som en inngående undersøkelse av datidens former for sosial adferd, språk og fornuft. Men også her i vår postnormale samtid leter vi etter en slik inngang, gjerne til flere små kaninhull, hvor vi kan se hverdagen gjennom nye perspektiver og begreper og hvor vi kan konfrontere våre etablerte oppfatninger av normalitet med kritiske spørsmål og undring. En klar utfordring er å unngå å bli slukt av og gå oss vill i disse små kaninhullene, og bli fanget av postmodernismens relativitet hvor egentlig alt ses som normalt bare det deles av mer enn én.

La oss se på noen eksempler på slike sosiale og hverdagslige kaninhull, som hver på sin måte uttrykker kaos, kontradiksjoner og kompleksitet. Først litt om vår hverdagsvirkelighet, om snikende endringer og postnormalitetens kolonisering av vår livsverden.

7.1 Hverdagsvirkelighet og postnormalitet

Berger og Luckmann (2000) ga oss begrepet *hverdagsvirkelighet*, altså hvilken kunnskap som veileder vår atferd i dagliglivet. Hvis vi utvider synsfeltet litt, kan vi se at både postmoderne og postnormale tider bare er to av mange forsøk på å gjenkjenne og gi tillitsvekkende forståelser av endringer som er hverdagsvirkelige nok til at vi ikke lenger kan benekte dem. Men samtidig befinner den nye hverdagsvirkeligheten seg utenfor de grunnleggende referanserammer vi har arvet sammen med resten av moderniteten.

Nåtidige endringer er i det minste en tverrkulturell utfordring, men de kan også antyde at vi står overfor en langt mer grunnleggende overgang i vår sivilisasjon. Grunnen til at noen av våre tolkninger er problematiske, er at vi prøver å forestille oss, se, tenke gjennom og svare på realiteter som vi lett misoppfatter når vi er forankret i og bruker våre tilvante tankesett og grunnsyn. Og vi senmoderne mennesker må gjøre det slik, i alle fall i noen grad, siden ingen person kan krype helt ut av den kulturelle huden som de ble født og formet med, hevder Berger og Luckmann.

Det er stadig klarere at vi ikke har råd til å tillate (sen)modernitetens handlemåter å fortsette å dominere det 21. århundre. Vårt produksjons- og forbruksmønster er en vei til økologisk og sosial ødeleggelse, den er hverken stabil eller levelig for de neste århundrene. Postmodernisten Lyotard (1979) hevder at de overordnede idéene og metafortellingene som det moderne prosjektet bygger på – frihet, fremskritt og fornuft – ikke lenger er gyldige. Det som derimot kjennetegner

den postmoderne tilstanden, er at disse metafortellingene har mistet sin troverdighet. Vitenskapen og den teknologiske utviklingen har ikke gitt alle mennesker et bedre liv og større frihet. Det kan tvert om se ut som om denne utviklingen har skapt større ulikhet, samt nye fattigdoms- og miljøproblemer mange steder i verden, snarere enn å løse dem. Omfattende studier av ulikhet bekrefter denne utviklingen (Piketty, 2014, 2021). Det gjelder også i Norge, viser Aaberge et. al (2021). Ulikheten har økt mer enn antatt, mest fordi toppsjiktet drar fra resten av befolkningen.

Samfunn med stor grad av likhet gjør det bedre på så godt som alle områder som er viktige for menneskenes livskvalitet, sier Richard Wilkinson og Kate Pickett (2014). Stor ulikhet skaper derimot kriminalitet, sosiale problemer, sykdom og psykisk lidelse. Slik blir hele samfunnet mindre bærekraftig, uansett om veksten samlet sett er stor eller liten.

Selvsagt henger vi alle tidvis fast i overleverte og tradisjonelle forståelser og tolkningsmønstre av samfunnets særtrekk og prosesser. Det betegner vi gjerne som vår livsverden (Hellesnes, 1994), og er det vi til vanlig ikke er oppmerksomme på, det vi tar for gitt. Den omfavner våre kulturelt overførte og språklig organiserte tilfang av bakgrunnskunnskap, våre normstyrte vaner og atferdsmønstre og våre rammer for forståelse og aksept av mønstre og endring.

Vår oppfattede livsverden blir ikke uten videre gjenstand for vurdering og kritikk, snarere blir det slik at vi uten egentlige motforestillinger aksepterer den som den er. Vår senmoderne samfunnsformasjon blir i mindre grad enn mange kanskje tenker over, derfor lite utfordret av en stadig mindre kritisk, norsk offentlighet, «der [...] medievaset og anti-

intellektualismen [...] trenger unna klargjeringsforsøka» (Hellesnes, 1994, s. 95). Mediene kan åpne seg for alt, fordi de har gitt opp den gamle idéen om å ordne stoffet. Det er slutt på forsøket på å forstå. Alt strømmer fritt: likt og ulikt, sant og usant, viktig og uviktig. Evnen til å finne fellesskapsløsninger går til grunne, noe Habermas i sin kommunikasjonsteori kaller «systemets kolonisering av livsverdenen», sier Hellesnes (1994, s. 85, 87, 94).

Idéene om postnormal vitenskap og postnormale tider fanger bedre opp endringskreftene enn det som oftest har vært vektlagt i postmoderne studier gjennom siste generasjon, sier Funtowicz og Ravets (1993), Sardar (2010) og Montuori, (2011). En grunn til at særlig begrepet postnormale tider nå gir gjenklang, bunner i antakelsen om at utviklingen i det 21. århundre etter alt å dømme (f.eks. i form av megatrender) stadig vil forbli kaotisk, kompleks og konfliktfylt.

Egentlig bør vi vel etter hvert være godt vaksinerte mot slike språklige «post»-forbindelser; postmodernitet, poststrukturalisme og postfaktuelt og liknende uttrykk. Lever vi i et postperiodisk stadium og ikke en ny, preperiodisk samfunnsformasjon? Postbetegnelsen åpner ikke først og fremst tanken for en fremtidig usikkerhet, men styrer oss mer mot et historisk tilbakeblikk over hva vi er i ferd med å forlate. Er det da virkelig slik at vi er i ferd med å forlate den normale perioden for nå å gå inn i en overveiende postnormal periode?

På mange måter inneholder idéen om postnormale tider flere av de ansatsene vi finner i fremtidsstudier, herunder at den som ikke kjenner fortiden vil ikke kunne forklare fremtiden. Behov for å fornye tradisjonelle fremtidsstudier har beveget oss mot postnormaltenkning. Det føles som at noen ganger har fremtidsforskere ikke vært i stand til å forstå

hvordan endring kan utfolde seg (Karlsen, 2016, 2021). For en stakket stund lurte man på om det var et metodologisk problem, med et behov for å oppdatere eller lage nye metoder. Til andre tider lurte man på om det var et problem med kvaliteten på informasjonen som ble brukt.

I dag må vi kanskje konkludere med at det ble stilt et dobbelt spørsmål som trengte svar. For det første, endringens særpreg og natur har mutert, akselerert og ekspandert, økende og samtidig. For det andre, vår egen forståelse er preget av denne forandringen. Da vi innså at vi stadig forsto endringens natur forkjært, begynte vi å se problemene våre i et helt annet lys. Vi tror gjerne at vi skaper kunnskap ut av observasjon, men poenget er at det ofte går den andre veien. Vi filtrerer oppfatningene våre for å samstemme dem med tenkningen vår. For å si det helt tydelig, vi tenker ikke hva vi tenker på grunn av det vi ser, vi sier hva vi ser på grunn av det vi tror og antar.

Schopenhauer (1788-1860) sier noe slikt om sannheter og evidens: Alle sannheter gjennomgår tre stadier; først blir de latterliggjort, deretter sterkt motarbeidet. Til slutt aksepteres de som helt innlysende. Derfor har jeg så langt i boken forsøkt å beskrive, forstå og forklare forandring og virkningen av kontradiksjoner, kompleksitet og kaos i ulike hendelser og samfunnsfenomener; men også i å forstå hvordan vi tildeler mening til disse endringene, trass i usikkerhet og uvitenhet.

Men selv om vi vil overskride enkelte paradigmer, som modernitet eller postmodernisme, vil diskusjonen om det som gjør at vi kan gå videre, fortsette. For menneskeheten er målet å holde fremtiden så fri og åpen som mulig. Kanskje er kampen om fremtiden den eneste avgjørende kampen som gjenstår? I så fall kan vi nok bruke kjerneidéene om postnormale tider til å fortsette diskusjonen om veien til en bedre balansert

hverdagsvirkelighet. Å beskrive og analysere den nye tids kontradiksjoner, kompleksitet og kaos kan forhåpentligvis hjelpe oss til bedre å tilpasse oss de av forandringens tsunamier som antakeligvis vil akselerere inn i midten av vårt århundre og senere, postnormalitet eller ei. Men hverdagslivets kaninhull kan sluke oss, om vi ikke er observante og skeptiske til endringene som åpenbarer seg.

7.2 Bompengepakker – bom stopp i logikken?

Ved innspurten av valgkampen i kommunevalget høsten 2019 ble de fire daværende regjeringspartienes (Høyre, Frp, Venstre, Krf) indre splid om bompenger et lærestykke om iboende motsetninger. De såkalte bompengepakkene (egentlig bymiljøpakkene) var ikke bare et skjørt kompromiss mellom regjeringspartiene. De var også en manifestasjon av banale *tankefeil* om hvilke mål det er umulig å forene i et politisk veikryss. Bompengepakkene var et ultimatum til de største byene som måtte aksepteres fullt ut, ellers ville statens bidrag til nye samferdselsløsninger falle bort. Slik sett var de et lite kaninhull, full av forvirrende irrganger.

Bymiljøpakken inneholder en indre motsetning, den er kontradiktorisk. Pakken skal gå til større satsing på kollektivtransport og lavere billettpriser, men forutsetter samtidig høyere bompengeinntekter. Dessuten skal nullvekstmålet for biltrafikken ligge fast. Nullvekstmålet innebærer at veksten i persontransporten skal tas med kollektivtransport, sykling og gange. Biltrafikken må reduseres, men det betyr også at bompengesatsene må settes opp om inntekstmålet skal nås. Dermed er det ikke mulig å ta

ned satsene. Dessuten var det et poeng at både utslippene fra biltrafikken skulle reduseres samtidig som kollektivtilbudet skulle økes. Utslippene reduseres ved at stadig flere elbiler passerer bomstasjonene, men disse bilene betaler bare halv bomavgift. Trafikkmengden reduseres imidlertid ikke, bare bompengeneinntektene. Alt dette går altså ikke i hop. Og det er forunderlig at sentrale politikere har trodd at de skulle bli trodd på en slik motsetning. Så skapte det da også et veritabelt bompengepoprør forut for kommunevalget i 2017.

Bompenger er egentlig ikke et mål i seg selv, men et virkemiddel til både å skaffe økende finansiering til veiprojekter og kollektivløsninger og for å regulere trafikkmengden. For å skaffe finansiering må enten bompengesatsene økes om trafikkmengden går ned, eller så må trafikkmengden økes om bompengesatsene går ned. Det er ikke logisk mulig å få både i pose og sekk, altså både reduserte satser og redusert biltrafikkmengde og samtidig sørge for tilstrekkelig finansiering til nye prosjekter.

Dette paradokset så folk flest. Og bompengepoprøret snudde opp ned på kommunevalgkampene mange steder, fordi dette spørsmålet overskygget de fleste andre temaer som vanligvis er i vinden i lokalvalgene; skole, helse, eldreomsorg, kultur, næringsutvikling, osv. Stadig ble det påpekt at de som har god råd, vil få bedre veier å kjøre på og bedre fremkommelighet fordi folk flest ikke makter de høye satsene, eller de doble rushtidssatsene. Regjeringen flår den vanlige bilisten, ble det sagt. Bompengemotstanden er kanskje det nærmeste Norge har kommet et sosialt opprør i nyere tid?

I Jærregionen ble det betalt 735 millioner kroner mindre i bompenger i 2019 enn det Stortingspolitikkerne hadde regnet med da bompengepakken ble vedtatt. I 2021 la bilistene igjen

830 millioner kroner, 74 millioner mindre enn budsjettet. I perioden 2020-2021 betalte utslippsfrie biler inn 170 millioner kroner. Med halv bompengavgift beholdt derfor elbileierne 170 millioner kroner mer i kjøpekraft enn fossilbileierne, sa kritikerne.

Regionen holder seg samtidig under nullvekstmålet samlet, mens trafikken i rushtiden økte. Sånn var det forut for stortingsvalget i 2021, også. Lavere mobilitet på grunn av koronapandemien, sammen med en sterkt økende andel elbiler som betaler halv takst og flere som lar bilen stå, førte til inntektssvikt i bomstasjonene. Derfor ville et par av kommunene i Stavangerregionen gi frislipp til bilbruken for å øke inntektene. Men poenget med disse bymiljøpakkene er jo å *redusere* trafikk tettheten i storbyområdene. Flere skal ta buss, sykkel og gå, færre skal bruke bilen. Da vil klimaavtrykket reduseres, nyttetraffikken få bedre fremkommelighet og luftkvaliteten bedres. Dessuten vil det også kunne være en folkehelsegevinst å oppnå ved at folk beveger seg mer.

Lykkes man med dette vil byene få milliarder i tilskudd til veibygging, kollektivtransport og tiltak for myke trafikanter. Men bomstasjonene skal jo skaffe inntekter for å kunne medfinansiere de mange nye, lokale veiprosjektene. Og øker inntektene fra bomstasjonene fordi trafikken øker, brytes forutsetningene for de statlige tilskuddene. Dessuten forutsetter disse bymiljøpakkene lokal enighet. Alle kommunene i regionen må være enige om både bompengefinansieringen og reduksjonen i biltraffikken, ellers holdes pengene tilbake. Ingen av forutsetningene ble møtt samtidig.

Problemet var nemlig var at bompengepakkene i utgangspunktet var et slags *catch 22*-fenomen, slik det

opprinnelig beskrives i boken av Joseph Heller (1955) om bombeflygeren, kaptein Yossarian. Han har sikteansvar på et av mange amerikanske B-25-bombere som flyr tokt over Italia mot slutten av andre verdenskrig. Yossarian kjemper for å bevare sin mentale helse mot et rigid, irrasjonelt og selvmotsigende militært byråkrati:

Det fantes bare én paragraf, og det var paragraf 22, som sa at bekymring for ens egen sikkerhet overfor virkelige og overhengende farer var et produkt av en fornuftig tankeprosess.

Orr var sinnssyk og kunne bli fritatt. Alt han hadde å gjøre var å be om det, men så snart han gjorde det, var han ikke lenger sinnssyk og måtte fortsette å fly. Orr måtte være sinnssyk for å fortsette å fly og frisk hvis han ikke gjorde det, men hvis han var frisk, måtte han fly. Hvis han fløy, var han sinnssyk og behøvde ikke å gjøre det, men hvis han ikke ville, var han frisk og måtte.

Yossarian var dypt grepet av paragraf 22s innlysende klarhet og plystret imponert. «Det er sannelig litt av en paragraf, denne paragraf 22,» bemerket han. «Det er den beste paragraf som finnes,» samtykket doktor Daneeka (Heller, 1985, s. 50-51).

I kortform er det å betegne noe som *catch-22* et uttrykk for at noen er fanget i et dilemma man ikke kan unnslippe. Det er en umulig situasjon fordi du ikke kan gjøre en ting før du gjør en annen ting, men du kan ikke gjøre det andre før du gjør det første. Det er altså et dilemma eller vanskelige omstendigheter som det er ingen fluktmulighet fra på grunn av gjensidig motstridende eller avhengige forhold.

Catch-22 er også brukt om frustrerende byråkratisk logikk eller umulige regler, gjerne brukt overfor dem som ikke har makt til å stå imot reglene. Slik er det også med disse partienes Bymiljøpakker. De er kontradiktoriske. Kaninhullet lukkes, ingen får det de ønsker, ei heller slipper de ut av fallgraven.

7.3 Shorthandel – om å komme til kort

I Gullivers reiser beskrev Jonathan Swift (1726/2017) skipslegen Lemuel Gullivers ekspedisjoner og fremstøt til ulike fantasiland. I landet Lilleputt fremstår Gulliver som en kjempe, men han blir overmannet av de bittesmå menneskene der. Swift gir oss i Gullivers reiser en besk satire over menneskers dumskap. Og dumskap har en tendens til å bli gjentatt, er det ikke slik?

En moderne versjon av denne dumskapens ekspedisjon fant sted i børslandet USA i januar 2021. En særpreget børsbølge undergravde den vanlige logikken i børsstransaksjoner. Årsaken til rabalderet var at store hedgefond *shortet* aksjen til GameStop. Et hedgefond er et fond med frie investeringsrammer. Et av virkemidlene som er aktuelle for slike fond, er shortsalg. Men hva betyr nå egentlig å «shorte» en aksje? Det korte svaret er at det er det samme som å selge aksjer som man låner, fordi man forventer at den skal gå ned i pris. Dette fant småinvestorene på Reddit-gruppen r/WallStreetBets ut av, og så bestemte de seg for å putte kjepper i hjulene til de store hedgefondene ved å kjøpe GameStop-aksjer. De samarbeidet for å drive kursen opp og forårsaket en *short-skvis*, hvor investorer som satset på at kursen ville falle, i stedet ble tvunget til å kjøpe aksjen for å begrense sitt tap. Dermed ble kursen drevet ytterligere opp.

Når prisen på aksjen går opp etter at man solgte aksjen, må man betale ekstra tilbake for å kjøpe tilbake aksjen. Da taper man på handelen. Det var dette som skjedde med hedgefondene som shortet GameStop-aksjen. De store hedgefondene shortet denne aksjen fordi GameStop la ned hundrevis av sine butikker, og langt færre kjøpte spill i fysiske butikker lenger. I stedet kjøpes alt på nett, for eksempel på Steam eller Microsoft Store. Det vil si at de forventet at prisen på aksjen skulle gå ned. Men hedgefondene 'gjorde opp regning uten vert', de overså noen viktige forhold. Småinvestorene overlistet de store spekulantene.

Denne anti-shortbølgen spredde seg til andre deler av verden, og fenget også i Norge. Oljefondet satt en stund på aksjer i Gamestop, men solgte seg ut. Det betraktet shortsvisen som kortsiktig «støy» som sto i motstrid til Oljefondets profil som langsiktig investor, sa fondets direktør Tangen.⁶⁷

Grunnen til at shorthandel er mer risikofullt enn å kjøpe aksjer på normalt vis (*long*), er muligheten for å tape mer enn 100 % av investeringen. Det kan skje hvis aksjen man låner mot formodning stiger i verdi og man må sikre å ikke sitte med et negativt antall aksjer på kontoen. Aksjen man lånte til kr. 100 kan nå ha doblet sin kursverdi og må kjøpes til kr. 200 for å kunne leveres tilbake til utlåneren. Og tapet må man bære selv. Der ble selv de største og mest profesjonelle aksjehandlere overtruffet av de mange små, men smarte aksjekjøpere som presset kursen på Gamestop-aksjen opp. Utgangen av kaninhullet ble da i praksis stengt, unntatt for en stor exitpris. Kaoset var fullkomment.

⁶⁷E24 2021). Oljefondet har solgt Gamestopaksjene. Hentet 28. januar 2021 fra <https://e24.no/boers-og-finans/i/Bly42e/oljefondet-har-solgt-gamestop-aksjene-for-oss-er-jo-dette-paa-en-maate-stoey>

7.4 Sosiale anomalier

Anomali betyr en avvikelse fra normen, det forventede eller lovmessige. Det er et fenomen som avviker fra en allmenn form, og åpenbarer en inkonsistens med hva som forventes. Den ses som merkelig på en eller annen måte. En anomali er derfor en irregulartet som er vanskelig å forklare utfra eksisterende teorier, og et faktum som strider mot et etablert paradigme. Kuhn (1970, s. 65) mener anomalier kan føre til en nytenkning av gjeldende teoretisk forståelse innen et fagfelt:

Anomalier fremtrer bare mot en bakgrunn som er tilveiebrakt av paradigmet. Jo mer presist og vidtrekkende paradigmet er, desto mer følsomt vil det indikere anomalier og dermed foranledningen til paradigmeendringer. (m.o.)

En anomali kan på den måten bringe vitenskapen fremover fordi den fremviser et fenomen som ikke uten videre passer inn i den rådende teoretiske forståelse. Etter hvert kan det som var anomalien, bli det forventede og aksepterte og utgjøre kjernen i det justerte paradigmet. Anomalien er en avvikelse bare i relasjon til en hypotese, teori eller paradigme, altså et helt tankesystem. Noen slike anomalier utforskes med stor iver fordi de er vitenskapelig produktive. De skaper undring og motforestillinger (Vassenden, 2018). Andre vil kunne være både uønskede og bli sett på med mistenksomhet, mens atter andre kan forbli i skyggenes dal og bli oversett i lange tider. Uansett vil anomalien gi en mulighet til å finne annerledes løsninger på aktuelle utfordringer.

Selv om anomalien har en klar verdi i vitenskapen fordi den klargjør viktige trekk ved forskningsprosessen, kan

anomalier også utgjøre en utfordring for vår oppfatning av det normale sosiale liv i samfunnet. Den sosiale anomalien strir altså mot det «normale», den må inneholde noe som ikke bare er uventet, men også inkonsistent, avvikende, eksentrisk, anormalt, sjeldent, særpreget, osv.

Goncourtprisvinneren Hervé Le Tellier har skrevet en science-fiction roman som han nettopp kaller *Anomalien* (2022). Noe forunderlig skjer med passasjerene om bord i et Air France fly i en voldsom storm i mars 2021 – flyet dupliseres. Det ene flyet kommer ut av stormen samme dag, det andre lander først tre måneder senere. Ingen vitenskap kan forklare dette, men for passasjerene skaper dette uoverstigelige hindringer: Hvis det er to av hver, men bare ett liv – hvem har da retten til dette? Du eller din tre måneder eldre kopi? Kan livet deles?

Mayo (2020) sier at den økende oppmerksomhet om den postnormale tid beror på at dagens sammenbrudd i kunnskap, innsikt og erkjennelse er en kulturell krise som skyldes folks manglende evne til å forestille seg alternative måter å vite og forstå på. Den postnormale tiden blir uløselig knyttet til digital kultur og de unike virkningene digital kultur har på autoritet, kunnskap, selvtillit, virkelighet og tidsforståelse. Derfor bør vi også kunne si noe om hva som ligger til grunn for de nye samhandlingsformene på nett, i profesjonelle og sosiale media, i overalkontorene som de nye mobiltelefonene fungerer som. Vi står overfor en endret situasjon når nettet har overtatt som dominerende samhandlingsarena og digitaliseringen av det sosiale livet sprer seg til stadig nye aktivitetsområder. Den postnormale medierte samhandlingen trenger derfor en forklaring. Ennå er den både kompleks og kontradiktorisk.

Det mest nærstående vi kommer en sosial anomali i dagens samfunn er den endring som koronapandemien har medført for arbeidsliv og utdanning: Hjemmekontor, digitale studier på hybelen, og skoleundervisning i hjemmet. Dessuten er det noe pussig som hefter ved folks, og da særlig de unges hang til å ta selfie til alle tider og på alle steder. La oss se litt mer på begge fenomener.

7.4.1 Hjemmekontor, tullejobber, quiet quitting, fallgruver og prokastinasjon

Det organiserte, moderne samfunnets viktigste arena er arbeidsplassen. Men det er ikke den eneste; hjem, familie, fritid båndlegger også vår kapasitet og kompetanse, og ikke minst beslaglegger de store deler av vårt tidsbudsjett. I det gamle samfunnet bodde og arbeidet vi på samme sted, mens industrisamfunnet innførte skillet mellom arbeidsplass og hjemsted. I dag finner vi stadig flere som faktisk arbeider mer hjemme eller i alle fall mer utenfor arbeidsstedet enn tidligere. Fjernarbeid, hjemmekontor, arbeidsreiser knytter arbeidstid og fritid, arbeidssted og hjemsted sammen. Mye av vår identitet og sosiale tilhørighet skapes i arbeidslivet. Å være ufrivillig arbeidsløs eller undersysselsatt, er ingen god følelse eller levelig tilværelse for de fleste.

På den annen side er det mange som velger seg ut av arbeidslivet. Deres sentrale livsinteresser plasseres andre steder, i fritid, hobbyer, reiser, familie, og så videre. En av grunnene, sa antropologen David Graeber i 2019, var at mange opplevde jobbene sine som tullejobber. Han ville frigjøre frustrerte kontorrotter og papirflyttere fra de tomme og meningsløse skittjobbene. Arbeidet deres oppfattes som så unødvendig at det ikke burde eksistert, men samtidig må de late som om det motsatte er tilfelle. Slike jobber gjør både

moralsk og psykisk skade, samtidig som ingen snakker om det, sier Graeber. Antropologen mente vi er altfor sterkt bundet til den puritanske oppfatningen om at arbeid er både edelt og nødvendig, at alt arbeid er ærlig og skal utføres om det trengs eller ikke. De som ikke er travle, snylter på de som jobber hardt og lenge.

Antropologen Dennis Nørmark og filosofen Anders Fogh Jensen (2021) oppfordrer oss i boken *Pseudoarbeid* til å gå hjem, og ikke late som vi har nok arbeidsoppgaver til å fylle hele uken. Kom heller sent, og gå tidlig. Ikke kom på jobb hver dag. Nedstengningen av samfunnet har dessuten gjort det tydeligere hvilke jobber som virkelig er kritiske og nødvendige, og hvilke vi godt kan klare oss uten, sier Nørmark til Dagens Næringsliv⁶⁸.

Et nytt fenomen som gjelder vår holdning til arbeidsytelse er dessuten i ferd med å bre seg i koronapandemiens kjølvann, *quiet quitting*⁶⁹. I praksis betyr det å legge fra seg jobben når man er ferdig for dagen, ikke ta med jobben hjem, og ikke overprestere på jobben for å unngå ubetalt overtidsarbeid hjemme. Under og etter koronapandemien er skillet mellom jobb og fritid blitt mer utydelig og flytende for mange. Mer individualisert arbeid og hjemmekontor med åpningstid hele døgnet, samtidig med stengte barnehager og skoler har synliggjort behovet for å gå opp grensene på nytt. Arbeidet har sneket seg inn i vårt private tidsbudsjett.

⁶⁸ Margrethe Zacho Haarde (14, august 2021). Jobb uten mening, s. 36.

⁶⁹ Mette Vollan (2022). Marte (23) meiner fleire unge bør prøve «quiet quitting». Hentet 11. oktober 2022 frå https://www.nrk.no/innlandet/_quiet-quitting_-tar-av-pa-sosiale-medium_-marte-enberg-dahl-meiner-fleire-unge-bor-prova-trenden-1.16087894

Quiet quitting har åpenbart en positiv og en negativ fortolkning. Den positive angår hvordan man balanserer jobbinnsatsen slik at den ikke brenner oss ut og heller ikke spiser av familietid og fritid. Man kan gjerne bli utfordret på arbeidsplassen, men det skal helst være innenfor arbeidstiden. Den negative fortolkningen er knyttet til unnasluntring og til å gjøre minst mulig i jobben. I Børge Lunds tegneseriestripe *Lunch* er karakteren *Kjell* en slik overtydelig type. Hans innsats ligner den atferden Nørmark og Fogh Jensen oppfordrer til i *Pseudoarbeid*.

Koronapandemien har endret samspillet og grensene mellom mennesker på jobb. Kombinasjonen av en pandemi-indusert lavkonjunktur og automatiseringens økende fotavtrykk skaper en «dobbel forvitring», ifølge World Economic Forums *Future of Jobs 2020*-rapport.⁷⁰ Kortsiktige økonomiske forstyrrelser forårsaket av responsen på covid-19, kombinert med en plutselig overgang til fjernarbeid for mange, har akselerert hastigheten på teknologoutviklingen. Kunstig intelligens og roboter overtar stadig mer av vare- og tjenesteproduksjonen. Anslagsvis 85 millioner arbeidsplasser kan bli fortrenget av dette skiftet fra menneskelige til maskinarbeidere allerede innen 2025. Så, hvilke arbeidsroller vil vår stadig mer automatiserte fremtid skape flere av, og hvilke vil forsvinne?

Pandemien har sporet arbeidslivet inn i fremtiden ved å eskalere bruken av digitale verktøy, fjernarbeid og økt bruk av hjemmekontorer. Denne endringen av hjemmearbeid for store

⁷⁰ Johnny Wood (1 Dec 2021). Robot workers are being hired at record rates in US companies - here's why. Hentet 29. desember 2021 fra <https://www.weforum.org/agenda/2021/12/robots-jobs-staff-shortage-automation/>

grupper av kontorarbeidere gir utfordringer både for jobbsikkerhet og helse. Tidligere var det å jobbe hjemmefra som oftest en midlertidig tilpasning, mens det i en prekær situasjon som i koronaperioden kunne være en langvarig løsning, og til og med bestemme en ny normalitet for fremtiden. Forskning på koronapandemiens innvirkning på arbeidslivet så langt indikerer at det er en blandet velsignelse. Noen ansatte er fornøyd med situasjonen, mens andre synes det er ganske vanskelig. Noen ledere synes det er mer krevende å utøve fjernledelse enn nærledelse, andre opplever at rolleatferden endres (Mork, 2022).

Tidligere har hjemmekontorarbeid vært et privilegium for noen kontorarbeidere i uvanlige situasjoner eller overordnede lederstillinger. Når dette endres på grunn av pandemien, må ansatte jobbe hjemmefra lenge, og ledere utøve fjernledelse. Imidlertid er effekten av hjemmekontorarbeid på arbeidsoppgåte, produktivitet, trivsel, lederskapspraksis osv. på kort og lang sikt uklar.

Å jobbe hjemmefra var et riktig tiltak for å forhindre spredning av infeksjoner i samfunnet, men det utfordret samtidig arbeidsgiveres og ansattes vurderinger av helse, miljø og sikkerhet. Dette gjaldt særlig psykososiale og organisatoriske risikofaktorer mens man jobbet hjemmefra. Å jobbe alene, med ergonomisk dårlige kontorløsninger, lange arbeidstider, vansker med å logge av fra arbeidet og døgnkontinuerlig tilstedeværelse i hjemmet som forårsaker belastninger i familieforholdene er noen av problemene som kan påvirke arbeidshelse og arbeidsmiljøkvalitet for hjemmearbeidere. Selv om flere av disse problemene er kjente og vanlige arbeidsmiljøutfordringer, ble omfanget av dette problemet en utfordring i pandemitiden.

Fallgruvene er mange. Noen studier antyder at hjemmekontor er en ordning som nok kan tilby individuelle gleder og fordeler, men som sett fra arbeidsgivers ståsted medfører produktivitetstap (Fløvik et al., 2021). Det kan også være en foretrukket arbeidsmåte for mange ansatte som ønsker mer fleksibilitet av forskjellige personlige årsaker (barnepass, lange pendlereiser, varierende arbeidsevne, etc.).

Utfordringene er imidlertid åpenbare; det er ikke enkelt å utøve selvdisiplin og selvledelse når hjemmets tilbud til adspredelser og underholdning står til rådighet i hele arbeidstiden. Og så er det enkelt å utsette oppgavene da, rett og slett forsinke tiden det trenges for å løse en oppgave, kanskje rent tilfeldig og ubevisst? *Prokrastinasjon*, altså det å utsette en oppgave til senere kan bli en individuell strategi ved arbeidet på hjemmekontoret. Slik kan hjemmekontoret gi både et kollektivt tap av en arena for demokratisk praksis og en effektivitetssvikt i verdikjeden.

Selv om enkelte (f.eks. Perry, 2013) har fremhevet (selvopplevd, men ikke godtgjort) positive sider ved prokrastinasjon, er det nå veldokumentert at slik dysfunksjonell utsettelsesatferd er uheldig (Sirois & Tosti 2012; Jaffe 2013; Botnmark et al., 2014). Prokrastinasjon kan medføre stress, dårlig samvittighet, dårligere prestasjoner og minsket produktivitet. Likeens kan varig og vanemessig prokrastinasjon medføre generelt dårligere livskvalitet og helse. Botnmark et al. (2014, s. 622) påviser at prokrastinasjon er svært utbredt blant norske studenter, og har negative konsekvenser for både individ, utdanningsinstitusjoner og samfunn. Deres undersøkelse viste at velvære og helse belastes av selv moderat prokrastinasjon.

I en organisasjon kan medarbeidernes indre motivasjon og autonomi kollidere med ønsket fra ledelsen om faste tidsfrister og delmål. På den annen side kan arbeidsplanlegging være et bedre virkemiddel til god arbeidsutførelse enn kontroll eller innskrenkning av autonomi. Selvledelse er en balanse mellom krav og frihet, samt å kunne beherske den fristende trangten til å utsette oppgaver. Prokrastinasjon ses gjerne ved arbeidsoppgaver med lang tidsfrist der personen har stor frihet til selv å styre sin egen tid. Dette er altså en side ved organisatorisk autonomi som kan påvirke effektivitet og leveransedyktighet⁷¹.

Prokrastinasjon kan utgjøre en trussel mot planlagt endring og klokkemessig tidsbevissthet i organisasjoner. Den er ikke bare dysfunksjonell for den individuelle deltaker, men kan være det for hele organisasjonen. Ikke bare kan atferden oppfattes som motstand mot endringen, men i verste tilfeller også som stille avvik og sabotasje. Da kan tidsreguleringen som organisasjonen bygger sin produksjon av varer og tjenester på trues.

Sett fra de ansattes side kan prokrastinasjonen derimot være et rasjonelt virkemiddel for å motsette seg uønskede omstillingskrav knyttet til hjemmekontorløsninger. Uten et godt offentlig regelverk og faste avtaler mellom arbeidstaker- og arbeidsgiver kan prokrastinasjonen derfor ses som det Scott (1985) og Gaus og Hall (2015) kalle *den svakes våpen* i kampen for verdige og fullforsvarlige arbeidshold. Hjemmekontor kan altså bli en sosial anomali – en arena for avsondret alenearbeid

⁷¹ Figuren Kjell i Børge Lunds avistegneserie «*Lunch*» er en typisk prokrastinator. Han utsetter enhver ubehagelig og tidspresset oppgave, og lokker gjerne sine kollegaer med på samme form for utsettelsesatferd til sjefenes store fortvilelse. Noen ganger fanges også sjefene inn i det samme utsettelsesmønsteret.

og skjult prokrastinasjon – om den forlenges til å bli del av den nye arbeidsnormalen. *Kaos* og villrede råder i det postpandemiske arbeidsmønsteret i Norge, og kampen om den nye arbeidshverdagen (med jobb-hjemkonflikter) er på langt nær ferdig utkjempet.

7.4.2 *Selfie – digital narsissisme eller sosial selvrefleksjon?*

Alle tar selfier - store og små, kjendiser og folk flest. La meg sette selfiene inn i et sosiologisk perspektiv. Sosiologien er jo mest opptatt av hvordan folk har det med hverandre, så selfien bør i utgangspunktet ses i en slik sammenheng. Dermed blir den individuelle komponenten i selfier, som klart er til stede, ikke det mest interessante her. Sosiologen C. Wright Mills (1959) hevdet at å forsøke å forklare sosiale fenomener i lys av fakta og teorier om hva som konstituerer individet, blir en form for psykologisme. Selfier er nok mer et sosialt fenomen enn et rent individuelt motepåfunn. Poenget er å klarlegge den sosiale virkelighet som gjør selfier mulig, og den er kompleks.

For det første er det viktig å forstå at selfier oppstår som følge av den verden vi lever i, og ikke er et produkt av individets selvoppfatning. Det er ikke folks bevissthet som bestemmer deres tilværelse, men deres tilværelse som bestemmer deres bevissthet, sa Karl Marx (1970, s. 217). Følger vi det resonnementet antar vi at selfier oppstår fra den materielle strukturen dagens samfunn frembyr: Innovasjoner, avansert teknologi og rimelig arbeidskraft har produsert fotoapparater i lommeformat og mobiltelefoner med muligheter til laste opp bilder samt publisere dem i sosiale medier øyeblikkelig om det ønskes. Dagens mennesker har altså muligheten til relativt billig og enkelt å overføre bilder og tekst av og om seg selv elektronisk. Teknologien frister og

muliggjør spredningen. Men i hvor stor grad, og på hvilken måte, vil digitalteknologien bidra til å forandre og forme vår virkelighetsoppfatning?

For det andre, selfier handler vel så mye om andre som om en selv. Hele poenget med å ta en selfie er jo å dele den med andre. Det er en slags inntrykksstyring, i Goffmans (1959) terminologi. Han brukte dette uttrykket for å vise hvordan vi opptrer på bestemte måter for at andre skal respondere på måter vi ønsker de skal. Dette kalte han *face work*, den mekanismen vi bruker for å presentere oss selv for å vinne andres anerkjennelse. Goffmann sammenligner oss med skuespillere på et teater, hvor det både er en scene (*frontstage*) og et produksjonsrom (*backstage*). På scenen *spilles* rollene, i produksjonsrommet *skapes* rollene og inntrykkene som skal presenteres. Selfier tas på bakrommet, men *spilles* og *deles* på den virtuelle scenen.

Selfier er til for å spres til mange, til et større publikum. De lages ikke for at individet selv skal titte på dem alene. Om det var slik at selfier egentlig bare var til for at individet selv skulle se på dem, slik man antar at en narsissistisk person ville gjøre, ville de altså ikke være et sosialt fenomen, og heller ikke interessante i et sosiologisk perspektiv. Snarere er det vel slik at selfien, fra det øyeblikk man rigger til på bakscenen til man sender den ut i den virtuelle verden, er en sosial handling hvor hensikten nettopp er å få en resiprok reaksjon fra andre.

Slik sett kan vi også forstå selfier som en ny måte å bekrefte identitet på. I et symbolsk-interaksjonistisk perspektiv vektlegger man den aktive konstruksjonen av mening i samhandling. Identitet er dermed ikke noe som fins på forhånd, et sett av medfødte særtrekk som individet tar med seg overalt, herunder også på nettet. Tvert om, identiteten blir

aktivt skapt og diskutert, av og til utslettet og gjenskapt i den sosiale samhandlingen (Einwohner, 2013). Snow og Anderson (1987) kalte dette for identitetsarbeid. De undersøkte dette blant hjemløse og diskuterte hvordan disse konstruerte og opprettholdt positive personlige identiteter på måter som var forskjellig fra de negative oppfatningene som ble stemplet på dem av folk flest. Vi har altså alle en oppfatning av hvem vi er og hvem vi ønsker å være, altså har vi en personlig identitet. Gjennom våre handlinger og samhandlinger håper vi å kunne fargelegge dette selvbildet slik at det spilles tilbake til oss fra andre, altså at det avspeiler en sosial identitet.

Selfier kan forstås i et slikt perspektiv. Det innvarsler en ny, digitaldrevet form for identitetsarbeid. De gir oss en ny mekanisme som vi kan bruke når vi ønsker å presentere oss for andre, og den gir oss tilbakemelding på om denne presentasjonen oppfattes og likes slik vi ønsker. Og – gjennom selfier får vi mange muligheter til å variere denne presentasjonen. Selv om det innebærer at vi må gjøre mer identitetsarbeid, kan vi vedvarende poste ulike selfier fra ulike kontekster. Og jo mer variert eller utholdende vi er i vår selvpresentasjon, jo større er sannsynligheten for at andre oppfatter oss slik vi presenterer oss. Vår personlige identitetspresentasjon blir sammenfallende med den sosiale identiteten. Her gir det senmoderne, teknologifunderte samfunnet oss alle en ny mulighet til å gjenskape eller omskape inntryksstyringen av vår ønskede sosiale presentasjon og profil. En mulighet vi tydeligvis har grepet begjærlig, og blitt er blitt ettertrykkelig avhengige av. Selfier blir kollektiv, relasjonell, normalisert patologi.

7.4.3 *Influensere –mimetisk stylingbegjær*

Trender oppstår mange steder, og noen ganger skapes de av såkalte influensere ⁷² eller opinionsledere. Slike personer jobber gjerne med markedsføring i sosiale medier, som oftest på vegne av ulike annonsører. De er altså mellomleddet mellom annonsørene og publikum. Noen har også egne produkter (sminke, kremer, historier, råd, etc.) de promoterer. Influensere er i god posisjon til å skape trender og moter ved at andre etterligner dem og de produktene de fremhever.

Oftest fenger trendene hos litt yngre grupper av storbymennesker, som en reaksjon på det som er mainstream. Nye trender oppstår fordi noen ønsker å skille seg ut. De som ikke vil være med på trendene, kan selv bli influensere for mottrender. Men hvorfor lar vi oss påvirke av disse menneskene som ønsker å skille seg ut? Vi ønsker nok alle å være unike, men likevel være en del av et fellesskap. Vi ønsker å være med på moten og trenden, men vi har kanskje ikke lyst til å gå helt forrest? Tja, hvem vet?

Vi kan forstå influensernes og følgernes rolle ved å bruke et sentralt element i mimetisk teori, slik den opprinnelig ble formulert av den fransk-amerikanske filosofen og antropologen René Girard, nemlig *mimetisk begjær*. Evnen til etterligning (mimetismen) er hos Girard kjernen i den prosessen hvor mennesket formes som kulturelt vesen. Vi begjærer altså det andre har. Influenserne har noe som de ønsker andre skal begjære og skaffe seg. Norheim (2015) skriver:

⁷²Influenser (Wikipedia). Begrepet er et låneord fra engelsk (influencer) og kom i bruk i 2010-årene. En influencer inspirerer andre med nye ideer og øver innflytelse på meninger og trender i ulike samfunnsgrupper. Hentet 1. januar 2022 fra <https://no.wikipedia.org/wiki/Influenser>

Grunntanken hos Girard går ut på at mennesket ikke er i stand til å begjære noe ut fra seg selv, men trenger en Annen til å utpeke hva som er attråverdig (Norheim, 2015⁷³).

Et menneske begjærer det andre begjærer. Dermed kan det også skapes en trend og et marked. Dette begjæret er triangulært, det trenger *en modell* som kan vise hva som har verdi for andre. Influenserne stiler noe som synliggjør dette, men de må bruke seg selv som utstillingsdukke, eller *mediator* som Girard kaller det. Objektet har altså i seg selv ingen verdi før mediatorsen har synliggjort det og det er blitt til en trend.

Ved å begjære noe via en mediator, blir influenseren gradvis selv omformet til begjærsobjekt. Det opprinnelige begjærsobjektet (for eksempel en påkledning, en sminke, en veske, plastisk operasjon, etc.) mister sin betydning. Influenseren blir objektivisert, slik Sophie Elise Isachsen (2016) beskriver i sin bok *Forbilde*. Fordi begjæret hos etterfølgeren er basert på etterlikning, omformes det til et rivaliserende begjær. Hvordan kan etterfølgeren bli lik sitt idol annet enn ved å anvende de samme stylingseffekter forbildet selv promoterer? Dette særpreger all begjærsaktivitet, sier Girard. Den blir mimetisk og blir en synkronisert atferd med kopier i fakter og væremåte.

Influensere kan nok være trendsettere, men avviker gjerne mye fra dem de forsøker å påvirke. Bloggen deres er en markedsføringskanal, og influenserne tjener sine penger på annonsering og sponsede innlegg. Poenget er å vise frem

⁷³Dag Norheim (22. november 2015). Om romantikken og det mimetiske begjær i litteraturen. Hentet 31. desember 2021 fra <http://www.vagant.no/om-romantikken-og-det-mimetiske-begjaer-i-litteraturen/>

eksklusive produkter og argumentere for en luksuriøs livsstil. Det dreier seg ikke bare om klær og sminke, men også om sponsede reiser til utlandet og påkostede restaurantbesøk. Siden disse influenserne gjerne tjener godt og nyter ekstra av de frynsegoder deres annonsører tilbyr, skiller deres livsstil seg vesentlig fra de fleste av følgerne.

Følgerne har *utstillingsdukken* som forbilde. Et viktig poeng for Girard er at relasjonen mellom subjekt og mediator er en relasjon preget av distanse. Influenseren er følgerens uoppnåelige idol, høyt hevet over den virkelighet hun (han) selv lever i. Denne distansen blir tåkelagt og lagt død i de sosiale media hvor denne relasjonen utspilles, noe Cairncross påpekte allerede i 1997.

De mest leste bloggerne og influenserne har tydeligvis gode inntekter, et høyt forbruk og mange følgere⁷⁴. Like fullt, forsøker påvirkerne å gi sine følgere opplæring og veiledning i den livsstilen de selv promoterer. Slik sett blir influenserne også modeller som rådgir sine følgere om hvordan de skal kle seg, sminke seg, hva og hvor de skal spise, trene og vise seg, eller dekorere hjemmet sitt med. De styles ut av en normal virkelighet og inn i en sminket selvfremstilling som deres utilpasse følgere ikke kan make å etterape. Influenseren er utenfor rekkevidde, bare digitalt til stede.

Slike influensere er påvirkere som stort sett representerer en sponsortsturt smak og livsstil. I mindre grad synes det å være påvirkernes egne preferanser og valg som fremtrer som det tydeligste budskapet. Det er som oftest ikke

⁷⁴ Influensere som Vegard Harm, Isabel Raad, Sophie Elise Isachsen, Julie Varner er eksempler på slike som over lengre tid har hatt årlige millioninntekter, og de har flere hundretusen følgere. Hentet 1. januar 2022 fra <https://730.no/influencerne-med-flest-folgere-pa-instagram-i-norge/>

lett å skille mellom de preferansene influenserne selv har, og de som støttes fordi de betales for å promotere disse? Sponsorene vet tydeligvis noenlunde nok om det mimetiske begjæret til å velge hvilke influensere de vil støtte, og hvordan de skal styles for å øke begjæret. Den sosiale anomalien – innbilningen om at alle kan bli som utstillingsdukker – blir alminneliggjort som ideal i den postnormale tiden. Det patologiske blir normalisert.

7.4.4 Rentens iboende mystikk

Rente er i vår økonomiske verden innbegrepet på risiko, usikkerhet og kompleksitet. Man betaler eller betales for risikoen som et lån eller innskudd innebærer. Renten skal jo i prinsippet være både et vederlag for å stille kapital til disposisjon for en låntaker, en risikopremie og en godtgjørelse for prisstigning. Men hvor høy skal renten være, hvor stor bør kostnaden for leieprisen eller godtgjørelsen for kapital være?

Det antas at rentenivået har sunket helt siden 1300-1400-tallet hvor den var på om lag 10 prosent, til rundt 1 prosent i 2020.⁷⁵ Dette gjelder den vestlige verden. I land som praktiserer muslimsk lov (sharia) er renter forbudt. Koranen er veldig klar på at det å involvere seg i transaksjoner som innebærer renter er forbudt (haraam). Så det kreves ikke renter for å låne penger, og det betales ikke renter på spareinnskudd. Både investorene og partneren (banken) står som eiere av et lån, eller rettere sagt penger til investeringer hvor man deler fortjeneste og tap. Når hele lånet er tilbakebetalt, blir investorene eiere. Dette er kjøp og salg og risikodeling, men ikke renter. Og kjøp og salg er tillatt i islam.

⁷⁵ Terje Erikstad (22.01.2020), Et rentefall uten ende? Hentet 15.februar 2022 fra <https://www.dn.no/kommentar/rente/bank-of-england/paul-schmelzing/et-rentefall-uten-ende/2-1-742169>

Slik er ikke vår norske økonomi. Rente er tillatt og fullt akseptabelt, og rammene legges av sentralbanken mest gjennom styringsrenten. Styringsrente er den betalingen bankene får på innskudd opp til sine individuelle kvoter i Norges Bank, også kalt foliorente. Foliorenten har vært styringsrenten siden juni 1993. Styringsrenten er nå Norges Banks viktigste virkemiddel for å stabilisere prisveksten og utviklingen i norsk økonomi.

Samtidig som Funtowicz og Ravetz presenterte sin teori om postnormal vitenskap i 1993 fastsatte Norges Bank styringsrenten til 9 prosent. Da ga et boliglån på én million kroner, med rimeligste bankrente rundt 10 prosent, renteutgifter på 100.000 kroner årlig. Så kom jubelåret for alle med boliglån. I 2003 ble renten satt ned åtte ganger med til sammen 4,25 prosent til historisk lave 2,25 prosent. Kronen svekket seg betydelig, og husholdningene brukte mye av pengene som før hadde gått til nedbetaling av lån, til å handle. Da ga et boliglån på én million kroner, med rimeligste bankrente rundt 3 prosent, renteutgifter på 30.000 kroner årlig, ned fra 85-90.000 for samme lånet året før.

Da Sardar lanserte begrepet postnormale tider i 2010, var styringsrenten i Norge 2 prosent. Allerede i 2015 sank den til under 1 prosent, og i perioden fra mai 2020 til august 2021 var den 0,0 prosent. Da ga et boliglån på én million kroner, med rimeligste bankrente rundt 1,5 prosent, renteutgifter på 15.000 kroner årlig. Renten sank altså sunket slik at den lignet på det nivået som karakteriserer muslimske bankers praksis, altså null. Men begrunnelsen for og imot renter, er ulike. Muslimsk lov forbyr renter, vestlig lov påbyr og regulerer renter.

Enkelte land har hatt negativ styringsrente. Det vil si at bankene som plasserer midler i sentralbanken må betale for å

kunne gjøre det. Sverige var et av de første landene i Europa som innførte negativ styringsrente, men nå har dette vært tilfelle også i Danmark, Sveits, Euroområdet og Japan. Det ble ikke utelukket at det også kunne skje i Norge, selv om forventningen om dette ikke var særlig fremtredende.

Over tid har vanlige forbrukere vent seg til det lave rentenivået. De som har tilgang på sparekapital, har flyktet fra bankinnskudd til aksjer. Og de som har hatt lånebehov, har lånt «til opp over pipen» fordi lånepengene har vært nesten gratis. Selv om det ble varslet gradvise økninger i styringsrenten frem mot 2024, tror folk flest at vi ikke kommer tilbake til tilstandene på 1980-1990-tallet, med lånerenter på mellom 10 og 15 prosent. Det normale er lave renter, antar de fleste. Men er det så sikkert det da?

Er det ikke nettopp usikkerheten og tvetydigheten i rentenes nivå og dets samfunnsøkonomiske funksjon vi miskalkulerer? ⁷⁶ Økende inflasjon kan medføre kraftig renteoppgang, og det vil mange norske husholdninger ikke makte å møte. Dersom styringsrenten settes opp og rentene i markedet øker, vil det bli dyrere å låne og mer lønnsomt å spare. Da blir det mindre aktivitet i økonomien og presset på lønninger og priser reduseres. Slik kan inflasjonen dempes.

Styringsrenten fastsettes åtte ganger i året. I løpet av 2022 satte Norges Bank opp styringsrenten seks ganger fra 0 (null) prosent ved inngangen til året, til 2,75 prosent mot slutten av året. I 2023 fortsatte oppgangen, med i alt åtte økninger, og ved utgangen av året var den på 4,5 prosent.

Boliglånsrentene øker tilsvarende. Vanligvis vil boliglånsrenten ligge 1,50 prosentpoeng høyere enn

⁷⁶ Finansredaktør i Dagens Næringsliv, Terje Erikstad, skriver i avisen 31.5.2022 at «Vi bør helst unngå et rentesjokk, for da kan det bli ille».

styringsrenten. Økt rentenivå kan derfor bite skarpt og også skape gjeldsslaver, folk som ikke lenger er i stand til å betale både avdrag og renter på sine låneforpliktelser. Da kan det påløpe forsinkelsesrenter, såkalte morarenter. De beregnes ut ifra styringsrenten, og er minst syv prosent høyere enn denne. Disse rentebeløpene legges til det samlede gjeldsbeløpet, og så klapper gjeldsfellen stadig sterkere igjen.

Ubehaget, usikkerheten og folks antagelse om at «dette vil ikke ramme meg», kan føre til at mange i sine små kaninhull tror de er beskyttet mot rentesjokk. Lev i dag, og tenk så lite som mulig på hva morgendagen vil bringe, er parolen. «Carpe diem quam minimum credula postero».⁷⁷ Morgendagen kan være både usikker, kompleks og kaotisk, så man bør nyte den lave, postnormale rentesatsen mens man kan. Men er det ikke egentlig bare en tankefeil? Imidlertid er det hva folk gjør, ikke hva ekspertene spår, som kan holde rentesjokket unna oss.

7.4.5 Hvor kan jeg postlegge brevet mitt?

Ved utgangen av 2022 var det bare seks postkontorer i igjen i hele Norge, fem i Oslo og et i Longyearbyen. I 1970 fantes 3040 postkontor, fordelt på 3514 poststeder. I 1980 var det 2724 postkontor, fordelt på 2909 poststeder. Posten Norge hadde per 1. juli 2011 179 postkontorer og omtrent 1 250 post i butikk. Omlegging til post i butikk startet i 2001, men har egentlig eksistert i mer enn 100 år som såkalte brevhus. Det var opprinnelig lokale postkontorer for de enkleste postsendingene; brevpost, aviser og blader. Denne ordningen ble avviklet på 1980-tallet og erstattet av landpostbud. Men som betegnelsen tilsier, landpostbudene arbeider ikke i byene.

⁷⁷ Grip dagen, stol så lite som mulig på den neste. Angivelig en setning fra et latinsk dikt av Horatius. Kryssreferanse Wikipedia, Carpe diem.

Posten Norge AS mistet bankavtalen hvor DNB benyttet postens nett til å tilby finansielle tjenester. Samtidig falt mengden brevpost dramatisk. Fra år 2000 til 2022 falt volumet for brev, småpakker og aviser fra om lag 1500 millioner til 500 millioner sendinger, og det forventes å synke ytterligere. Nå kommer postbudet sjeldnere på besøk, maks annenhver dag.

Ei heller Postens åpningstider har samsvart med kundenes behov. Dermed er det kroken på døren for en tjeneste vi har vært vant til var en del av det normale hverdagslivet i vårt nærrområde. Tusenvis av brukere, ikke minst de ikke-digitale kunder og sårbare grupper uten bankkort og pc eller mobiltelefon har mistet et forankringspunkt i hverdagen. Post i butikk følger butikkenes åpningstider, og antallet betjeningssteder er økt om lag 1600. I tillegg kommer 1500 såkalte digitale pakkebokser som er døgnåpne og selvbetjente, men slike hjelper bare de selvhjulpne.

Det er også vanskeligere å finne en rødmalt postkasse hvor det går an å postlegge et brev. Over natten - så å si - er postkassene blitt borte. Og er du så heldig at du finner en, tømmes den bare én gang i uken. Så du må ikke forvente at Postens ryttere 'rir den dagen det sales'. En offentlig tjeneste og en lett tilgjengelig sosial møteplass som har eksistert siden 1647 er forsvunnet i tynn luft. Som borgere sitter vi igjen med mer kompliserte og sosialt fattigere løsninger.

7.5 Noe å undres over – tankefeilenes fallgruver?

Opp gjennom historien er både virkelighetsforvrenninger og tankefeil diskutert som feilslutninger i vår hverdagslogikk. Noen ganger skyldes dette at vi rett og slett mangler trening

og innsikt i logisk og kritisk tenkning. Andre ganger kan det være at feilslutningene er tilsiktede. Våre argumenter forsøker å dekke over (opportunistiske) motiver vi ikke vil klargjøre.

I vårt mediesamfunn er folk flest mer enn godt forsynt med nyheter og offentlige meninger. Likevel kan den kritiske distansen til meningsgrunnlaget mangle. Dømmekraften vår svikter, eller så er kunnskapsgrunnlaget for tynt, og det kan lede til feiltolkninger og selvbedrag. Derfor lærer vi heller ikke av våre egne tankefeil, og vi tar uheldige valg (Lai, 1999).

Uformelle tankefeil kan riktignok være logisk gyldige – som *sirkelargumenter* – men likevel være uriktige og vanskelige å gjennomskue. Feilen beror ikke på argumentets logiske form, men hviler på feil i premissene. Poenget er at viktige premisser ikke støtter, men bare gjentas i konklusjonen, slik som i bompengeargumentasjonen. Satsene kan ikke reduseres uten at det fører til økning i biltrafikken, men en slik økning i biltrafikken er uønsket.

Reklame tilkjennes ikke alltid åpenhet og faktisitet. Influensere sier aldri at de selger eller promoterer produkter, men fremhever sterkt *følelsene* knyttet til produktene de viser eller bærer på seg. Det kan få følgerne til å tro at de får noe ønskverdig og attraktivt som hovedsubstans ved kjøpet. Verdier som utseende, kjærlighet og suksess utheves, men er egentlig sterke virkelighetsfortrengninger. Man blir altså overtalt til kjøpshandlingen fordi man egentlig ikke gjennomskuer argumentasjonen. Begjæret skaper forvirring, forvirringen bedrar, usikkerheten øker og uvitenheten består.

8 Samfunnsmessig motstandsdyktighet?

Verden knuser oss alle,
men bare noen blir sterkere
der de har blitt brutt.

Ernest Hemingway, sitatkilde:
<https://www.currentschoolnews.com/no/quote/ernest-hemingway-quotes/>

Verdenskommisjonen for miljø og utvikling minnet oss i *Vår felles framtid* (VKMU, 1987) om nødvendigheten av kunne forene konkurransekraft og bærekraft. Minstemålet for bærekraftig utvikling er at klodens naturlige systemer, atmosfæren, vannet, jordsmonnet og alt som lever, ikke settes i fare. Da trenges både en ny type teknologi, en ny organisering av produksjonen og en endret vekstkvalitet. Teknologien må sikte mot forebygging og gjenbruk slik at den produserer mer av mindre og den økologiske kapitalen opprettholdes, den sosiale organisering av arbeidet må bevare og videreutvikle den menneskelige kapitalen, og veksten må holdes innenfor de tålegrenser naturen kan akseptere.

Dette er idéer som dukket opp med fornyet kraft i koronaens tid. Kan den nye, postpandemiske normalen nærme seg et bærekraftig mønster, eller vil vi reversere inn i en enda skarpere utgave av den ekstraktive, senindustrielle

samfunnsformasjonen? FNs klimapanelens sjette hovedrapport fra 2022 viser at klimagassutslippene vokser, trass i at mange land og store selskaper flagger høye klimamål. Selv om alle land innfrir sine utslippsmål vil kloden fortsatt bevege seg mot 2,8 graders oppvarming innen 2100.

FNs generalsekretær beskriver dagens situasjon som en *perfekt storm*; klimakrise, sosial uro og åpen krig. Kan samfunnsmessig motstandskraft og en stabilisert bærekraft overhodet oppnås i den nye uordenens tidsalder?

8.1 Trolig vil noe usannsynlig skje

Postnormale tider er knyttet til vår egen kontekst og nåtid, men de er i seg selv ingen absolutt nyhet. Postnormale tider har forekommet tidligere, og de vil oppstå igjen. For oss og vår nåtid vil de likevel ha både usikkerhet og uvitenhet knyttet til seg, og som vi vil oppleve som bare vi – her og nå – har. Det spesielle med koronapandemien var at den illustrerte alle tre nøkkelbegrepene i postnormalitet; den frembrakte *tidvis kaos*, *permanent kompleksitet* og *vekslende kontradiksjoner*.

Sårbarhetsutvalget (NoU 2000:24) innleder sin rapport om koronapandemien med å sitere Aristoteles (384-322 f.Kr.); «Det er sannsynlig at noe usannsynlig vil skje». Pandemien er bare ett eksempel på mange hendelser som det var rikelig med advarsler om, men veldig få tiltak mot før det var for sent.

I starten av 2020 refererte mange til pandemien som en «svart svane». Dette begrepet brukes til å beskrive en ekstremt sjelden hendelse med alvorlige konsekvenser som ikke kan forutses og som ikke er kjent på forhånd. Nassim Nicholas Taleb skapte begrepet i 2001 i boken *Fooled by Randomness*. Han identifiserte tre særdrag ved en slik hendelse:

1. Den er uforutsigbar
2. Den har alvorlige, utbredte konsekvenser
3. Etter at den skjedde, grunngir folk hendelsen som om den var forutsigbar (etterpåkløkskap)

Koronapandemien var absolutt ingen svart svane. Den var forutsigbar allerede for mange år siden. Mutasjoner var også forventet, men ikke hva slags og med hvilke konsekvenser. Fra omikronvarianten ble oppdaget i Sør-Afrika på senhøsten 2021, tok det ikke mer enn én uke før den ble identifisert i Norge. Deretter tok det knapt én uke til før regjeringen endret dramatisk på sine anvisninger av hvordan folk og organisasjoner skulle forholde seg til denne mutasjonen.

Men få – om noen av de sentrale samfunnsaktørene tok høyde for *forvarslene* om pandemiens samfunnsomveltende kraft. Selvsagt er det vanskelig å ha fullt ut operative planer for en pandemi som i sin natur er sjelden og har lite kjente særtrekk. Det bør likevel ikke være umulig å tenke ut ulike krisebilder og planlegge hvordan man skal opptre om et verstefallsscenario inntreffer.

Den italienske filosofen Giorgio Agambens rettsfilosofiske tenkning i boken *Homo Sacer - Den suverene makten* (2010) kan illustrere noe av det som skjedde med statens regime i koronapandemiens epoke i Norge. Agamben argumenterer for at maktens grunnlag ligger hos dem som kan definere hvem som er underlagt statens lover, og som også kan sette sine egne lover til side. De har makt til både å innføre unntakstilstand og utdefinere individet. Dermed reduseres individet til et liv uten samfunnets fulle vern og inkludering. Vårt liv som levende vesener blir underlagt statens kontroll, og vår rettslige inkludering og frihet blir samtidig begrenset.

Nedstengningen i koronaperioden førte til en unntakstilstand, hvor aktuelle lover ble suspendert og hvor akseptert samfunnsmessig praksis ble tolket ad hoc av statens organer og representanter. De utøvde suverenitet fordi de besitter maktressursene. Den enkelte borger ble i nedstengningsperioden i Agambens språkbruk en *homo sacer*, en person som ble ekskludert fra de fulle rettigheter lovene egentlig tildelte hen, men likevel ble omfattet av loven i kraft av sin eksklusjon.

Agamben leder oss fra begrepet *suverenitet* som er det politiske systemets grunnpilar til det nakne livet hos individet, og videre til den moderne biopolitiske makt hvor biologisk og politisk liv er tett sammenvevd. Biopolitikk dreier seg om folkehelse, om makten til å gjennomføre vaksinasjonsprogrammer, utstedte karantenedirektiver, reisebestemmelser, restriksjoner på sosiale møter, osv.

Statens suverenitet ble særs tydelig fra nedstengningen 12. mars 2020 og frem til koronarestriksjonene ble opphevet, første gang 24. september 2021 av Solbergregjeringen, og andre gang 12. februar 2022 av Støreregjeringen. En slik autoritativ ekskludering av borgerne; erklæring om sivil unntakstilstand og biopolitikkens (vaksinasjon) forrang skapte klarhet for noen, men forvirret samtidig mange andre.

For det første var pandemien en varslet megakrise, både av OECD (2011) som en av flere globale sjokk, av amerikanske eksperter som Crimson Contagion simuleringen av en alvorlig influensapandemi⁷⁸) og av norske beredskapsmyndigheter⁷⁹ i senarioet «Pandemi i Norge».

⁷⁸ Crimson Contagion 2019 Functional Exercise Key Findings. Hentet 5. februar 2024 fra <https://archive.org/details/crimson-contagion-2019/mode/2up>

⁷⁹ DSB (2019). Analyser av krisescenarioer 2019. Alvorlige hendelser som kan ramme Norge. Hentet 5. februar 2024 fra

Dernest ble både magiske tall og myter brukt som vaksineerstatninger. Hele den norske befolkning ble bombardert med én særlig indikator på spredningen av virussykdommen, reproduksjonstallet (R-tallet). Dette tallet burde helst være 1 eller mindre, hvis ikke indikerte det at smitten steg. Men det ble aldri klart fortalt hvor stor usikkerhet dette tallet innehadde, det ble *magisk* og esoterisk.

En *myte* er ikke er ikke sann, men heller ikke usann. Den er en halvsannhet man klamrer seg trass alle bevis. Men mytene gjengir overforenklinger; de gir svar på noen spørsmål og glatter pent over andre. Denne egenskapen ble utnyttet av vaksineskeptikere i «salget» av sin egen skepsis eller motstand mot covidvaksinene. Godtar omgivelsene mytefortellingene, trenges nemlig ingen pregnant forklaring (Karlsen, 1990).

Språklige innovasjoner dukket også opp. I særdeleshet ble begrepet 'sosial distansering' flittig anvendt. Et av nyordene under koronapandemien var nettopp sosial distansering. Det er ikke en særlig god språklig term fordi det handler om fysisk avstand, ikke det å distansere seg fra meningene til noen, sier Språkrådet⁸⁰. Distansering er derimot en form for ikke-medisinsk smittevern som skal forsinke eller hindre spredningen av en infeksjonssykdom.

For det første var distansering en anbefaling eller ofte et påbud om å holde avstand til andre, gjerne 1 meter eller 2 meter både innendørs og ute i friluft, alt avhengig av myndighetenes vurdering av smittefaren. For det andre var det regler om hva man måtte gjøre hvis man ble smittet, eller i

https://www.dsb.no/globalassets/dokumenter/rapporter/p1808779_aks_2018.cleaned.pdf

⁸⁰ Åse Wetaas, 14. mai 2020. Sosial distansering eller fysisk avstand? Hentet 24. desember 2021 fra Språkrådet, <https://www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt/2020/sosial-distansering-eller-fysisk-avstand/>

kontakt med noen som var smittet. Det betydde enten hjemmekarantene eller hjemmeisolering, hvis man da ikke var så syk at man måtte legges inn på sykehus. For det tredje kan man også regne bruk av munnbind⁸¹ som en form for sosial distansering. Ved å dekke munn og nese med et medisinsk godkjent bind økte man beskyttelsen mot virus og bakterier. Dessuten kan man slik unngå å smitte andre hvis man selv var syk. Samtidig kamuflerte man jo sin identitet, det er ikke alltid lett å dra kjensel på en munnbindmaskert person. Munnbindet var også et signal til folk som ikke brukte munnbind, en slags stemping av deres manglende solidaritet, noe som truer flokkens velferd.

Summerer vi opp disse særpregene ved pandemien finner vi at den suverene makten som politikken og ikke minst medikaliseringens overherredømme utøvde på borgerne, treffer på alle tre nøkkelbegrepene våre. Det var i perioder fullt *kaos* i helsevesenet – viruset var overalt – hva gjør vi da? Sykdommen, både dens årsak, særpreg, spredningsmønster, behandling og forebygging var *kompleks*. Mye var riktignok velkjente ukjente; virusutbredelsen, symptomfrie tilfeller, eksponeringsveier, sesongvariasjoner, tilgjengelige vaksiner, flertydig respons på stengning og innskrenkninger, etc. var fenomener som var kjente. Men, dels ukjent spredningshastighet, valget mellom total nedstengning eller full åpenhet, isolert hjemmejobb eller smittefarlig bortejobb, alt dette viste de *kontradiktoriske* sidene ved pandemien.

Det usannsynlige inntraff jo, det var forhåndsvarslet, men likevel uventet og det er fremdeles paradoksalt. Like fullt

⁸¹ I Norge kaller vi ansiktsmasken for munnbind trass i at den skal dekke både munn og nese. I de fleste andre språk er nok 'ansiktsmaske' hyppigere og riktigere brukt som betegnelse.

– både myndigheter og folk flest lærte seg å improvisere, samt å stå sammen etter hvert som man lærte mer om covidsykdommens særpreg og pandemiens konsekvenser. Like fullt, samfunnet ble gjenåpnet i tåkeheimen. Det kunne virke som at man ikke kunne komme fort nok tilbake til den gamle normalen. To ulike regjeringer ga hver sine ‘avskjedskonserter’ med koronarestriksjonene i 2021 og i 2022. Først i 2023 ble pandemien (som global helsetrussel) erklært avsluttet av Verdens Helseorganisasjon, selv om det stadig dør personer av covidsykdommen.

8.2 Vinner sjansen favoriserer den som er forberedt

I sin innledende tale som nyutnevnt professor og dekan ved åpningen av Faculté des Sciences i Lille (7. desember 1854) hevdet Louis Pasteur at, «I observasjonsfeltet favoriserer sjansen bare det forberedte sinn». Både samfunnsmessig beredskap for å antesipere og svare på fremvoksende kriser, og ‘usynlige’ risikoer’ (Beck, 1986, krever strategisk planlegging og beredskap⁸². Koronaviruset er et eksempel på slike skjulte fiender. Folk kan være smittet og smittsomme uten å vite det siden mange av symptomene er milde og ligner på vanligere sykdommer som forkjølelse og influensa. Dels er covid-19-sykdommen skjult, usynlig og ikke identifisert i store deler av befolkningen, og dels tydelig, smittsom og dødelig i andre befolkningssegmenter.

I Norge var vi ikke tilstrekkelig forberedt. For å håndtere kriser er det nødvendig å sikre at kritiske systemer

⁸² *Beredskapsparadokset*; «Jo mer vi bereder oss på en farlig hendelse, jo mindre sannsynlig oppstår den», beskriver dette, jf. Day & Dennis, 2022.

er sterke, diversifiserte og har tilstrekkelig reservekapasitet. Det var tilsynelatende ikke tilfelle for de fleste land, herunder Norge, forut for utbruddet av koronapandemien i 2020. Tidligvarslingssystemer var ikke på plass, og reaktiv kapasitet var åpenbart utilstrekkelig. Dessuten var de globale partnerskapene for svake og ikke tilstrekkelig koordinerte til å motta, dele og innlemme informasjonskilder som kunne bidra til å håndtere pandemien og den samfunnsmessige risikoen som følger av den. Strategiene for håndteringen sprikte, selv om sykdommen var den samme overalt.

Tidligere kriser har vist at det er viktigere å forstå fenomenet enn bare å dempe konsekvensene, om man skal være i stand til å forebygge en neste krise, hevder OECD (2011). OECD beskriver globale fremtidssjokk, som noe som skjer plutselig, er svært skadelige og rammer minst to kontinenter. Søkelyset rettes mot *hendelsenes egenart og indre dynamikk*, mer enn mot virkningene. De fleste sjokkene er ødeleggende, og de spres gjennom de tette relasjoner som preger dagens samfunn. Da gjelder det å forstå dynamikken på forhånd, ikke bare minnes virkningene i etterhånd.

Finanskrisen i 2008 kan være et eksempel på slike fremtidssjokk. Thurner (2011) påpeker at det er forunderlig at økonomisk forskning ikke til da hadde levert metoder med tilstrekkelig prediktiv kraft til bruk i forhåndsvarslingen av ubalanse og bråstopp i finansmarkedene. Den pågående strømkrisen (fra 2022) er kanskje ennå ikke et globalt sjokk, men like fullt virker det som at selve krisens natur er uforståelig både for politikere, byråkrater og folk flest.

Selv om vi ikke kjenner alle aspekter av koronavirus og det pandemien har forårsaket, må kompleksiteten bekjempes med åpenhet, ikke av enkelhet. Søkelyset har vært på de

fremvoksende konsekvensene av eksponering i stedet for selve overføringsmekanismene. Det var omfanget av konsekvensene (nedstengning, smittevernstiltak, sykehusinnleggelser, hjemmeskole, reiserestriksjoner, osv.) snarere enn pandemiens egenart som drev den norske regjeringens respons. Dette er ikke den beste strategi for å øke motstandsdyktighet og antesipasjon, mer et brannslukkingsarbeid for å redde det som kan være igjen etter den pågående krisen.

Det vil dessuten være tilrådelig å kultivere tilstrekkelig fremtidskyndighet, der vi leser signaler, ser trender og grundig tester våre egne forutsetninger om sårbarhet og resiliens (Karlsen, 2016, 2021). Alle aktører som må fatte beslutninger om tiltak med lang tidshorisont og rekkevidde, slik som innen folkehelse og samfunnsberedskap, bør opparbeide en slik fremtidsferdighet. Derfor lønner det seg å være forberedt, og planlegge for å *forhindre* en neste pandemi eller andre fremtidssjokk. Da trenger man å tenke, diskutere og planlegge for ulike fremtidsbilder.

8.3 Hvordan håndterer vi det uventede?

Koronapandemien, krigene i Ukraina og Gaza og de samtidige økonomiske, sosiale og klima- og naturkrisene, har gjort oss mer opptatt av både sårbarhet og samfunnsmessig motstandskraft, særlig i den vestlige verden.

Samfunnsmessig motstandskraft (samfunnsresiliens) gjenspeiler evnen hos et sosialt fellesskap til å motstå sammenbrudd og komme seg etter en krise (Haavik, 2020). Skiftet fra det smalere søkelyset på institusjonell kapasitet og beredskap til det bredere hensynet til samfunnsmessig motstandskraft, markerer en relevant aksept av samtidens

gjensidige avhengigheter og betydningen av samarbeid mellom flere interessenter.

Slik motstandskraft betegner innovative og effektive strategier som bidrar til 'en bedre verden'. Et resilient samfunn svarer ikke på forstyrrelser og kriser ved bare å prøve å bringe systemet tilbake i balanse. Det prøver også å utvikle løsninger som setter det i stand til å håndtere *fremtidige* utfordringer. En slik samfunnsresiliens synes ennå å mangle, ikke bare i Norge, men globalt i kjølvannet av koronapandemien.

I sin kjerne er resiliens idéen om at et individ, et teknologisk eller sosialt system har kapasitet til å håndtere hendelser som utfordrer grensebetingelser, sier Bruijne et al., (2010). Man har altså tilstrekkelig motstandskraft og evne til å gjenopprette en normaltilstand etter at det har skjedd noe uventet og sjokkartet. Resiliens omfatter derfor evnen til å forhindre at noe dysfunksjonelt skjer, eller evnen til å forhindre at noe dysfunksjonelt forverres, eller evnen til å komme seg fra noe dysfunksjonelt når det først har skjedd (Westrum, 2006, s. 59).

Dysfunksjonelle utfordringshendelser oppstår fordi planer og prosedyrer har grunnleggende grenser, eller fordi miljøet endrer seg, eller fordi objektet selv tilpasser seg, gitt skiftende trykk og antepasjoner til ytelse (Woods, 2009, s. 499-500). Kapasiteten til å svare på utfordringshendelser ligger i ekspertisen, strategiene, verktøyene og planene som aktører i forskjellige roller kan anvende for å forberede seg på, og svare på endringshendelser.

De siste årene har begrepet samfunnsresiliens blitt brukt om hvordan samfunn kan *bykse tilbake* i møtet med uventede forstyrrelser. I operativ forstand betyr det at samfunnet har evne til rask normalisering ved et overraskende

sammenbrudd. Det skal altså være i stand til å håndtere utfordrende og uforutsette situasjoner. Pandemien var en syretest for Norge i så måte.

Bildet av en usikker verden, der nye typer risikoer og trusler kan bli en fremtidig realitet, har flyttet søkelyset mot samfunnets evne til å håndtere alle slags mulige scenarioer som kan utfolde seg i fremtiden (Manyena, 2006). Derfor er begrepet resiliens introdusert av flere regjeringer, EU, FN og OECD som en strategi for katastrofeberedskap. OECD er klar på at verden må utnytte erfaringene fra koronapandemien til å styrke samfunnets motstandskraft på en ny måte:

For at den økonomiske gjenopprettingen fra covid-19-krisen skal være varig og resilient, må en tilbakevending til «business as usual» og miljødeleggende investeringsmønstre og aktiviteter unngås. Ukontrollert kan globale miljøkriser som klimaendringer og tap av biologisk mangfold forårsake sosiale og økonomiske skader som er langt større enn de som er forårsaket av covid-19 (OECD, 2020, s. 2, m.o.)

Dette betyr å gjøre mer enn å få økonomier og levebrød raskt på beina igjen. Gjenopprettingspolitikk må også utløse investeringer og atferdsendringer som vil redusere sannsynligheten for fremtidige sjokk og øke samfunnets motstandskraft mot dem når de på nytt oppstår. Likeens betyr dagens overlappende kriser innen helse, klima og økonomi at samfunnet samtidig må iverksette tiltak for å øke ulike sektors evne til å håndtere katastrofer, kriser og kriger. Det må også engasjere seg proaktivt for å dra full nytte av en ny økonomisk modell og dynamikken i det begynnende grønne

skiftet. For alt dette må beredvilligheten til kollektiv handling blant folk stimuleres. Dessuten trengs det gode diagnostiske verktøy for samfunnsberedskap til bruk over hele verden. Felles beregningsmåter betyr felles mål som kan gi mer effektive felles handlinger i det enkelte samfunn og globalt.

Idéen om samfunnsresiliens hviler ikke på velutviklede teorier, og er ikke ennå forbundet med allment aksepterte indikatorer. Hvis idéen skal være mer enn et politisk (primitivt) slagord, må den operasjonaliseres og trekkene i et motstandsdyktig samfunn klargjøres. En holistisk tilnærming til resiliens krever innsikt i hvordan de ulike nivåene i samfunnet og forholdet mellom disse skal sammenkobles. Den postpandemiske tidsalderen synes å kreve en ny form for operativ samfunnsberedskap som svar på uventede kriser og trusler skapt gjennom kompleksitet, kaos og kontradiksjoner. En mer resilient postpandemisk økonomi avhenger dessuten av et skift til en bærekraftig praksis, hevder OECD (2020, s. 3).

8.4 Noe å undres over – det tettvevde samfunnets sårbarhet?

Å styrke samfunnets motstandsdyktighet mot uventede kriser og sammenbrudd er en tøff oppfordring. Kriser som har lav sannsynlighet og høy virkning, vil gjerne være uforutsigbare og beredskapstiltakene uforberedte og utilstrekkelige. Følgelig må samfunnsmessig robusthet ikke rettes mot spesifikke scenarioer, men mot å bygge motstandskraft som forbereder samfunnet på *ulike* krisescenarioer, inkludert evnen til å koordinere og gjenopprette funksjonsdyktigheten etter at det 'utenkelige' har skjedd. Koronapandemiens utbrudd i 2020 kaster lys over manglene ved en slik nasjonal strategi eller

ambisjon i Norge. Åpenbart gjelder dette også andre åpne og tettvevde samfunn.

Enda tydeligere er den manglende samfunnsberedskap av virkningene av krigen i Ukraina. Historikeren Kjetil Ansgar Jakobsen mener, med bakgrunn i erfaringene fra to verdenskriger og en Cubakrise, at vi nå må være forberedt på det verste. Historien gjentar seg ikke, men det uventede vil alltid skje. Norge har svak kriseforståelse, sier han:

Hvordan er situasjonen i dag? Hvor forberedt er vi mentalt, sivilt og militært på en større krig i våre nærområder? Det er ingen overdrivelse å si at krisebevisstheten er svak. Overraskende nok virker den å være svakest på toppen blant næringslivsledere, og de førende politikerne og mediekommentatorene (Jakobsen, 2022, s. 5).

Samfunnsvitenskapelig beslutningsteori kan hjelpe oss i å handle fornuftig når alt er usikkert, mener Jakobsen. Det samme kan – etter min mening – fremsynsanalyser gjøre. De handler om å tenke, diskutere og forme fremtiden (Karlsen, 2021), herunder å forestille seg den fremtiden som er mest usikker, men som har størst skadepotensial.

I et åpent, deltakende og handlingsorientert samfunn betyr dette å oppfylle visse forpliktelser: Å være åpen for fremtiden, betyr ikke å forutsi eller anta en forutbestemt fremtid, men å utforske og forestille seg hvordan fremtiden kan utvikle seg på forskjellige måter. Å være deltakende betyr at alle relevante interessenter må inkluderes i diskusjonen og formidlingen av tidligere erfaringer, nåværende idéer og fremtidsbilder. Å være handlingsorientert er ikke bare å

analysere eller tenke på fremtidig utvikling, men å støtte aktører i aktivt å forme en ønsket fremtid.

Idéer som kombinerer kreativitet og kognitiv styrke med normative bilder av et hardført samfunn kan også ses som vesentlige ingredienser i et rammeverk for samfunnsmessig motstandskraft (Karlsen, 2016). FNs spesialrapportør for menneskerettigheter og ekstrem fattigdom Philip Alston, er heller pessimistisk. Han hevder at pandemien avslørte et faktisk sammenbrudd i sosiale støttesystemer i mange land:

Selv om noen regjeringer har omfavnet vidtgående tiltak som tidligere ble avvist som urealistiske, har de fleste programmer vært kortsiktige tiltak som bare kjøper tid i stedet for å ta tak i de enorme utfordringene som vil fortsette langt inn i fremtiden. Nå er tiden inne for dype strukturelle reformer som vil beskytte befolkningen som helhet og vil bygge resiliens i møte med en usikker fremtid (Alston, 2020, m.o.⁸³)

Pandemien og nedstengningen har ikke økt det globale samfunnets motstandskraft, snarere har det brakt flere nye millioner mennesker ut i marginale levemåter. Ulikhetene har økt og de er blitt synligere, sier Alston.

Om man skal få til mer solidariske og økologisk vitale samfunn, må de fremherskende politiske alternativer og handlemåter endres. Så langt har vel ikke koronapandemien gitt avgjørende endringsimpulser i riktig retning? Snarere klamrer vi oss til den gamle normalen, virker det som.

⁸³ UN 2020 “Responses to covid-19 are failing people in poverty worldwide” – UN human rights expert. Hentet 1. november 2021 fra <https://www.ohchr.org/EN/NewsEvents/Pages/DisplayNews.aspx?NewsID=25815&LangID=E>

9 Postnormal patologi?

Jeg forundres over at alle ting ser ut til å være fra helvete i disse dager: datoer, jobber, fester, vær ... Kan situasjonen være at vi ikke lenger tror på akkurat det stedet? Eller kanskje vi alle ble lovet himmelen i våre liv, og det vi endte opp med kan ikke unngå å lide i sammenligning. (m.o.)

Douglas Coupland (1991). *Generation X: Tales for an Accelerated Culture*.

Generasjon X⁸⁴, slik Douglas Coupland beskrev den i 1991, hjemsøkes av en følelse av «fremtidsløshet» ledsaget av forestillinger om dommedag. Den opplever at tiden krymper og skyter fart, og de selv ikke følger med. De er utenfor og fremmedgjorte, og velger å tilpasse seg i små smutthull i den moderne kapitalismen.

På et vis tegnet også den klassiske sosiologen Émile Durkheim det moderne samfunn i svart-hvitt, enten friskt eller sykt. Litt sykt kunne godtas, fordi det kontrasterte det friske. Men, mens man frigjør individet fra tilskrevne bånd, og dermed åpner for at individet skaper sin autonome identitet som kan formes etter dets egne regler, er:

⁸⁴ Betegnelsen brukes om generasjonen som er født fra midten av 1960-tallet til 1980, av og til kalt 'post boomers', ironigenerasjonen, eller den tapte generasjonen.

... moderne samfunn også av et slag hvor sosiale relasjoner bryter sammen, desintegreres og tar en forvridd retning, og hvor sansenes ressurser forsterkes til det punkt hvor de blir utydelige (Rosati, 2008, s. 249, m.o.).

Sosiale (moderne så vel som senmoderne) patologier feller klare dommer over hva som erklæres som det gode liv – de etterlater oss ikke fortumlet i dagliglivets dilemmaer og motsigelser. Durkheim gjenkjente modernitetens patologiske og fremmedgjørende trekk både gjennom arbeidsdelingen (1893), i det som bar individet på selvmordets bølger (1897) og i tapet av evnen til å produsere ord og symboler som kunne skape kollektiv tro og overbevisning (1912), sier Rosati (2008) Derfor må senmoderniteten være åpen for sin egen revurdering, inkludert av det patologiske og avvikende.

Den danske kronikøren Carsten Jensen mener vi lever i en tid hvor fremtiden er blitt en søppelplass hvor vi dumper alt det historien og nåtiden har vist å være ubrukelig. Vi etterlater alle etterkommende generasjoner en dumpingplass, mens vi burde etterlate dem en vennlighet og omsorg for hverandre og for naturen som vi bare drømmer om, men ikke skaper et fremtidsspor henimot⁸⁵, skriver han. Og hvor lang tid har man til rådighet før det patologiske trekket er irreversibelt?

9.1 Krymper vi nåtiden?

Forestillingen om at verden endrer seg raskt, og kanskje til og med stadig raskere, virker intuitiv og godtagbar ved første

⁸⁵ Carsten Jensen (2022, 9. mai). Kronikk i Dagbladet, s. 55; Hvilken tid lever vi i? Hentet 27. oktober 2022 fra <https://www.dagbladet.no/meninger/hvilken-tid-lever-vi-i/76021119>

øyekast. For hvem har aldri hørt eller selv ytret klagen om at moderne dingser og dupper går i stykker eller blir foreldet så raskt at vi stadig blir tvunget til å kjøpe nyere versjoner? Eller at det er økende mangel på tid og økt konkurranse på arbeidsplassen, i utdanningen eller i helsevesenet?

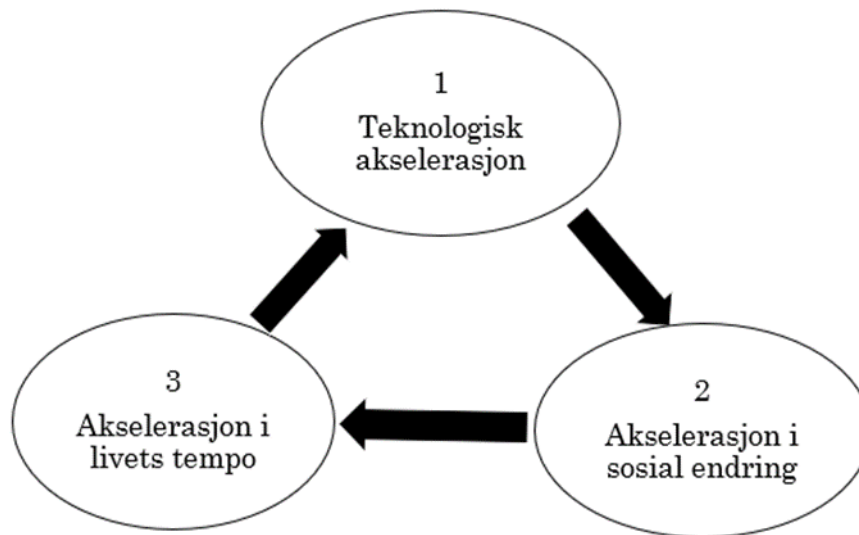
Men er akselerasjon virkelig det mest grunnleggende kjennetegn ved moderniteten, slik den tyske sosiologen Hartmut Rosa (2003) hevder? Og er det mulig å bruke en slik antakelse som utgangspunkt for en teori om postnormal samfunnskritikk? Rosa redegjør for den tidsmessige strukturen i samfunnet ut fra kritisk teori. Det moderne samfunnet særpreges av en vekstlogikk som bygger på vedvarende materiell fremgang, teknologisk akselerasjon og intellektuell nyskaping, for å overleve.

Han identifiserer spesielt tre kategorier av endringer i tempoet i det moderne sosiale livet: *teknologisk* akselerasjon, som er tydelig i transport, kommunikasjon og produksjon; akselerasjonen av *sosial endring*, som reflekteres i kulturell kunnskap, sosiale institusjoner og personlige relasjoner; og akselerasjon i *livets tempo*, noe som skjer til tross for forventningen om at teknologisk endring skulle øke individets fritid. Disse tre omvandlingene utgjør samfunnets viktigste senmoderne akselerasjonsmotorer, sier Rosa (2003, s. 12).

Tid er penger, og det er den økonomiske motoren som setter denne runddansen i gang. Den moderne kapitalistiske logikk kobler vekst med akselerasjon, for at både volumet og produktiviteten skal øke. Det er et system som bare kan holde seg stabilt ved å akselerere, ved å øke farten og de henger sammen. Prosessen begynner med teknologisk akselerasjon avledet av fremskritt særlig innen informasjonsteknologi, robotikk, kommunikasjon og smarttelefoner. Datamaskiner og

andre teknologier som er mer avanserte, intensiverer antallet aktiviteter som kan realiseres samtidig. Logikken er slik som illustrert i figur 9.1, sier Rosa.

Figur 9.1 Senmoderne akselerasjonsmotorer

Det umiddelbare målet er å spare tid, noe som fører til endringer i sosiale strukturer som skal innpasses i multioppgavebaserte organisasjonsmodeller (Rosa, 2003), som kan oppfattes i ulike sammenhenger i samfunnet. Produktive modeller eliminerer ledig tid og intensiverer arbeidstiden for enkeltpersoner; når det gjelder kommunikasjon presenteres informasjon på en rask og samtidig måte, uten at det er tid til blant annet å reflektere over innholdet i informasjonen.

I tillegg er sosiale endringer, som uttrykker raske omdanninger i verdier og skikker, også påvirket av teknologi. Kulturelle aspekter som var gyldige i mange år, er nå gyldige i kortere perioder, slik at endringer som krevde flere generasjoner raskt erstattes innenfor samme generasjon. Det

som er gyldig og akseptabelt i dag slutter å bli verdsatt i nær fremtid. Det krever at mennesker innenfor denne konteksten oftere må holde seg oppdatert (Rosa, 2003).

Teknologisk akselerasjon spiller en viktig rolle i endringen av rom-tid-forholdet ved å prioritere sistnevnte, med tanke på mer fritid for realisering av andre aktiviteter. Paradoxsalt nok er det som observeres en følelse av mangel på tid på grunn av de akselererte livsrytmene, fordi omfanget av oppgaver som må utføres vokser eksponensielt med teknologisk akselerasjon. Hvis det før tok en morgenøkt å skrive tre eller fire brev, må man i dag lese og svare på førtifemti e-poster i løpet av samme tid (Rosa, 2003)

Når det gjelder akselerasjon, er det første vi vanligvis tenker på, teknologisk utvikling. Teknologisk innovasjon har ført til jevnlig fartsøkninger innen transport, kommunikasjon og handel; fra hestevogner til damptog til romfergen; fra sneglepost til telegrammer til fax til e-post; og fra handel med seilskip, kamelkaravaner til dagens 'flash trading', hvor utvalgte kunder får vurdere varene brøkdeler av sekunder før resten av markedet.

Akselerasjonen i livets tempo kan forklares i følgende paradoks: hvordan er det mulig at livene våre ser ut til å bli (eller i det minste føles) travlere og travlere? Den teknologiske endringen lar oss gjøre mer på kortere tid, og da bør vi vel ha mer tilgjengelig fritid? Poenget med oppfinnelser som oppvaskmaskinen, bilen og e-posten ser ut til å være at de skal spare oss for tid. Men tilgjengeligheten av biler har ført til at vi bor lenger unna jobben, og selv om det går raskere å skrive og sende e-post enn å skrive og sende brev, har volumet av e-poster som sendes og mottas økt i en slik grad at vi bruker mer, heller enn mindre tid på dem.

Ifølge Rosa (2013, s. 76) er både de strukturelle og kulturelle aspektene ved våre institusjoner og praksis preget av «krymping av nåtiden», en avtagende tidsperiode der forventninger basert på tidligere erfaringer trygt samsvarer med fremtidige resultater og hendelser. Sosiale antakelser og handlinger har en kortere og kortere gyldighetsperiode, og forekommer ofte samtidig med andre oppfatninger og handlinger som de på ingen måte samstemmer med. Datostemplingen sier; 'best før – bør ikke brukes senere'.

Når dette fenomenet kombineres med teknologisk akselerasjon og økende tempo i livet, ser tiden ut til å strømme stadig raskere. Det gjør forholdet vårt til hverandre og verden flytende og problematisk. Det er som om vi står i en skråstilt tredemølle som er i stadig raskere bevegelse og krever økende fotrapphet. Denne selvforsterkende tilbakemeldingsløkken bestemmer på en grunnleggende måte det senmoderne livets særpreg, sier Rosa.

Kronologisk tid, eller klokketid, endres jo ikke. Den går hverken fortere eller saktere: Hver dag har 24 timer, hvert år (unntatt skuddår) 365 dager. Så følelsen av at tiden går raskere må forklares av psykologiske årsaker - det er et psykologisk fenomen. Men dette fenomenet har i sin tur sosiale årsaker. Forklaringen er slik: Hvorvidt vi føler at vi har kort tid eller ikke, avhenger av forholdet mellom tiden vi har til rådighet, eller til vår disposisjon, og tiden vi trenger for å oppfylle vår handleliste. Nå er problemet med samfunnet vårt at det er et stadig økende misforhold mellom de to. For å kunne gjøre alle tingene vi må gjøre eller ønsker å gjøre riktig, trenger vi 48 timer eller så per dag. Derfor har vi alltid kort tid, og vi føler at tiden går fort.

Men det er også en annen grunn til inntrykket av at tiden går fort: Når vi har en virkelig spennende dag med mange sterke og minneverdige hendelser og inntrykk, så flyr tiden i løpet av dagen, men når vi ser tilbake, om kvelden, føles som om det var en veldig lang dag. Omvendt, når vi har en helt kjedelig dag på jobb (jf. Graeber, 2019 om tullejobber), eller vi tilbringer tiden med å vente på et meningsløst venterom, går tiden veldig sakte. Men når vi legger oss om kvelden, virker det som om vi hadde en veldig kort dag, som om vi nettopp har stått opp. Dette kalles *tidens subjektive paradoks*. Vi føler at dagen – eller perioden – var lang, da den setter mange spor i minnet og identiteten vår. Vi husker de tingene som virkelig imponerer oss, øyeblikkene som vi virkelig tilegner oss. Derfor, hvis vi har mange opplevelser som går dypt inn i oss, virker året – eller et liv – langt i ettertid.

Men i senmoderne liv mister vi kapasiteten til å *tilegne* oss våre erfaringer: Vi gjør mange, mange ting, men de berører eller påvirker oss ikke. På slutten av dagen har vi glemt dem. Dette er en del av det vi kaller fremmedgjøring. Fordi det meste av det vi gjør ikke etterlater noen spor i minnet, biografien eller identiteten vår, føler vi at tiden flyr fort. Dette er den todelte forklaringen på den personlige siden av sosial akselerasjon.

Akselerasjonen av *sosial endring* er viktigst for Rosas samfunnskritikk. Det er ikke bare teknologien som endres raskere og raskere, argumenterer Rosa; det samme gjør moter, språk, skikker, arbeidsforhold og familiebånd. I dag, i senmoderniteten, har endring blitt intragenerasjonell. Vi har ikke lenger et enkelt yrke eller jobber for en enkelt arbeidsgiver hele livet, men skifter oftere posisjoner.

Så hva er løsningen på alle disse problemene? Rosa (2003, 2013) lanserer teorien sin som et prosjekt for

samfunnskritikk, men tilbyr ingen egentlig veianvisning ut av denne blindgaten. Enten finner vi en måte å unnsnippe akselerasjon, konkluderer han, eller så vil vi bli bremsset med makt av økologiske eller politisk katastrofer. Dessuten må samfunnet lykkes med å institusjonalisere autonomi - som er hovedverdien i vestlig modernitets selvforståelse - opp mot fremmedgjøring, og dette er hva akselerasjon umuliggjør. Rosa (2013) er derfor egentlig grunnleggende pessimistisk. Hvordan en ny orientering skal oppnås i lys av fremmedgjøring, tingliggjøring og et lammet politisk system, har han egentlig ingen svar på. Den postnormale utfordringen består.

9.2 Løpe fortere og stå på samme sted?

Med en samfunnsstruktur som bygger på premisset om dynamisk stabilisering av det gode liv, behøver vi vekst, selv for å kunne stå på stedet hvil. Kan vi da forklare det moderne tidsparadokset, at hastigheten i livene våre ofte oppleves som ubevegelighet? Både på et individuelt og på et politisk nivå, hevder Rosa, har vi havnet i en paradoksal tilstand av «frenetisk stillstand» der alt er i konstant bevegelse og likevel ingenting egentlig endres. Ifølge Rosa er dette fordi hastigheten på teknologisk, økonomisk og sosial endring nå er så høy at vi ikke er i stand til å kontrollere og styre disse sfærene gjennom de langsomme prosessene i et konsensusbasert demokrati, og vi er heller ikke i stand til å styre eller planlegge våre egne liv på noen meningsfull måte.

Vi er fanget i kaotiske, retningsløse prosesser og er tvunget til å surfe på bølgene av endring. Mens klassisk modernitet ga opphav til forestillingen om sosial fremgang styrt av meningsfull kollektiv handling og langsiktig sosial

planlegging, er demokratisk politikk nå ikke i stand til å holde tritt med det hektiske endringstempoet i teknologi og økonomi. Derfor har politikken blitt reaktiv, treg, svekket og ineffektiv.

Antakelig føler mange at den hektiske farten og endringene rundt oss bare er overflatefenomener, at det er total treghet under. Det føles som om vi ikke skal noe sted, bare raskere. I det 21. århundre har den kulturelle bakgrunnen endret seg totalt, nå har akselerasjon blitt en strukturell nødvendighet. Om verden ikke øker hastigheten, vokser og innoverer, kan man ikke opprettholde sosial stabilitet, vi mister status quo. Folk blir arbeidsledige, fabrikker stenger, inntektene synker, det politiske systemet er delegitimert, osv. Derfor sier og føler foreldre at de må gjøre alt de kan, å jobbe så hardt de kan, for at barna deres ikke skal få et vesentlig dårligere liv enn deres. Vi må være innovative, kreative, hardtarbeidende og raske bare for å opprettholde status quo.

Slik Rosa ser det, er dette en farlig og frustrerende situasjon. Folk føler at de hvert år må løpe fortere og fortere bare for å holde seg på samme plass. Uansett hvor effektive og raske vi er i år, neste år må vi løpe litt fortere, ellers taper vi. Vi tror ikke lenger at livet blir bedre, at knapphet vil bli overvunnet, at kampen for tilværelsen vil lette gjennom teknologiske nyvinninger og forbedringer. Tvert imot, vi frykter at det vil bli vanskeligere og vanskeligere, og dette er tegnet på den postnormale tilstanden. Vi forvirres av usikkerhet, kompleksitet, kaos og kontradiksjoner knyttet til stadig flere fenomener som preger vår hverdag.

9.3 Kan vi slakke av farten og bry oss?

Hylland Eriksen (2001) påpekte at langsom tid ble et knapt gode allerede ved inngangen til informasjonssamfunnet. Paradokset består i at den nærmest ubegrensede tilgjengelighet på antatt tidsbesparende teknologi har ført til at alle har fått dårligere tid enn noensinne. Nå må enhver sloss for utilgjengeligheten, for retten til å skjerme seg og kunne «tenke en tanke som er lenger enn fem centimeter». Alle står stille i en rasende fart.

Selv om vi opplever et unisont krav om å akselerere, faller likevel noen av samfunnets sektorer av karusellen. Klimakrisen, demokratisk sendrektighet, globale finanskriser, og økende utstøting og psykisk forslitning i arbeidsstyrken er slike eksempler. Akselerasjonsdogmet truer med å ødelegge klodens økologiske balanse, pervertere konsensusbaserte styringsformer, forstyrre tiltroen og tilliten til måten vi gjør finansielle transaksjoner på og skape et arbeidsmessig utenforskap. Dermed trues også vår forestilling om dynamisk stabilitet og det gode liv.

Koronapandemien bremset oss virkelig, vi ble nedstengt. Og det som er så interessant med det er at lite tidligere har gjort det. Uavbrutt siden den første industrielle revolusjon har jo alt bare økt, og mange av oss har levd med en overflod av varer og tjenester som overgår det de kongelige i middelalderen hadde tilgang til. Selv klimaavtalen i Paris fra 2015 har ikke endret mye på denne vekstmanien. Kanskje økte energi-effektiviteten vår litt etterpå og reduserte litt forurensning, men veksten fortsatte uavbrutt. Klimaavtalen i 2021 erkjente at tidligere klimatiltak har vært langt unna å hindre global oppvarming til over 1,5 grader. Det har ført oss til en situasjon

der vi følte oss som om vi var totalt maktesløse, som om det ikke var noe vi kunne gjøre mot denne akselerasjonslogikken – og heller ikke motstå logikken om en urettferdig fordeling av rikdom (Piketty, 2014, 2021).

Det akselerende samfunn stengte seg selv ned gjentatte ganger over hele verden under pandemien. Butikker stengte, flytrafikken opphørte nesten over natten, biltrafikk og køer ble kraftig redusert, varetransporten ble endret, tjenestetilbudene satt på vent, klasseværelsene sto tomme, idrettsarenaer var uten tilskuere, kino og teater stengt, osv. Og alt på kort varsel, og med store ringvirkninger.

Folk hamstret gjær og mel, toalettpapir, hermetikk, munnbind og antibac. Usikkerheten om tilgangen på nødvendighetsvarer og tjenester vedvarte trass i myndighetenes og butikkenes forsikringer om at forsyningslinjene var åpne og lagrene fulle. Mange hadde bestilt flyreiser, men flyene gikk ikke. Og refusjonen av billettene var umulig å oppdrive fordi selskapene ikke lenger var i drift. Verden utenfor vår egen bolig ble utilgjengelig for oss. Plutselig ble den utilgjengeligheten Hylland Eriksen etterspurte som et ettertraktet gode, snudd til en tvang som gjaldt oss alle. Ikke bare ble tilgjengeligheten til alt og alle redusert, men også farten vår ble satt ned. Mange fikk ledig tid fordi jobbreisene på hjemmekontoret bare gikk fra soveværelset til kjøkkenbordet, andre ble permitterte til ufrivillig lediggang, men fikk også til tid til ettertanke.

Nå var det ikke koronaviruset i seg selv som har bevist at alt dette kan endre seg, at fotballkamper, puber og restauranter ble stengt for publikum, at hjemmekontor ble vanlig, at netthandelen blomstret, at undervisning av både barn og studenter ble digital, osv. Det var politisk handling, det

faktum at vi handlet politisk og samordnet sammen, i alle fall bedre enn tidligere, som stengte samfunnet. Nedstengninger viste at det er mulig å slakke på farten, Men vil vi godta det igjen, annet enn som en ren unntakstilstand eller nødstop? Selvsagt var koronapandemien også noe langt mer enn bare en samfunnsmessig oppbremsing. For svært mange var den en kilde til økonomisk marginalisering, til uro og engstelse, til sykdom og død. Og så har den også vist oss minst to nye typer av akselerasjon. Den første gjelder selve virus-spredningen. Den har vært rask og eksponensiell i en grad historien knapt har vist oss tidligere, kanskje med unntak av svartedauden, kopper og spanskesyken? På kort tid, faktisk bare få uker og måneder, ble koronasmitten global, effektivt spredt gjennom folks utstrakte reise- og kontaktvirksomhet.

Den andre akselerasjonen gjelder utviklingen av vaksiner mot koronaviruset. Internasjonalt førte både samarbeid og konkurranse til en rekordrask utvikling, testing, produksjon og tilgang til flere vaksintyper. Det ga i sin tur opphav til en vaksineringsboom vi ikke har opplevd før. Samtidig opplevde vi utbredt frustrasjon og sinne blant folk som protesterte på kravene om vaksiner for å ha fortsatt tilgang til offentlige steder og aktiviteter.

Vårt dogme om åpen tilgjengelighet og individuell autonomi ble truet av et virus vi ikke hadde god forskning om og innsikt i på forhånd, som vi ikke maktet å kontrollere rent medisinsk eller regulere politisk, som gjorde at unntakslover og -regler liksom i krig ble satt i verk og som truet vekst og velferd fordi det hadde omfattende økonomiske dysfunksjoner.

Nedbremsing i det økonomiske liv har vi jo opplevd tidligere også i vår tid. Finanskrisen i 2008 satte mange økonomiske aktiviteter på vent. Uttrykk som finansboble,

hekkfond, risikolån og lavkonjunktur bombarderte oss i mediene. Banker og investorer gikk konkurs eller holdt pusten i påvente av bedre tider. Tempoet i det økonomiske liv sank. Den samme virkningen hadde vulkanutbruddene på Eyjafjallajökull i Island i 2010. De stanset lufttrafikken i lange tider. Tusenvis av flyvninger ble kansellert og millioner av flypassasjerer verden over ble sittende «askefast» og måtte finne frem til mer langsomtgående transportmidler. Folk ble bestyrkede fordi de ikke kunne reise fritt som tidligere. Under koronapandemien satte myndighetene på bremsene, både som et intervenserende tiltak og som et føre-var tiltak. Måtene var forskjellige, men virkningen var den samme, farten ble senket.

Den prisbelønte, amerikanske forfatteren Rebecca Solnit (2010) utforsker i boken *A Paradise Built in Hell* hvordan store kriser også kan stimulere samfunnets integrasjon og solidaritet og utløse altruisme, oppfinnsomhet og generøsitet overfor medmennesker. Alle behøver ikke føle seg alene i krisen. Solnit undersøkte fem store katastrofer; fra jordskjelvet i San Francisco i 1906 til eksplosjonen som ødela Halifax i 1917, jordskjelvet i Mexico City i 1985, Nedre Manhattan etter 9/11 angrepene i 2001, og flodbølgen etter orkanen Katrina i New Orleans i 2005.

Selvsagt skaper slike katastrofer store lidelser og personlige kostnader. Solnit beskriver hvordan trengsler også kan skape flyktige samfunnsformasjoner – et slags paradisi midt i ruinene – der mennesker som handler på egenhånd og uten anvisning fra myndighetene, tar vare på hverandre. Katastrofer kan få frem det beste i oss, styrke samhold og klargjøre et felles formål. De kan feie bort de sosiale barrierer som isolerer mennesker fra hverandre under normale tider. Det er et slags utopisk samfunn, sier Solnit, og det oppstår

midt i tragiske tap av menneskeliv, utbredt forvirring og håpløshet, hjemløshet og andre store tap og trusler.

Koronatiden ble også en krise, riktignok av en annen karakter enn de Solnit beskriver. Men hvem opplevde ikke eller hørte ikke om naboer og ukjente som hjalp hverandre med innkjøp av mat og drikke under den mest omfattende karantenetiden i Norge? Nabosamfunnet for samarbeid og gjensidig hjelp fungerte faktisk da myndighetenes forordninger, krav og informasjon var motstridende, forvirrende eller uklare.

De solidariske og livsbekreftende og uformelle formasjonene Solnit finner i krisenes ruiner, er imidlertid flyktige. De fordamper straks myndighetenes styringsrutiner og mønstre for normal oppfølging og sosial atferd gjeninnføres og tilliten gjenskapes. Likevel kan nok Solnit leses som at vi ved å studere slike midlertidige felleskap og den sosiale innovasjon disse fremviser, kan lære noe viktig i strevet for å skape økt samfunnsmessig motstandskraft? Vi må bare ta det inn over oss at kriser vil alltid være med oss. Kriser er en illustrasjon av *normalitetens patologi*.

9.4 Fremtiden er åpen, men ikke tom

Forsøkene på å forstå den postnormale nåtiden bør ses i lys av fortiden og med hint om hva som kan komme i fremtiden. Fortiden gjenskapes i vår bevissthet i nåtiden. Fremtiden derimot, er åpen, den er ennå ikke skapt. Men det betyr ikke at den er helt tom. Den er befolket av våre tanker og antakelser om fremtiden.

Kanskje har den pandemiske perioden ‘dultet’⁸⁶ oss i retning av en kollektiv, sivilisatorisk læring, slik UNESCO håpet i 2020? Det er mye i den gamle normalen vi bør ønske å kvitte oss med, sier OECD (2020). Inngrep for å kontrollere natur og teknologi, samfunn og individ, kunnskap og innovasjoner har både gitt gevinster, men også tap av økologisk mangfold og naturens fremtidsmuligheter. Og over hele verden har vi godtatt myndighetenes regulering av våre handlinger fremfor markedets diktat. Men har det gjort livene våre bedre?

Likevel – samfunnet fungerer nok i en slags *stiavhengighet*. Det mønster vi har lagt tidligere hvor vekst og hastighet er de viktigste driverne, er det mønster folk flest tenker seg å vende tilbake til når krisen er over. På den annen side er mange av de tidligere produksjonsmåter og -kjeder brutt eller kraftig endret. Nye rutiner, nye forretningskonsepter og nye avtaleformer er under utvikling. En slik situasjon kan gi opphav til stibrudd, hvor innlåsing i det opphavelige sporvalget ikke lenger gir retningsanvisning til en ønsket fremtid (Karlsen, 2021, s. 195-197). Våre fremtidsbilder av en ny normal må nødvendigvis inneholde en omarbeidet holdning til naturen, til historien og til den politiske verden, slik at vi ikke lærer feil lekse.

Fremtidsbilder formes og drives frem av våre forventninger. Noen er fryktsomme, og andre er gledelige. Fremtiden er åpen, men samtidig preokkupert og forhåndspåvirket av det vi mener er konsekvensene av irreversible tendenser slik som for eksempel megatrender

⁸⁶ Dulting (nudging) er små og nesten umerkelige virkemidler som brukes for å bevege folk i riktig retning, enten det dreier seg om valg av helseriktig kost, gjøre klimavennlige eller sirkulasjonsøkonomiske valg, etc. Siden folk flest ikke har tid til å sette seg inn i konsekvensene av sine valg, legger for eksempel UNESCO argumentene tilgjengelig for oss til å gjøre gode valg.

uttrykker, og den åpnes av diskontinuiteter. Men vi glemmer lett at trendene er kumulative effekter av forutgående menneskelig aktivitet skapt av det systemiske samspillet mellom forskjellige handlinger og aktører. Dessuten, fremtiden fins jo ikke som noe som er skapt og bare ligger der og venter på oss til tiden er moden. Fremtiden er bare noe vi kan *tenke* oss. Faktisk er derfor det mest fornuftige vi kan gjøre med fremtiden, å tenke kreativt om den. I våre tanker kan fremtiden anta alle mulige former, derfor bør vi heller ikke snakke bare om én fremtid, men om fremtider.

De ulike fremtidsbildene vi forestiller oss, kan få en sosial relevans om vi deler dem med noen, gjerne i våre nære omgivelser. Da kan bildene nyanseres og kompletteres, og de kan underlegges vår egen analyse av den endringskraft, usikkerhet, tvetydighet og kompleksitet som hefter ved dem. Dessuten kan vi rangere dem ut ifra ønskelighet; hvordan ønsker vi at samfunnet skal se ut om én generasjon, eller hvilken sosial posisjon ønsker vi at våre etterkommere skal få? Fordi fremtiden er åpen for kritikk og ønskemål, trenger man et sett med verdier å kunne basere fremtidsbildene på. Det man verdsetter mer enn andre alternativer, er å foretrekke. Vi trenger altså et sett av handlingsalternativer og tiltak for å komme på sporet av en ønskverdig postpandemisk fremtid. Det var hva UNESCO oppfordret verden til å utforme i 2020.

Forestillingsevne kreves for å tenke ut fremtidsbilder. Fremtidsbildene må danne grunnlaget for hvilken vei vi ønsker å velge inn mot en foretrukket fremtid. Makter vi det, oppnår vi det vi kan kalle en *fremtidskyndighet*, altså en evne til å tenke, diskutere og forme en ønsket fremtid (Karlsen, 2021). Slik starter vår tankeinvasjon av fremtiden.

Det paradoksale i vår tenkning er jo at all vår vitenskapelige bevisførsel nettopp knyttes til det fortidige, mens våre beslutninger gjelder fremtiden. Så igjen, det beste vi kan anta om våre fremtidsbilder og tanker om fremtiden, er at de har en slags pseudo-ontologisk status. Fremtidene fins bare i våre tanker, men de materialiseres ikke i selve fremtidstemporalen. I beste fall dukker de opp i nåtidstemporalen, men da ikke nødvendigvis som det fremtidsbildet vi tenkte oss, og heller ikke i ren form som fremtid. Fremtiden infiseres av nåtiden og svinner siden inn i fortiden (Karlsen, 2016). Kampen om fremtiden er derfor antakeligvis menneskets viktigste kamp. Og den foregår på arenaen hvor det normale møter det postnormale.

9.5 Noe å undres over – et lukket samfunn?

Koronapandemiens økonomiske konsekvenser ble nok mindre skadevoldende i Norge enn i mange andre land. Norsk økonomi kom i 2021 og 2022 raskt i gang igjen, etter hvert som nedstengnings- og begrensningstiltakene mot smitte ble lettet på. Innhenting av den gamle normalens økonomiske vitalitet gikk raskere enn mange trodde. Arbeidsledigheten sank og jobbtildbudene innen sektorer som helse og omsorg, ingeniør- og ikt-yrker og serviceyrker var mange. Forventningene til fortsatt, fremtidig vekst var også tydelige. Store deler av det økonomiske liv gikk altså slik som før, til tross for smitteverntiltakene.

Likevel, usikkerheten om hvordan pandemien kom til å utvikle seg var stor. Helsemyndighetene var opptatt av å bremse pandemien slik at sykdomsbyrden ble overkommelig,

og helsetjenesten ikke ble overbelastet. I koronaperioden ble flere hundretusen somatiske og psykiatriske konsultasjoner og behandlinger i Norge utsatt og forskjøvet på ubestemt tid. Covid-19-pasientene båndla kapasiteten, og de fikk forrang. Flaskehalsene og underkapasiteten i helsevesenet ble tydelige for alle. Viruset holdt derfor hele folket som gissel på andre måter enn bare gjennom økonomien.

Riktignok rammet pandemien ulikt. Befolkningen i byene var mer berørt av smittetrykket enn folk i distriktene. Det førte til ulik praksis i kommunene om hvilke tiltak som ble iverksatt. Nasjonale restriksjoner begrenset bevegelsesfrihet og mulighet til å omgås venner og familie på samme måte over hele landet. For enkelte ble dette en stor belastning.

Norge hadde bokstavelig talt åpnet seg stadig mer fra 1980-tallet og fremover. Butikker fikk utvidede åpningstider, aviser ble solgt også i helger og på helligdager, nattklubber, barer, restauranter og kafeer ble tilgjengelige nesten døgnet rundt, osv. Arbeidslivet fikk en annen døgnrytme enn den som var bestemt av fabrikkarbeidets tredelte skiftplan. Andelen av ansatte med uregelmessig arbeidstid økte i takt med etterspørselen etter nye tjenestetilbud. Den norske befolkningen hadde vent seg til at samfunnet var åpent og tilgjengelig da pandemien startet.

Nå med ett ble mange av de sosiale møteplasser og åpne felles arenaer stengt. Vi kunne ikke lenger møte kollegaer på jobben, hjemmekontoret ble det nye arbeidsstedet for mange. Skoler og barnehager ble nedstengt og barn og unge tilbakeført til familien og hjemmet. Vanlig lek og læring ble nedskalert og fikk nye former, om noen i det hele tatt. Fritidsarrangementer opphørte, og kulturtilbudene forsvant. Samfunnet lukket ned

de etablerte og tilvante måter å samhandle og utvikle felles identitet og tilhørighet på.

Familien ble den viktigste arenaen for samvær for mange, men mye av dette ble påtvunget og altomfattende. Familien var ute av trening med å håndtere slike tette og intime samvær, hvor dessuten varigheten av det tvungne fellesskapet var høyst usikkert. Likeledes rammet dette aleneboere, studenter og andre som ikke bodde i en kjernefamilie eller som kanskje heller ikke hadde plass og anledning til å ha et godt hjemmekontor. Deres livsutfoldelse ble ekstra beskåret, nettopp fordi de vanlige møteplassene deres utenom egen bolig ble lukket og gjort utilgjengelige. Et lukket samfunn skader tydeligvis både enkeltindivider og familier, og vanskeliggjør det sosiale samholdet ved at daglig samhandling og kommunikasjon begrenses. Mangfoldet mister sine sosiale vekstvilkår, og kan bli en utfordring for mange.

Fremtiden er altså åpen, men ikke tom. Det vi gjør i dag, kan gi oss et sporvalg til fremtiden vi vanskelig kan unnvike. Så hvordan kan den åpne fremtiden fylles med meningsfull, menneskelig aktivitet? Kan vi virkelig utvikle nye teknologier og sosiale innovasjoner, ikke bare for å spare tid, men for å gi oss bedre livskvalitet uten å true bærekraften? Kan vi slakke farten for bedre ta vare på hevdvunne tradisjoner som fremmer samfunnets samhold? Kan vi slakke farten i livets tempo slik at travelhet ikke lenger blir en imperativ befaling? Hvordan kan vi bidra til nye fortellinger om en postnormal verden? Det ville jo vær tragisk om vi trengte en ny megakrise og nedstengning hver gang vi bør tenke oss hvordan en ny samfunnsformasjon kan formes?

10 Hva kan en ny normal bringe?

I dag såg eg tvo månar,
ein ny og ein gamal.
Eg har stor tru på nymånen.
Men det er vel den gamle.

Olav H. Hauge (1966). I dag såg
eg. Fra *Dropar i austavind*.

Koronapandemien synliggjorde et globalt samfunnsmønster med mange dysfunksjonaliteter; sammenbrudd av markeder, virksomheter som stenges, vare- og tjenesteleveranser som stanset opp, tvungen arbeidsledighet, folkehelseutfordringer som ikke ble møtt. utilstrekkelig samfunnsmessig beredskap, frynsete tillit til forvaltning, politikere og eksperter, osv. Så hva bør tenkes og gjøres?

Om man ikke gjør noe annet enn å forsøke å avdempe ettervirkningene av pandemien, vil mange av de erfarte dysfunksjonalitetene bestå og forsterkes, og systemet kan på nytt bryte sammen fordi så mange berøres, men ikke involveres i løsningene. Om vi forsøker å gå tilbake til den gamle prepandemiske normalen, kan likevel de underliggende svakheter følge med på lasset. Vi vet jo at klima- og naturkrisen vil vedvare, vi vet at vi ikke har kontroll på mulige finanskriser, vi vet at vi ikke kan få alle tilbake i jobb fordi

jobbene ikke lenger fins. Vi frykter at travelheten består og at helsetjenestene forblir utilstrekkelige i forhold til behovet.

Den nye normalen kan lett bli brukt som et trylleord som skal dempe alle usikkerheter de postnormale tider har avdekket, ikke minst alt som knytter seg til koronapandemiens forløp og ettervirkninger. Selvsagt er en slik betegnelse innbydende. Den får oss til å tro at det gamle vi egentlig ikke ønsket å beholde; miljøtrusler, fattigdom, ufred, terror, ulikhet, helseplager, arbeidsledighet aldri vil dukke opp igjen. Så naive behøver vi ikke å være.

Like fullt; velkommen til en ny, postpandemisk verdensorden. Nå kan vi forestille oss hvor vi var før krisen, gjøre opp status der vi er nå, og tilegne oss fremtiden som ny standard. Men begrepet 'den nye normalen' dekker egentlig over at mye av det gamle ikke forsvinner, faktisk er det i ferd med å bli verre. Flere hundretalls millioner mennesker er marginalisert og blitt fattigere, og har dårligere tilgang til helse og velferd enn før pandemien. 100 millioner hjemløse kan ikke beordres til å holde seg hjemme og i sikkerhet når virusutbruddene raser. Det som før var normalt, fungerte ikke særlig bra for de fleste på kloden tidligere heller. Ulikheten er heller forsterket. Den nye normalen tillater oss ikke å håndtere helheten i vår virkelighet, kanskje virker betegnelsen heller tilslørende og villedende? Vi bør derfor bruke vår ubehagsfølelse til å smi et nytt paradigme, snarere enn en ny normal, hevder Chime Asonye (2020)⁸⁷.

⁸⁷ Chime Asonye (5. juni 2020). World Economic Forum. There's nothing new about the 'new normal'. Here's why. Hentet 29. november 2021 fra <https://www.weforum.org/agenda/2020/06/theres-nothing-new-about-this-new-normal-heres-why/>.

10.1 Mange usikkerheter?

Overraskelse er den nye normalen, sier Heinsonen et al. (2017). Forbauselse og undring er nemlig et iboende trekk ved endring. Særlig gjelder det når den finner sted ved høy grad av ustabilitet, usikkerhet, kompleksitet og tvetydighet, slik Sardar (2021a, 2021b) beskriver nåtiden. En *ny normal* vil være en situasjon hvor et samfunn, en økonomi eller for den sakens skyld hele kloden tilpasser seg etter en megakrise eller fremtidssjokk, og hvor denne nye situasjonen er ulik den som preget tilstanden før krisen.

Tidligere er betegnelsen fremtidssjokk brukt både om tilpasningen og etterspillet til den globale finanskrisen i 2008 med en nedgangstid i hvert fall frem til 2012. Og nå er betegnelsen brukt om pandemiperioden og som kontrast til forhåpningene til en postpandemisk nyorientering. Pandemien var egentlig ikke et hendelig uhell, men en katastrofe som kom innenfra, sa Bruno Latour (2020)⁸⁸. Nedstengningen har tvunget alle til å trekke seg tilbake, og tenke over hva slags normaltilstand man ønsker seg. Mon er det slik?

Pandemien er egentlig ikke bare en naturkatastrofe, den er en politisk katastrofe i en verden uten en samlende leder, sa den israelske historikeren Yuval Harari. (2020, s. 42-43). Den akutte krisen menneskeheten står overfor skyldes ikke bare koronaviruset, men også mangel på tillit og solidaritet mellom mennesker; «For å beseire en epidemi, må folk stole på vitenskapelige eksperter, innbyggerne må stole på offentlige myndigheter, og land må stole på hverandre». Til tross for de likeartede globale effektene, mangler verden et lederskap med

⁸⁸ Bruno Latour (2020). Kilde, se fotnote 18.

en felles og enhetlig strategi for å håndtere koronaviruspandemien, mente Harari.

Har da denne pandemien – trass i sine ødeleggende virkninger på helse, økonomi og velferd hos millioner på millioner av mennesker, hatt en slik samfunnsomformende kraft? Eller er det slik at vi heller må forvente at den postpandemiske normalen, vil bli omtrent som den prepandemiske normalen var?

Det er neppe urimelig å forvente at nye former for arbeidslivspraksis vil følge i kjølvannet av erfaringene fra koronapandemien og bli rutiniserte. Rutinisering innebærer at de nye formene blir ledd i en standardisert praksis. Yin (1981) studerte de organisatoriske hendelser som må inntreffe for at en ny og innovativ praksis skal bli rutinisert. Egentlig er det rutiniseringen, ikke selve nyskapingen som er innovasjonens suksesskriterium, sier Yin. Det endelige målet for en vellykket innovativ praksis vil derfor være å etablere praksisen som en rutinemessig og normal del av organisasjonens arbeidsmåte. Pluye et al. (2005) bygger videre på Yins observasjoner og påpeker at rutinisering av nye organisatoriske praksiser starter med de første endringene og hendelsene. De skiller også mellom rutinisering, som prosesser på organisasjonsnivå, og institusjonalisering som gjelder endringer på samfunnsnivå. Det åpne spørsmålet er om postnormaliteten virkelig rutineres i organisasjoner og så institusjonaliseres på samfunnsnivå?

Nå har mange virksomheter i Norge høstet erfaring med å ha sine ansatte på hjemmekontor og med å fjernlede deres arbeidsinnsats. Fjernarbeid, som tidligere mest ble sett på som et frynsegode i noen få bransjer, ble over natten en nødvendighet i svært mange bransjer og for langt flere ansatte

enn før. Arbeidsgivere ble mer opptatt av å sikre både fysisk og psykisk helse hos sine ansatte. Dessuten ble lederegenskaper som tidligere ikke ble vektlagt, slik som sosial støtte og oppmerksomhet, ansett som mer kritiske.

Omstillingene i næringslivet ble både omfattende og raske. I enkelte bransjer, for eksempel i reiseliv, kulturtilbud, flytransport og hotell- og restaurantvirksomhet stanset mesteparten av aktiviteten hurtig opp. Tilbudet av varer og tjenester innen disse sektorene oversteg langt etterspørselen. Selv med offentlige støtteordninger er det klart at mange aktører ikke blir i stand til å gjenåpne og gjenerobre sitt tidligere marked.

For mange virksomheter er det blitt nødvendig å arbeide med to strategier. For det første å bringe mest mulig av det tapte markedet tilbake så raskt som mulig, og for det andre å planlegge hvordan tilpasningen til omgivelsene kan bli på litt lengre sikt. Hagel og Brown (2018) kaller det korte tidsperspektivet (6-12 måneder) for *zoom-inn horisont*, og det lengre (10-20 år) for *zoom-ut horisont*. Virksomheter må altså sikre både kortsiktig og langsiktig overlevelse, og det kan kreve to slike, helt ulike strategier (Karlsen, 2021, s. 74-77).

Norske arbeidslivsmyndigheter har utarbeidet et nytt regelverk for reguleringen av fjernarbeid, og partene i arbeidslivet forhandler om tilpasningen mellom det å være i arbeidslokalet og det å arbeide hjemmefra. Forholdene ligger altså til rette for at den nye normalen i arbeidslivet vil inneholde langt mer fjernarbeid, selvledelse, lokal og individuell autonomi, samt digital samhandling enn den prepandemiske standarden gjorde.

På samfunnsnivået kan vi forvente institusjonalisering av nye praksiser. Vi har sett langt mer samarbeid enn tidligere

mellom offentlig og privat sektor. Det gjelder både i leveransekjeden av militært og medisinsk utstyr, i utviklingen av nye våpen og medikamenter og i håndteringen av pasienter. Organisasjoner og virksomheter har måttet omstille seg hurtig og fatte raske beslutninger for å overleve. Innovasjonssyklusene er kortet ned, ikke minst ser vi det i utviklingen av nye vaksiner og medisinsk utstyr. Når vi ser tilbake på dette kan noen av disse fremgangsmåtene kanskje utvikles til å bli nye former for bestep praksis?

Dessuten kan det være at selve rollen statsapparatet, inkludert departementer, direktorater, fylkeskommuner og kommuner har, vil endres permanent. Ett forhold er bruken av offentlige midler til støtte for nærings- og arbeidsliv, som under nedstengningen økte kraftig. Kan det være et varsel om fremtidige fremgangsmåter, eller vil myndighetene trekke seg tilbake fra denne posisjonen? Nok et forhold gjelder hvordan myndighetene vil prioritere samfunnets motstandsdyktighet og robusthet fremfor effektivitet og økonomi. Før pandemien befant vi oss i en situasjon hvor både privat og offentlig sektor hadde søkelyset på effektivitet, kostnadsreduksjoner og lønnsomhet. Nå vil nok både virksomheter og enkeltpersoner i tillegg være mer observante på robusthet (resiliens) og beredskap fordi de nettopp har erfart hvilke store og uønskede virkninger som kan følge i kjølvannet av en pandemi eller en annen megakrise.

Det er også interessant å merke seg at den globale samhandlingen vi har vent oss til, både digitalt og fysisk som i praksis har gjort at deisen om at «avstanden er død», har endret karakter. For det første er handelen på nettet økt, og for det andre er grensepasseringene endret. Med pandemien ble folk utestengt fra vanlige butikker og handlesentra og flyttet

derfor sine innkjøp over på netthandelen. Dessuten ble de fysiske grensene mellom naboland gjenopprettet og grensekontrollene ved inn – og utreiser omfattende og strenge med oppbud av politi og militære styrker, og med langt mer omfattende krav til dokumentasjon av reisenes nødvendighet. Leveringsvansker av både innsatsvarer og forbruksvarer preger hele verden, og skaper i neste omgang mange flaskehalsar i produksjonslivet.

Alt dette påvirker vår oppfatning av den globalisering vi tidligere har ansett som normal. Virkningene av krigen i Ukraina fra 2022 påvirker ganske klart forsyningsikkerheten i ulike land, og kan føre til en *de-globalisering*. Hvert land vil i økende grad sikre seg *selvforsyning* av kritiske varer og tjenester. Global handel og utveksling av varer og tjenester kan dermed få et helt annet mønster fremover. USA og Europa kan komme til å hente tilbake produksjonsjobbene de har overlatt til både Russland og Kina, selv om dette nok vil øke prisene på den nye egenproduksjonen.

Digitaliseringen av samfunnet og kunnskapen om nettbruk har etter alt å dømme økt. Både i offentlig og privat sektor er det skjedd en digital transformasjon som har skutt fart. Ikke minst gjelder dette netthandel, e-læring, elektroniske medisinske registre, leveransekjeder og logistikk og selvsagt også offentlige, digitale tjenester. Det statlige Digitaliseringsdirektoratet som ble opprettet i 2020, bistås av Digitaliseringsrådet (opprettet i 2016) til å hjelpe ledere i statlige virksomheter å lykkes med endringsprosesser der digitalisering er en viktig del av endringen. Offentlige virksomheter jakter på fornyelse, og til å lykkes trenges en omfattende digital transformasjon. I dette arbeidet blir ulike digitale teknologier, herunder sosiale medier, mobiltelefon,

analytiske hjelpemidler, skyløsninger i økende grad søkt integrert. Men transformasjonen handler også om grensesnittet mellom teknologi og strategi, og om oppdatert kompetanse om digitalisering hos ledere og ansatte.

10.2 Hvorfor så ingen, krisen komme?

Katastrofer og nødssituasjoner, slik vi har fått erfare gjennom krigene i Ukraina og Gaza og koronapandemien kaster ikke bare lys på verden som den er. De river også opp normalitetens struktur. Gjennom hullet som åpner seg, skimter vi muligheter for andre verdener og andre fremtider. Særlig med koronapandemiens nedstengninger og innskrenkninger har vi sett at det er mulig å skifte radikalt måten vi lever på. Folk tilpasser seg nye realiteter når vi går tilbake til å arbeide, til å lære og til å leve tettere sammen. Det er en erfaring vi kan lære av. Mange steder har vi fått renere luft, og erfart at vår levemåte innebærer virkelige valgmuligheter.

Vi har også erfart omfanget av våre sårbarheter. Kriser påvirker folks liv og levekår forskjellig, og gjør tydelig alvoret i de sosiale og økonomiske ulikheter. For menneskeheten er dette en viktig mulighet for å forstå at det vi har ansett som normalt, ikke er uunngåelig, men et valg – faktisk et resultat av våre tidligere valg. Hva lærer vi så fra slike forstyrrelser? Hva bør være forskjellig fra tidligere?

Vi kan anta at samfunnet vårt etter hvert vende tilbake til noe (kanskje det meste) av det man var vant til fra før. Da er det viktig å minne seg på at den gamle normalen egentlig var ganske usikker og vaklende. Den var ikke bærekraftig i økologisk forstand, den var krisebefengt i økonomisk forstand, den var utilstrekkelig og sendrektig i politisk forstand, og

antakelig utrygg i psykologisk og sosial forstand. Vi kan derfor trenge nye og alternative fremtidsbilder, hvor de gamle synder og feil ikke gjentas. Slike fremtidsbilder må skapes, diskuteres og deles, og veien dit må stakes ut (Karlsen, 2016, 2021).

Gudmund Hernes (2016) skrev i en kommentarartikkel i Morgenbladet om hva som skjer i politikken og med politiske aktører når fremtidssjokket rammer. Han siterer avdøde Dronning Elisabeth som i et besøk ved London School of Economics senhøsten 2008 spurte de fremstående økonomene der om den globale finanskrisen; «Hvorfor så ingen, krisen komme?»:

Mange blir små og redde når dørene til verden slås opp, og de føler seg truet av den nye teknologien som ubønhørlig trenger seg på. Mange ulmer når de hører om velstand, men ser at økende gjennomsnitt skyldes kakser og pamper som beriker seg.

Så når fremtidssjokket rammer, kan de ønske å stanse verden, og dra opp vindebroen fordi nasjonen gir en ramme som føles trygg.

Verden blir farligere når flere føler at de har mistet kontroll. Men kanskje vil noen ledere, som også kjenner at grepet glipper, åpne seg like mye nedover som utover, og lytte før dronningen spør: Hvorfor så ingen dette komme? (Hernes, 2016⁸⁹).

Så – hva bør gjøres? spør Hernes. Politikere og sentrale beslutningstakere må ha bedre kontakt med grasrota – med folk flest. De må bruke mer tid på fotfolket enn på hverandre.

⁸⁹ Gudmund Hernes (19. desember 2016). Når fremtidssjokket rammer. Hentet 30. desember 2021 fra <https://www.bi.no/forskning/business-review/articles/2016/12/nar-fremtidssjokket-rammer/>

10.3 Noe å undres over – postnormalitetens funksjon?

Giddens (1991, 1997) har gitt viktige bidrag i diskusjonen om modernitetens konsekvenser og forholdet mellom individualisering og sosiale mønstre, og til forståelsen av at det er gjennom praksiser at aktør og struktur forenes (1984). Bourdieu (se f.eks. Aakvaag, 2008, s. 160-162) har med sitt habitusbegrep, enklest forstått som tillærte tanke-, adferds- eller smaks mønstre, påvist hvordan sosial struktur og individers handlinger er koblet sammen og gjensidig virker på hverandre. Kanskje kan begge bidrag best forstås som hvordan samfunn holdes stabile og normale. De er mindre opptatt av å forklare endring og forstyrrelser i de normale mønstre og praksiser. Postnormalitet flyr under radaren deres.

Kan det være slik at postnormaliteten påvirker overgripende normer, politiske beslutninger, lover og regler, nasjonale retningslinjer og kodekser og på den måten omskaper seg selv til en ny og felles normal ut av det som er kaotisk, komplekst og motsetningsfylt? Og kan dette i sin tur føre til rutinisering av postnormale organisasjonsmønstre og nye prosesser som føyer seg inn i den nye samfunnsnormalen?

I så fall må vi lete etter den endringskraften som ligger i det postnormale, det som kan formalisere og standardisere sosiale handlingsmønstre på alle nivåer, fra den enkelte borger, via organisasjonsnivået til det nye samfunnsmonsteret. Det er dette som er postnormalitetens funksjon, den kan normalisere det patologiske.

Epilog - hvor går vi nå?

---

*Det er den draumen me ber på
at noko vedunderleg skal skje,
at det må skje –
at tidi skal opna seg
at hjarta skal opna seg
at dører skal opna seg
at berget skal opna seg
at kjelder skal springa-
at draumen skal opna seg,
at me ei morgonstund skal glida inn
på ein våg me ikkje har visst um.*

Olav H. Hauge, *Fra Dropar i austavind.*

De tre nøkkelbegrepene i idéen om postnormale tider; *kompleksitet*, *kontradiksjon* og *kaos* hjelper oss til å bli oppmerksom på nye fenomener som dukker opp, og som umiddelbart ikke gir mening eller som følger vår vante logikk. Vi forsøker å forklare det underlige i det velkjente, altså postnormale fenomen som fremtrer i vår hverdagsvirkelighet, men som ikke uten videre fremstår som naturlige eller velkjente. De bryter med den illuderte normalen, og samtidig gjør de oss oppmerksomme på hva denne normalen innebærer. Den fabrikkerte, illuderte normalen er tross alt bare en sosial aksept av det som har vært, ikke av det som kommer og som ennå ikke er skapt, unntatt i våre tanker om fremtiden.

Våre verdenssyn og fremtidslinser

Fremsynsforskere antar at en god måte å forstå folks fremtidsrettede tro, oppførsel og beslutninger på, er å bruke deres *verdenssyn* som startpunkt. Denne idéen fra psykologien

antyder at ens verdensanskuelse aktiverer de ubevisste filtrene av hva vi observerer, avviser eller ønsker å huske, og det forteller også mye om hvordan vi former mening ut av et situasjonsbilde.

Våre oppfatninger av hva den nye normalen bør være, vil derfor antas å bli påvirket av vårt verdenssyn. Et verdenssyn påvirker ikke bare hvordan vi forstår og tillegger mening til verden rundt oss, men påvirker også hvordan vi uttrykker oss i verden. Samlingen av personlige verdier, tro, forutsetninger, holdninger og idéer som utgjør vår verdensanskuelse, har en innvirkning på våre mål og ønsker, relasjoner og atferd. Verdensanskuelsen skaper altså mening, den former vår forståelse av sannhet og virkelighet og hvem vi selv er i det bildet.

Vårt verdenssyn kan også påvirke forskningen fordi det tilbyr ulike oppfatninger om hva som kan være kjent og hvordan det kan bli kjent. Dermed former det hva slags forskningsspørsmål som stilles, forskningstilnærmingen som brukes, inkludert datainnsamlingen og analysemetodene som brukes. Derfor kan nøkkelen til bedre forståelse av vårt fremtidsrettede resonnement være å kjenne våre verdenssyn, de utgjør de *fremtidslinsene* vi bruker. En slik idé om fremtidslinser ble opprinnelig introdusert av Inayatullah (2008), og diskutert videre av Micic (2010) og Kuosa (2017).

Her under presenterer jeg et knippe av slike (normative) verdensanskuelser eller fremtidslinser som etter min mening vil kunne ramme inn vår oppfatning av hva den fremtidige normalen kan komme til å bli, i Norge så vel som i andre land:

Fremtidslinse 1: Rykk trøstig fremover

Vi trenger fremgang, vekst og mer teknologi. Tro på rasjonalitet og mennesket i verdens sentrum. Økningen i økonomi og investeringer i forskning løser våre problemer og gjør verden bedre dag for dag.

Fremtidslinse 2: Rykk tilbake til start

Vi må tilbake til de gode, gamle dagene. Vi er forbi vår beste alder; vi må gå tilbake til enklere tider da hierarkiet var tydeligere, da teknologien var mindre forstyrrende, da imperiet var klart. Endring er for overveldende; vi har mistet veien og må tilbake.

Linse 3: Stopp over neste kast

Vi må stoppe nå. Vi kan ikke fortsette slik, ellers kommer det et sammenbrudd der fremme. Mennesket har nådd sine grenser, faktisk har det overskredet dem allerede: global ulikhet, fundamentalisme, tribalisme, kjernefysisk holocaust og klimakatastrofer peker på en forverring av fremtiden. Vi trenger ikke å gå tilbake til fortiden, den var jo heller ikke var så strålende sett som datid, men gitt dagens tempoaksellerasjon er vi på vei mot en kollaps av alt som er kjært for oss.

Fremtidslinse 4: Ulikhet – den gagner alle

Vi må bryte barrierer og få mer forståelse for forskjeller som gagner alle. Vi må sette søkelys på måter å utvikle oss både som økonomier og som kulturer. Grenser må brytes ned; teknologi og fri flyt av kapital kan gi rikdom til alle. Alle mennesker er like uansett hudfarge, kjønn eller religion. Tradisjonisme og dogmer er faktorer som hindrer oss i å oppnå en ny og bedre verden.

Fremtidslinse 5: Tilbake til naturen

Redder vi naturen, vil den redde oss. Verden er en hage og kulturer er dens blomster. Vi trenger sosiale teknologier for å reparere skadene vi har påført oss selv, naturen og neste generasjon. Å bli mer og mer inkluderende er det viktigste for menneskeheten. Vi bør slutte å forbruke naturressurser og finne bærekraftige måter å leve på. Gaia - et partnerskap mellom kvinner og menn, mennesker og natur og mennesker og teknologi er nødvendig. Dette utfordrer selve forestillingen om «menneskets egenart».

Fremtidslinse 6: Verden trenger en sterk leder

Vi trenger en sterk, opplyst enehersker for å lede veien til det bedre og nye samfunn. Vanlige mennesker er bare «sauer» uten visjoner. De bør ikke spørres om hva de skal gjøre, bare fortelles om veien videre. Vi trenger en sterk leder som kan få ting til å skje og som har visjoner for en bedre fremtid.

Fremtidslinse 7: Fremtiden er forutbestemt

Vi må akseptere at fremtiden er deterministisk og at vi ikke kan gjøre noe med det. Alt som var og kommer til å bli, er skrevet i «den store boken», og den kan også leses fra stjernene. Nesten alt er opp og avgjort, og vi kan bare følge den store planen. Apokalypsen er uunngåelig, og vi har gjort oss fortjent til den gjennom våre halsløse gjerninger.

Fremtidslinse 8: Megatrendenes momentum

Vi må akseptere at fremtiden styres av massene og megatrender. Enkelt personer, små hendelser og til og med politiske avgjørelser blekner under det store presset fra global omdanning. Fremtiden kan forutsies ut fra kunnskapen om de megatrender og de endringslogikker vi erfarer.

Fremtidslinse 9: Fremtiden er åpen, kompleks og usikker

Vi må akseptere at fremtiden er tilfeldig eller bare en kjede av små hendelser på samme måte som historien alltid har vært. Den antatt uunngåelige retningen for omdanning og endring forandres radikalt gang på gang av små tilfeldigheter. Å være effektiv og snarrådig på rett sted til rett tid gjør en større forskjell enn gode og dristige fremtidsplaner.

Fremtidslinse 10: Fremtidssjokkenes endringskraft

Verden er globalisert og store endringer ett sted skaper virkninger mange andre steder. Fremtidssjokk er hurtig utviklende og svært ødeleggende hendelser som rammer minst to kontinenter. Disse er ofte ikke varslet eller har tilstrekkelig beredskapskapasitet for å avhjelpe. Pandemier, finanskriser, nettkriser, geomagnetiske stormer og sosial uro og andre fremtidssjokk vil ha snøballeffekt over hele verden.

En virkelighet er jo noe som har årsak og virkning. Det kan for eksempel være gjenstander, idéer, hendelser og handlinger. Våre oppfatninger og vår informasjon kan være opphav til våre handlinger og motsatt. Slik sett vil også vår virkelighetsoppfatning farges av de verdensanskuelsene vi har.

Disse ti verdensbildene kan selvsagt også blandes i ulike kombinasjoner og endres over tid. Hvilke(n) av disse logikkene

bruker vi i våre observasjoner av de nye og postnormale fenomener og hvilke fremtidslinser anvender vi for å se den nye normalen vil antakelig påvirke vårt syn på fremtiden? Hvis mektige aktører og endringsskapere ble presentert for bærekraftige og ønskelige fremtidsbilder, ville samfunnet da mobilisere for å stake ut kursen mot disse? Hvis vi kunne se en lysere fremtid, og være trygg på at en slik fremtid var innenfor vår rekkevidde, ville vi da alle skynde oss mot den?

I virkeligheten er endring vanskelig og kommer på bekostning av det som uten tvil er menneskehetens største og mest ulykksalige feil; vår tilbøyelighet til å nøye oss med det som er praktisk oppnåelig fremfor det som er nødvendig eller ønskelig. Hvis det stemmer, er ikke det grunnleggende problemet våre (manglende) bilder av fremtiden, men selve menneskets natur. Det er ikke dermed sagt at kollektive, foretrukne fremtider ikke er verdt å forfølge. Det kan ligge en sterk og utløsende driver nettopp i det foretrukne fremtidsbildet (Karlsen, 2021).

Koronapandemien var et fremtidssjokk med kraft nok til å iverksette både maktskifter og kursendringer. Noen virkninger synes klare. Globaliseringen vil stanse eller sakke. Mange land har satset på økt nasjonal selvbergingsgrad og synonymproduksjon av kritiske varer og tjenester for å unngå sårbarhet og avhengighet i tidligere forsyningslinjer. Små land som Norge med sin åpne økonomi vil måtte sikre seg prioritet gjennom fortrinnsavtaler for goder vi ikke selv kan fremstille. Nasjonale beredskapstiltak vil måtte styrkes for å kunne intervensere tidlig nok, eller aller helst være proaktive om nye fremtidssjokk rammer oss.

Faren ved en utdatert verdensanskuelse og utdatert og feilaktig informasjon er åpenbar, minner Hans Rosling oss om

i boken *Factfulness* (2019). Fastlåste verdensanskuelser kan føre til feilaktige og misvisende standpunkter, og uvitenhet og misforståelser kan skape falsk informasjon, vrangforestillinger og konspirasjonsteorier. Både Roslings bok og den svenske stiftelsen Gapminder tar et oppgjør med et foreldet verdensbilde samtidig som de viser til betydningen av å bruke og henvisne til oppdaterte og kvalitetssikrede fakta. Vi må altså stole på vitenskapelige data, ikke på gamle og foreldede historier. At vitenskapen ennå ikke kan forklare alt, og mye er jo både ukjent, komplekst og usikkert, innebærer bare at kunnskapsveksten må stimuleres på de områder hvor vi ennå mangler gode forklaringer.

Normalitetsfrykt?

Antakelig har koronapandemien avfødt langt færre diskusjoner og innspill om den nye normalen enn det UNESCO opprinnelig forventet i 2020. Den gang oppfordret man til å tenke over hva i den gamle normalen som burde skrotes, når en postpandemisk tilstand var oppnådd. Men kan dette skyldes en form for normalitetsfrykt? En uro over å vende tilbake til noe som man egentlig ikke ønsker, at Norge skal bli mer likt andre land; splittet, urolig og uten tillit til styresmakter og uten tro på en bedre fremtid? Er det vanlige folks tur til å miste troen på at det normale vi hadde før faktisk er noe å etterstrebe, men i mangel på konstruktive fremtidsbilder, henfaller man til den gamle normalen?

Det nåværende tidsavsnittet fremviser mange fenomener og tilstander som vedvarende forvirrer sosiologer, forskere og aktivister. Covid-19-pandemiens (og klimaendringenes) sjokkerende forstyrrelser av samfunnets vante virkemåte er tydelige trekk ved postnormale tider. I boken

Sociology in Post-Normal Times hevder Thorpe (2024) at det moderne prosjektet med å skape en normalitet og stabilitet i nasjonalstaten har brutt sammen. Innlemmet i denne normalskapingen er sosiologifaget, som han mener er vitenskapen om sosial reform. Forestillingsevnen har bleknet.

I møte med pandemien og klimaendringene argumenterer Thorpe for å skape en global menneskehet utenfor nasjonalstaten som forutsetning for menneskelig overlevelse. Sosiologiens begrep «samfunn» ikke lenger er levedyktig fordi globaliseringen har satt en stopper for sosiale reformer, hevder han. Dagens sosiologi har ikke klart å ta tak i fremveksten av rovdyrstaten, elitens løsrivelse, globaliseringens skadelige innvirkning på sosiale reformer og avmakten til arbeiderne og middelklassen. Derfor må premisser og mål for dagens sosiologi forlates for å skape nye begrepsrammer for en fortsatt global menneskehet. Fagets forklaringskraft har nå stanset⁹⁰

Den postnormale perioden, med kompleksitet, kaos og motsetningstvil, slik de er tydeliggjort i koronasituasjonen, har også klarlagt viktige forutsetninger for et sunt samfunn: Uten fakta kan du ikke ha sannhet. Uten sannhet kan du ikke ha tillit. Uten tillit kan du ikke ha legitimitet. Uten legitimitet kan du ikke ha demokrati. Uten demokrati kan du ikke ha selvbestemmelse og kritikk av tiltak og befalinger som skal iverksettes. Uten demokrati kan vi ikke skape en ny og bedre normal. De fleste gode forsetter glemmes når man er tilbake til den gamle normalen, til og med om den har betenkelige sider. Frykt og avmakt overfor fremtiden, gjør at vi lett henfaller til

⁹⁰ Thorpes kontekst er stort sett USA, og av og til øvrige deler av den vestlige verden.

det kjente, den gamle normalen. Den vet jo vi hva inneholder, selv om vi ikke liker alt ved den.

Våg å vite – sapere aude!

Sannheten har tunge kår i postnormalitetens tidsalder. Vi lever i en radikalt antiopplyst verden, sier den italienske samtidsfilosofen Marina Garcés (2022) i sin bok *For en ny radikal opplysningstid*. All verdens kunnskap fins til liten eller ingen nytte, vi makter ikke å forsvare det levelige livet. Tiden for det levelige livet renner ut, og selv om vi som mennesker har stor makt, makter vi ikke å forsvare verdige livsvilkår. Vår tid er tiden da alt tar slutt, inkludert tiden selv. Som sivilisasjon forankret i paradigmet om utvikling, fremdrift og ekspansjon, har vi ikke lenger en evig nåtid eller en ønskverdig fremtid, men bare en trussel vi ikke kan møte, sier Garcés:

Konfrontert med utarming av det levelige livet, og i siste instans med det antropologiske skipbruddet og det ugjenkallelige i vår egen utryddelse, er ikke vår tid lenger postmodernitetens tid, men en tid som ikke er bærekraftig. Vi befinner oss ikke lenger i den postmoderne tilstand, som gladelig hadde lagt fremtiden bak seg, men i en annen opplevelse av slutten, den posthume tilstand. I denne indikerer 'post' det som åpner seg etter at modernitetens store visjoner og referanser er tilbakelagt. Vår 'post' er det som følger etter «etter»: det post-posthume, en henstandstid vi kommer inn i når vi har forstått og til dels akseptert den reelle muligheten for vår egen ende (Garcés, 2022: 30).

Vi må starte å tenke over hva som er et levelig liv, en levelig fremtid. Bærekraftstanken er ikke lenger tilstrekkelig. Vi trenger en tenke- og handlemåte som peker ut over klodens og

det økonomiske systemets begrensethet, en måte som også omfatter vår egen begrensethet. Vårt liv er sårbart, men vi har makt og virkemidler til å gjøre ende på det. Garcés er ikke særlig oppmuntrende eller optimistisk i sin beskrivelse av dagens samfunn. Snarere gir hun oss en dystopisk beskrivelse hvor både økologiske, økonomiske, sosiale og teknologiske systemer har nådd grensen av sin funksjonalitet. De tjener oss ikke til beste lenger, snarere styrter de oss i undergangen om de beholdes i sin nåværende form.

Garcés mener likevel at ikke alt håp er ute. Hun presenterer for oss den radikale opplysningstidens frigjøringsprosjekt. Dagens opplyste analfabetisme må erstattes av altomfattende rasjonell kritikk, hvor både enkeltindividers egenlæring og kollektiv frigjøring smeltes sammen. Derfor bør vi på nytt ta opp undringen over vår levemåte, og gjenskape håpet om endring. Det gjøres nok best ved å fremelske den beste kunnskap, og gi støtte til dem som våger å vite. *Sapere aude* (våg å vite), angir motet til å bruke egen forstand og erfaring uten andres veiledning. Dette mottoet brukes av mange kunnskapsinstitusjoner som betegnelse på hvordan vi bør utfordre det velkjente og normale og utforske det ukjente og postnormale.

Håpets skråblikk

Om vi vender blikket på skrått kan vi se våre postnormale fenomen fra nye vinkler, og kanskje oppdage det nye i det gamle, og det gamle i det nye? Skråblikkene i denne boken er langsomme tanker på raske og dyptgripende skift. De er forsøk på å forstå noen sosiale fenomener ved hjelp av andre inngangsspørsmål og vinklinger enn de vi vanligvis bruker i samfunnsfagene våre. Det representerer selvsagt en mulighet

for fullstendig å bomme på målet. Uproduktive spørsmål kan nok løse ut tankekraft, men det gir ikke garanti for at svarene blir interessante. Så utfordrer vi virkelig det velkjente? Og beskriver vi det velkjente slik at vi også kan håpe på noe bedre? Hva er det vi håper på i vår postnormale tidsalder? Å unngå det vonde og belastende og få mer av det gode og stimulerende? Vår epoke har mange uønskede og dels uventede trekk; klimakrise, voldsutøvelse, fremmedfiendtlighet, pandemier, hjemløshet, faktaforfalskning, sosiale konflikter, folk på flukt fra krig og nød, økonomisk motgang og marginalisering, ensomhet og angst, psykiske lidelser, osv. I krisetider håper vi på bedring, og frykter forverring. Utfordringen ligger kanskje i å motvirke at krisene utarter til en alles krig mot alle, men heller at krisene danner et nytt startpunkt for samfunnets samhold og for menneskelig samkvem, litt slik som Solnit (2010) fremhever.

Håp er alltid fremtidsorientert, men ikke nødvendigvis bare en forventning om det bedre. Også frykten for det som er verre eller verst er del av våre tanker om fremtiden. Da er håpet også forventningen om at det verste må unngås, og det som er bedre oppnås. Så begge forhold krever vår kreative tenkning og våre stimulerende forestillinger, og begge forhold krever kollektiv handling og forberedelse av et fremtidsspor. Den engelske sosiologen Tia DeNora skriver i sin bok *Hope – The dream we carry*, at:

Å håpe, enten det er privat eller kollektivt, er å ha en utopisk visjon, en forestilt visjon (eller 'drøm') om et sted, en tid eller en tilstand der ting er, om ikke perfekt, så absolutt bedre. Håp er da «kreativt» fordi det innebærer mye mer enn en følelse eller «beredskap til handling». Derimot er håp handling: å håpe er å handle og håp som handling fremkaller en

innholdsrik, praktisk orientering mot fremtiden. (De Nora, 2021, s. 5, m.o.)

Håp innebærer altså praktisk handling. Men håp må også konfronteres med hva som kan oppnås. Det må forstås som noe annet enn ønsketenkning og blind optimisme. Håpet betyr å forestille seg en tenkt, bedre virkelighet og aktivt forfølge veien til denne virkeligheten.

For å formulere fremtidshåp må vi først forstå hva vi håper å kunne legge bak oss. Hva som preger den postnormale tidsalderen, og hva vi så kan formulere som håp for den nye normalen. En kritisk konfrontasjon av det velkjente kan gi opphavet til en ny idé utenfor det opptrukne kunnskapskartet. Håpet gir plass for muligheter, og det er disse mulighetene som må formuleres, diskuteres og deles, og så omformes til ønskede fremtidsspor.

Kunnskapskartet vårt kan derfor tegnes opp med nye karttegn. De postnormale fenomener jeg har beskrevet i boken er vitteilig komplekse, kaotiske og motstridende. Jeg har presentert dem med en passe tvist av skråblikk, tvisyn og undring. Slik kan de gi nye vinklinger på og spørsmål (forhåpentligvis i tråd med sokratiske metode) til kunnskapsfelter som ennå er åpne, ubeskrevne og utforskede.

Mest av alt har jeg ønsket å utfordre det velkjente, å gi et bidrag til å omramme det vi tar for gitt og forklare det ved hjelp av nye begreper og forståelsesmønstre. Slik utgjør idéen om postnormale tider et nytt perspektiv og det gir et virksomt begrepsapparat. Det passer godt til ambisjonen om å avdekke det uventede, forvirrende og uforklarte i den senmoderne samfunnsformasjonen. Det hjelper oss rett og slett å avdekke nye, utforskede felter i uvitenhetens og usikkerhetens sosiale

landskap og til å skape forestillinger om en vei til en bærekraftig, ny normal.

Litteraturliste

- Agamben, G. (2010). *Homo sacer - Den suverene makten og det nakne livet*. Valdisholm forlag.
- Alvesson, M. & Sandberg, J. (2011). Generating research questions through problematization. *Academy of Management Review*, 36(2), 247-271.
- Alvesson, M. & Sandberg, J. (2013). *Constructing research questions: Doing interesting research*. Sage.
- Ancona, D. (2019). Five Rules for Leading in a Digital World. *MIT Sloan Management Review*, 61 (1), 1-4.
- Aro, J. (2022). *Putins troll. Russlands informasjonskrig mot den demokratiske verden*. Mangschou.
- Asplund, J. (1970/1983). *Om undran inför samhället*. Argos.
- Aubert, V. (1964). *Det skjulte samfunn*. Pax forlag, 2. utgave 1972
- Bakke, B. et al. (2021). *Faktabok om arbeidsmiljø og helse 2021. Status og utviklingstrekk*. STAMI-rapport 22(4).
- Baudrillard, J. (1995). *The Gulf War did not take place*. Indiana University Press.
- Bauman, Z. (1990). 'Modernity and Ambivalence', i M. Featherstone (ed.), *Global Culture. Nationalism, Globalization and Modernity*. Sage.
- Bauman, Z. (1991). *Modernity and Ambivalence*. Cornell University Press.
- Baumann, Z. (2001). *Flytende modernitet*. Vidarforlaget.
- Bauman, Z (2017). *Retrotopia*. Polity Press.
- Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft – Auf dem weg in eine andere Moderne*. Suhrkamp Verlag.
- Beck, U. (1997). *Risiko og frihet*. Fagbokforlaget.
- Beck, U. (1999). *World Risk Society*. Polity Press.
- Beck, U. (2000). Risk Society Revisited: Theory, Politics and Research Programmes. I U.Beck, J. van loon og B. Adam

- (red.) *The Risk society and Beyond: Critical Issues for Social Theory*. Sage Publications.
- Beck, U. (2007). *World at Risk*. Polity Press.
- Beck, U. (2009). *World at Risk*. Polity Press.
- Bennis, W. G. & Nanus, B. (1985). *Leaders: The strategies for taking charge*. Harper & Row.
- Berger, P.L. & Luckmann, T. (2000). *Den samfunnsskapte virkelighet*. Fagbokforlaget.
- Blaikie, N. (2000). *Designing Social Research: The Logic of Anticipation*. Polity.
- Blaikie, N. (2007). *Approaches to Social Enquiry: Advancing Knowledge*. Polity.
- Blaikie, N. (2010). *Designing Social Research: The Logic of Anticipation*, 2nd Edition. Polity.
- Blaikie, N. (2018). Confounding issues related to determining sample size in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology*, 2(5), 635-641, DOI: 10.1080/13645579.2018.1454644.
- Borgen, T. (2019). Redaktørens makt og avmakt, i P. Bjerke, B. Kjos Fonn og B. Røe Mathisen (red.) *Journalistikk, profesjon og endring*. Orkana Forlag. ISBN 9788281043589, s. 93-116.
- Bostrom, N. (2005). A History of Transhuman Thought. *Journal of Evolution and Technology*, 14(1), 1-30.
<https://doi.org/10.5840/jpr>
- Botnmark, D. B., Kvalnes, S. S. & Svartdal, F. (2014). Prokrastinering – hvorfor studenter utsetter ting, og hvordan utsettelse påvirker velvære og helse. *Tidsskrift for norsk psykologforening*, 51, 616–623.
- Brenna Vollan, M., Kifle, M., Hammer, S.H. & Dolmen, S. (2022, 15. oktober). Ryddet opp i grisebingen. *Klassekampen*, s. 48-51. Hentet 15. oktober 2022 fra <https://klassekampen.no/utgave/2022-10-15/ryddet-opp-i-grisebingen>
- Brennhagen, S. (2021, 17. januar). Å miste det umistelige av syne. *Argument*. Hentet 17. januar 2021 fra <https://argumentnett.no/2021/01/17/a-miste-det-umistelige-av-syne/>
- Bourdieu, P. (1995). *Distinksjonen. En sosiologisk kritikk av dømmekraften*. Pax.

- Buch-Hansen, H. & Nielsen, P. (2005) *Kritisk realisme*, (1. utg.) Roskilde Universitetsforlag.
- Busch, T. et al. (2007). *Endringsledelse i et strategisk perspektiv*. Universitetsforlaget.
- Bøhn, E. D. (2020a). *Humanisme*. *Store norske leksikon*. Hentet 30. september 2021 fra <https://snl.no/humanisme>.
- Bøhn, E. D. (2020b). *Transhumanisme*. *Store norske leksikon*. Hentet 30. september 2021 fra <https://snl.no/tranhumanisme>.
- Cairncross, F. (1997). *The Death of Distance. How the Communications Revolution will Change Our Lives*. Harvard Business School Press.
- Campbell, T. & Friesen, J. (2015). Why People Fly from Facts. *Scientific American*. 3 March. 2015. Web. 24 February 2016.
- Camus, A. (1942). *Den fremmede*. Gyldendal, 2015.
- Camus, A. (1947). *Pesten*. Solum Bokvennen, 2020.
- Carrol, L. (1865). *Alice i Eventyrland*. Norsk utgave; Aschehoug, 2014.
- Cole, S. (2011). Alliterative logic: A theory of postnormal times. *Futures* 43, 209-215.
- Coupland, D. (1991). *Generation X: Tales for an Accelerated Culture*. SD Books (2017).
- Davenport, P. & Beck, J.C. (2001). *The Attention Economy: Understanding the New Currency of Business*. Harvard Business School Press.
- Davies, M. W. (2011). Postmodern Times: Are We There Yet? *Futures* 43(2), 136–141.
- Day G.S. & Dennis, R. (2022) Overcoming the preparedness paradox: five initiatives to ready businesses for an uncertain future disruption. *Strategy & Leadership* 50(5), 9–14. <https://doi.org/10.1108/SL-05-2022-0051>
- DeNora, T. (2021). *Hope. The dream we carry*. Palgrave Macmillan.
- Dick, P. K. (1962). *The Man in the High Castle*. Norsk utgave 1977: *Mannen i høyborgen*. Gyldendal.
- Dobelli, R. (2019). *Kunsten å tenke klart*. Vega Forlag.
- Dunker, A. (2019). *Gjenoppdagelsen av jorden*. Spartacus.

- Durkheim, E. (1895/1968). *The Rules of Sociological Method*. New York: The Free Press. Dansk utgave; Den sociologiske metode (1972). Fremad.
- Durkheim, E. (1897/1951). *Suicide. A Study in Sociology*. New York: The Free Press. Norsk utgave (1978) Selvmordet. Gyldendal Norsk Forlag.
- Durkheim, E. (1893/1964). *The Division of Labor in Society*. The Free Press.
- Durkheim, E. (1912/1968). *The Elementary Forms of Religious Life*. The Free Press.
- Einwohner, R. L. (2013). *Identity Work Processes*. Encyclopedia of Social and Political Movements. DOI: 10.1002/9780470674871.wbespm105.
- Eliassen, L. R. (2019). *Hva er penger*. Universitetsforlaget.
- Erikson, E.H. (1968). *Identity: youth and crisis*. Faber & Faber.
- Erikson, E.H. (1980). *Identity and the life cycle*. Norton.
- Erikson, E.H. (1982). *The life cycle completed: a review*. Norton.
- Erikstad, T. (2022, 1.oktober). Bitcoin er en kreftsvulst. *Dagens Næringsliv*, s. 48-50. Hentet 14. oktober 2022 fra <https://www.dn.no/magasinet/marked/nassim-taleb/usikkerhet/finansmarkedene/bitcoin-er-en-kreftsvulst-sier-risikoekspert/2-1-1323618>
- Fairclough, N. (1995a). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman.
- Fairclough, N. (1995b). *Media Discourse*. Edward Arnold.
- Fairclough, N. (2003). *Analysing Discourse: Textual Analysis for Social Research*. Routledge.
- Fernani, A. (2023). Explaining and critiquing the postnormal: A warning against ideologies in the field og futures and foresight. *Futures & Foresight Science*, <https://doi.org/10.1002/ffo2.158>
- Fløvik, L. et al. (2021). *Arbeid hjemmefra, helse og arbeidsmiljø. En systematisk kunnskapsoppsummering*. STAMI rapport
- Frankfurt, H. G. (2008). *Om Bullshit*. Krakiel forlag.
- Færseth, J. (2014). *Ukraina. Landet på grensen*. Humanist forlag.
- Funtowicz, S. O. & Ravetz, J. R. (1993). Science for the post-normal age. *Futures*, Sept, 739-755.

- Gansmo Jacobsen, T. (2021). *Vitenskapsfilosofi og kritisk realisme*. Fagbokforlaget.
- Garcés, M. (2022). *For en ny radikal opplysningsstid*. H/O/F.
- Gardner, H. (1983). *Frames of mind: The theory of multiple intelligences*. Basic Books.
- Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences: The Theory in Practice*. Basic Books.
- Gary, J.E. (2011). Toward a new macrohistory: An extension to Sardar's 'postnormal times'. *Futures* 43, 48-51.
- Gaus, N. & Hall, G. (2015). Weapon of the weak. The hidden transcripts of academics' resistance to policy imperatives in Indonesian universities. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 35 (9/10), 683-698. DOI: 10.1108/IJSSP-11-2014-009
- Giddens, A. (1991). *Modernity and Self – Identity. Self and society in the late modern age*. Cambridge Polity Press.
- Giddens, A. (1997). *Modernitetens konsekvenser*. Pax forlag.
- Goffman, E. (1959). *The presentation of self in everyday life*. Anchor Books.
- Golbhaber, M. H. (1997). The Attention Economy and the Net, First Monday, 2(4). Tilgjengelig på nett på <https://journals.uic.edu/ojs/index.php/fm/article/view/519/440>
DOI: <https://doi.org/10.5210/fm.v2i4.519>
- Graeber, D. (2019). *Bullshit Jobs: The Rise of Pointless Work, and What We Can Do About it*. SD Books.
- Grau, A. (2018). *Hypermoral - den nye indignasjonslysten*. Document forlag.
- Greenfield, P. M. (2015). *Mind Change: How Digital Technologies Are Leaving Their Marks on Our Brain*. Random House.
- Grue, L. (2016). *Normalitet*. Fagbokforlaget.
- Grue, J. (2019). *Det var en gang et menneske. Posthumanisme som tanke og tendens*. Universitetsforlaget.
- Grue, J. (2021). *Diskursanalyse*. Store norske leksikon.
- Grønmo, S. (2004). *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Fagbokforlaget.
- Gullestad, M. (2006). *Plausible Prejudice*. Universitetsforlaget.

- Hagel, J. & Brown, J. S. (2018). *Zoom out/zoom in. An alternative approach to strategy in a world that defies prediction* (Rapport). Deloitte Center for the Edge.
- Hampton, K. et al. (2014). *Social Media and the 'Spiral of Silence'*. Pew Research Internet Project.
- Harari, Y. (2020). Disease in a World without a Leader. *Time Magazine, March 30*, 42-43.
- Harari, Y. (2018). *Homo Deus -en kort historie om i morgen*. Bazar.
- Hauge, O. H. (1966). I dag såg eg. Fra *Dropar i austavind*. Noregs Boklag.
- Hauge, O. H. (1966). Det er den draumen. Fra *Dropar i austavind*. Noregs Boklag.
- Healy, S. (2011). Post-Normal Science in Postnormal Times” *Futures 43*(2), 202–208.
- Heinonen, S. et al. (2017). Surprise as the new normal—implications for energy security. *European Journal of Futures Research* (2017) 5: 12<https://doi.org/10.1007/s40309-017-0117-5>.
- Heller, J. (1985). *Catch 22*. J.W. Cappelens Forlag.
- Hellesnes, J. (1994). *På grensa. Om modernitet og ekstreme tilstandar*. Det norske samlaget.
- Hem, M. (2018). Jorden er rund som en kule. *VG Helg*, 10.11.2018, 30-32.
- Hernes, G. (1975). *Makt og Avmakt*. Universitetsforlaget.
- Hillesund, T. (2023). Scholarly reading (and writing) and the power of impact factors: a study of distributed cognition and intellectual habits. *Front. Psychol.* 14:1165700. doi: 10.3389/fpsyg.2023.1165700
- Horton R.(2020). Offline: A global health crisis? No, something far worse. *Lancet* 2020; 395, 1410.
- Hylland-Eriksen, T. (2001). *Øyeblikkets tyranni - rask og langsom tid i informasjonssamfunnet*. Aschehoug.
- Hylland-Eriksen, T. & Breivik, JK (red.) (2006). *Normalitet*. Universitetsforlaget.
- Haavik, T.K. (2020). Societal resilience – Clarifying the concept and upscaling the scope. *Safety Science*, 132. <https://doi.org/10.1016/j.ssci.2020.104964>
- Ibsen, H. (1882/2000). *En Folkefiende*. I H. Ibsen (2000), *Nutidsdramaer 1877-99*. Gyldendal.

- Ibsen, H. (1867/2000). *Peer Gynt*. I H. Ibsen (2000), Frå Brand til Keiser og Galilæer 1866-73. Gyldendal.
- Inayatullah, S. (1998). Macrohistory And Futures Studies. *Futures* 30(5), 381– 394.
- Inayatullah, S. (2008). Six pillars: futures thinking for transforming. *Foresight*, 10(1), 4-21.
<https://doi.org/10.1108/14636680810855991>.
- Ingvar, M. & Eldh, G. (2011). *Hjernen styrer vekten din*. Arnberg Forlag.
- Isachsen, S.E. (2016). *Forbilde*. Cappelen Damm.
- Ishiguro, K. (2021). *Klara og solen*. Cappelen Damm.
- Jacobsen, K. A. (2022, 7.-13.oktober). Kommentar. Nå må vi være forberedt på det verste. *Morgenbladet*, s. 4-5. Hentet 14. oktober 2022 fra
<https://www.morgenbladet.no/aktuelt/kommentar/2022/10/07/na-ma-vi-vaere-forberedt-pa-det-verste-skriver-kjetil-jacobsen/>
- Jaffe, E. (2013). Why Wait? The science behind procrastination. *APS Observer*, 26(4), 12–16.
- Jensen, C. (2021, 15. desember). Det som er frihet for vaksinemotstanderne, er ufrihet for oss. *Aftenposten*, kronikk. Hentet 27. oktober 2022 fra
<https://www.aftenposten.no/meninger/kronikk/i/y4K3WR/det-som-er-frihet-for-vaksinemotstanderne-er-ufrihet-for-oss>,
- Jensen, C. (2022, 9. mai). Hvilken tid lever vi i? *Dagbladet*, kronikk. Hentet 27. oktober 2022 fra
<https://www.dagbladet.no/meninger/hvilken-tid-lever-vi-i/76021119>
- Jones, C. et al. (2021). The Perfect Postnormal Storm: Covid-19 Chronicles. *World Futures Review*, 0(0), 1-15.
- Jonvik, M. (2017). Diskusjonar om Distinksjonen, og distinksjonar i diskusjonen. *TSF* 2(58), 211-223.
- Kahan, D. (2016). The Politically Motivated Reasoning. *Paradigm. Emerging Trends in Social and Behavioral Sciences*, Part 1. John Wiley & Sons, Inc. ISBN 978-1-118-90077-2.
- Kahneman, D. (2012). *Tenke, fort og langsomt*. Pax Forlag.

- Kalsnes, B. (2019). *Falske nyheter. Løgn, desinformasjon og propaganda i den digitale offentligheten*. Cappelen Damm Akademisk
- Kapoor, R. (2011). Is there a postnormal time? From the illusion of normality to the design for a new normality. *Futures* 43(2), 216-220.
- Karlsen, J. E. (1990). *Pegasus og sigarkassen. Myter og symbolsk ledelse i oljevirksomheten*. Universitetsforlaget.
- Karlsen, J. E. (2016). *Strategisk fremsynsledelse*. Fagbokforlaget.
- Karlsen, J. E. (2021). *Innføring i fremsynsledelse. Fremtidsskyndighet i teori og praksis*. Cappelen Damm Akademisk.
- Karlsen, J. E. (2023). Reflections: Time and Temporality in Organizational Change – Why Bother Yet? *Journal of Change Management: Reframing Leadership and Organizational Practice*, <https://doi.org/10.1080/14697017.2023.226847>
- Kim, H. et al. (2018). Deep Video Portraits. *ACM Trans. Graph.* 37(4), Article 163 (August), 14 pages. <https://doi.org/10.1145/3197517.3201283>
- Knudsen, E. et al. (2018). Mistillit til den andre siden. Ideologisk selektiv eksponering og tillit til røde og blå medier. *Norsk Medietidsskrift*, 2/25, 20 sider. DOI: 10.18261/issn.0805-9535-2018-02-04
- Konnikova, M. (2014, 16. mai). *I Don't Want To Be Right*. The New Yorker. Hentet 27. oktober 2022 fra <http://www.newyorker.com/science/maria-konnikova/i-dont-want-to-be-right>
- Kuhn, T. (1962, 1970). *The Structure of Scientific Revolutions*. The University of Chicago Press. Norsk versjon; *Vitenskapelige revolusjoners struktur*. Bokklubben, 2007.
- Kuosa, T. (2005). A Study on Theories of Society's Macro-Level Transformation, *Journal of Futures Studies* 10(1), 15–30.
- Kuosa, T. (2017). Which Way Do You Think the Future Gets Formed? Hentet 27. januar 2022 fra <https://www.futuresplatform.com/blog/which-way-do-you-think-future-gets-formed>
- Kuzmanovic, M. & Gaffney, N. (2017). Enacting Futures in Postnormal Times. *Futures*, 86, 107-117.

- Lai, L. (1999). *Dømmekraft*. Tano Aschehoug
- Larsen, H. (2013). *Den nye kultursosiologien*. Universitetsforlaget.
- Latour, B. (1993). *We have never been modern*. Harvard University Press. ISBN 978-0-674-94839-6. Norsk versjon; *Vi har aldri vært moderne: essay i symmetrisk antropologi*. Spartacus, 1996.
- Latour, B. (2020, 6. juni). This is a global catastrophe that has come from within. Intervju i *The Guardian*. Hentet 20. juni 2020 fra <https://primo-europe.eu/blog/bruno-latour-this-is-a-global-catastrophe-that-has-come-from-within/>
- Latour, B. (2021). *After Lockdown: A Metamorphosis*. Polity Press.
- Lazarsfeld, P. & Merton, R. (1948). Mass Communication, Popular Taste and Organized Social Action, pp. 95-118 i Bryson (ed.), *The Communication of Ideas*. Harper and Row.
- Lévinas, E. (2004). *Den annens humanisme*, 3. utg., 2004 (E.L.-bibliografi, ved H. Kolstad: 233-86), isbn 82-03-18897-4
- Lie, K. S. & Øverby, H. (2020). *Blokkjede*. Store norske leksikon.
- Lincoln, Y.S. & Guba, E.G. (1985). *Naturalistic inquiry*. Sage.
- London, J. (1903). *The people of the Abyss*. Norsk versjon: *Avgrunnens folk*. Gyldendal Norsk Forlag, 1972.
- Luhmann, N. (1999). *Tillid – en mekanisme til reduction af social kompleksitet*. Hans Reitzels Forlag.
- Luhmann, N. (2000). *Sociale systemer. Grundrids til en almen teori*. Hans Reitzels Forlag.
- Liotard, J-F. (1979). *La condition postmoderne: rapport sur le savoir*. Paris: Minuit. Publisert som *The Postmodern Condition: A Report on Knowledge*. Manchester University Press, 1984.
- Løgstrup, K. (1958). *Den Ethiske Fordring*. Gyldendal Forlag.
- Manyena, S. B. (2006). The concept of resilience revisited. *Disasters*, 30(4), 433–450.
- Marx, K. (1970). *Verker i utvalg 2. Skrifter om den materialistiske historieoppfatning*. Redigert av Jon Elster og Einhart Lorenz. Pax Forlag.
- Marx, K. & Engels, F. (1959). *Manifestet*. Forlaget Ny dag. Originalens tittel; Manifest der Kommunistischen Partei, 1848.

- Mathiesen, E. R. (2023). *Gunstig intelligens og gode "tipps". Bruk av kunstig intelligens i norske redaksjoner*. TekLab.
- Mattfolk, C. et al. (2021). *Vårt nye samhälle efter corona*. IAMAI.
- Mayo, L. (2020). The Postnormal Condition. *Journal of Futures Studies*, 24(4), 61-72.
- Mayo, L. & Miah, S. (2021). Zombie Disciplines: Knowledge, Anticipatory Imagination, and Becoming in Postnormal Times. *World Futures Review*, 0(0), 1-15.
- McEwan, I. (2019) *Machines like me. People like you*. Jonathan Cape.
- Mead, G. H. (1932). *The philosophy of the present*, edited, with an introduction by A.E. Murphy. Open Court.
- Mead, G. H. (1938). *The philosophy of the act*. University of Chicago Press.
- Mills, C. W. (1959). *The Sociological Imagination*. Oxford University Press.
- Mimic, P. (2010). *The Five Futures Glasses*. Palgrave Macmillan.
- Montuori, A. (2011). Beyond Postnormal Times: The Future of Creativity and the Creativity of the Future. *Futures* 43(2), 221–27.
- Mork, C.T. (2022), *Fjernledelse – nærhet på avstand, eller endring i stil?* Masteravhandling, Universitetet i Agder.
- Nielsen, M.B. et al. (2021). Working at home and alcohol use. *Addictive Behaviors Reports*, 16 Sept 2021, vol 14.
- Noelle-Neumann, E. (1974). The spiral of silence: a theory of public opinion. *Journal of Communication*, 24 (2), 43–51.
- Nylehn, B. (2008). *Organisasjonsfaget i Norge*. Fagbokforlaget.
- Nørmark, D. & Fogh Jensen, A. (2021), *Pseudoarbeid. Hvordan vi fikk det travelt med å gjøre ingenting*. Strev Forlag.
- Obstfelder, S. (1893). *Digte*. John Griegs Forlag.
- OECD (2011). *Future Global Shocks: Improving Risk Governance*. Rapport. OECD International Futures Programme.
- OECD (2020). *Bulding Back Better: A Sustainable, Resilient Recovery after COVID -19*. OECD REPORT, hentet 27. januar 2022 fra <https://www.oecd.org/coronavirus/policy-responses/building-back-better-a-sustainable-resilient-recovery-after-covid-19-52b869f5/>

- Olsen, K. A. (2018). *A Cash-free society. Whether we like it or not.* London: Rowman & Littlefield Publishers.
- Olseth, T. (2017). *Faktisitet.* I Store norske leksikon. Lastet ned 27.mars 2021 fra; <https://snl.no/faktisitet>
- Oreskes, N. & Conway, E. M. (2010). *Merchants of Doubt: How a Handful of Scientists Obscured the Truth on Issues from Tobacco Smoke to Global Warming.* Bloomsbury Press. ISBN 978-1-59691-610-4.
- Orwell, G. (1945). *Animal Farm.* Penguin. Den norske utgaven ble hetende *Kamerat Napoleon*, Pax, 1964.
- Orwell, G. (1949). *1984.* Secker & Warburg. Den norske utgaven ble først utgitt på norsk med tittelen *1984*, Gyldendal, 1950.
- Pariser, E. (2011). *The Filter Bubble. What the Internet is Hiding from You.* Penguin Books.
- Peat, F. D. (2002). *From Certainty to Uncertainty: The Story of Science and Ideas in the Twentieth Century.* 1st Edition. Joseph Henry Press.
- Peat, F. D. (2007). From Certainty to Uncertainty: Thought, Theory and Action in a Postmodern World. *Futures*, 39, 920-929.
- Perry, J. (2013). Structured Procrastination: Do Less, Deceive Yourself, And Succeed Long-Term. Hentet 8. desember 2021 fra <http://www.structuredprocrastination.com/>.
- Piketty, T. (2014). *Kapitalen i det 21. århundre.* Cappelen Damm.
- Piketty, T. (2021). *En kort historie om likhet.* Cappelen Damm.
- Pluye, P. et al. (2005). Program sustainability begins with the first events. *Evaluation and Program Planning*, 28, 123–137.
- Ponterotto, J. G. (2006). Brief note on the origins, evolution, and meaning of the qualitative research concept “thick description”. *The Qualitative Report*, 11(3), 538-549. Hentet 2. juni 2022 fra <http://www.nova.edu/ssss/QR/QR11-3/ponterotto.pdf>
- Popper, K. R. (1963). *Conjecture and Refutations. The Growth of Scientific Knowledge.* Routledge.
- Popper, K. R. (1972). *Objective Knowledge.* Oxford University Press.
- PST (2022). *Nasjonal trusselvurdering 2022.* Politiets sikkerhetstjeneste

- Rao, V. (2012). *Welcome to the Future Nauseous*. Ribbonfarm: Experiments in Refactored Perception. Hentet 15. juni 2020 fra <http://www.ribbonfarm.com/2012/05/09/welcome-to-the-future-nauseous/>
- Ravetz, J. (1999). What is Post-Normal Science. *Futures* 31, 647-653.
- Repstad, P. (2007). *Mellom nærhet og distanse. Kvalitative metoder i samfunnsfag*. Universitetsforlaget.
- Rodriguez, A. & Rodriguez, Y. (2015). Metaphors for today's leadership: VUCA world, millennial and "Cloud Leaders". *Journal of Management Development*, 34(7), 854-866. DOI:[10.1108/JMD-09-2013-0110](https://doi.org/10.1108/JMD-09-2013-0110)
- Rosa, H. (2013). Social Acceleration: Ethical and Political Consequences of a Desynchronized High-Speed Society. *Constellations*, 10(1), 3-33.
- Rosa, H. (2013). *Social Acceleration: A New Theory of Modernity*. Columbia University Press.
- Rosati, M. (2008). Inhabiting No-Man's Land. Durkheim and Modernity. *Journal of Classical Sociology*, 8(2), 233–261.
- Rosling, H. (2019). *Factfulness*. Hodder & Stoughton.
- Rovelli, C. (2019). *The order of time*. Penguin Books.
- Sandberg, K. L. (2022, 27. oktober). Aasmund Olavsson Vinje. Store norske leksikon. Hentet 28. oktober 2022 fra https://snl.no/Aasmund_Olavsson_Vinje
- Sardar, Z. (1998). *Postmodernism and the other: New imperialism of western culture*: Pluto Press.
- Sardar, Z. (2010). Welcome to postnormal times. *Futures* 42(5), s. 435–444.
- Sardar, Z. (2015a). Postnormal Artefacts. *World Future Review* 7(4), s. 342–50.
- Sardar, Z. (2015b). Postnormal Times Revisited. *Futures* 67, 26–39.
- Sardar, Z. (2020a). The smog of ignorance: Knowledge and wisdom in postnormal times. *Futures*, 1 20:102554. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2020.102554>
- Sardar, Z. (2020b). *The Postnormal Times Reader*. IIIT.
- Sardar, Z. (2021a). Afterthoughts: Transnormal, the "New Normal", and Other Varieties of "Normal" in Postnormal Times. *World Futures Review*, 0(0), 1-17.

- Sardar, Z. (2021b). On the Nature of Time in Postnormal Times. *Journal of Futures Studies*, 25(4), 17–30. DOI: 10.6531/JFS.202106_25(4).0002
- Sardar, Z. (Ed.) (2022). *Emerging epistemologies. The Changing Fabric of Knowledge in Postnormal Times*. International Institute of Islamic Thought, and Centre for Postnormal Policy & Futures Studies.
- Sardar, Z. & Sweeney, J.A. (2016). The Three Tomorrows of Postnormal Times. *Futures* 75, 1-13.
- Schwab, K. (2017). *The Fourth Industrial Revolution*. Portfolio Penguin.
- Schiefer, D. & van der Noll, J. (2017). The Essentials of Social Cohesion: A Literature Review. *Social Indicators Research: An International and Interdisciplinary Journal for Quality-of-Life Measurement*, 132(2/3), 579-603.
- Schütz, A. (1944). The Stranger: An Essay in Social Psychology. *American Journal of Sociology*, 49 (6), 499-507.
- Scott, J.C. (1985). *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Resistance*. Yale University Press.
- Serra del Pino, J. (2021). Building Scenarios With the Three Tomorrows. *World Futures Review*, 0(0),1-14.
- Serra del Pino, J. & Sardar, Z. (2017). Intelligence in Postnormal Times. *World Futures Review*, 9(3), 159-179.
- Simmel, G. (1992). *Storbyerne og det åndelige liv*, Opprinnelig versjon 1903, dansk utgave gjengitt i Kultur og klasse, 19 (71), 12 sider. Lastet ned 26.april 2022 fra; <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/kok/article/view/20290/17880>
- Sirois, F. M. & Tosti, N. (2012). Lost in the moment? An investigation of procrastination, mindfulness, and well-being. *Journal of Rational Emotive Cognitive Therapy*, 30, 237–248.
- Snow, D. A. & Anderson, L. (1987). Identity Work Among the Homeless: The Verbal Construction and Avowal of Personal Identities. *American Journal of Sociology*, 92(6), 1336-1371.
- Snyder, T. (2018). *Veien til ufrihet*. Press.
- Solnit, R. (2010). *A Paradise Built in Hell. The Extraordinary Communities That Arise in Disaster*. Penguin.

- Spilde, I. (2021). *Vektøkningen i befolkningen skyldes ikke mindre fysisk aktivitet*. Hentet fra Forskning.no. 13. august 2021 (<https://forskning.no/overvekt-trening/vektokningen-i-befolkningen-skyldes-ikke-mindre-fysisk-aktivitet/1864101>)
- Stacey, R. D. (2008). *Hvordan kunnskap vokser frem. Et kompleksitetsperspektiv på læring og kunnskapsutvikling*. Gyldendal Akademisk forlag.
- Stackelberg, P. von & McDowell, A. (2015). What in the World? Storyworlds, Science Fiction, and Futures Studies. *Journal of Futures Studies*, 20(2), 25–46.
DOI:10.6531/JFS.2015.20(2).A25
- Staksrud, E. et al. (2014). *Status for ytringsfriheten i Norge. Resultater fra befolkningsundersøkelsen 2014*. Oslo Fritt Ord, ISF, IMK, FAFO.
- Strümke, I. (2023). *Maskiner som tenker*. Kagge.
- Svendsen, L. F. H. (2021). *Emmanuel Lévinas*. Store norske leksikon. [https://snl.no/Emmanuel L%C3%A9vinas](https://snl.no/Emmanuel_L%C3%A9vinas)
- Svendsen, L. F. H. (2021). *Jean-François Lyotard*. Store norske leksikon. [https://snl.no/Jean-Fran%C3%A7ois Lyotard](https://snl.no/Jean-Fran%C3%A7ois_Lyotard)
- Sweeney, J. A. (2013). Signs of postnormal times. *East-West Affairs: A Quarterly Journal of North-South Relations in Postnormal Times*, 1(December (3/4)), 5–12.
- Swift, J. (1726). *Gullivers reiser*. Norsk utgave. Transit, 2017.
- Sårbarhetsutvalget (2000). *Et sårbart samfunn. Utfordringer for sikkerhets- og beredskapsarbeidet i samfunnet*. NoU:2000:24. Ledet av Kåre Willoch.
- Taleb, N.N. (2007). *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*. Random House.
- Talwar, R. et al. (2020). *Aftershocks and Opportunities: Scenarios for a Post-Pandemic Future*. Fast Future Publishing.
- Talwar, R. et al. (2021). *Aftershocks and Opportunities 2: Navigating the Next Horizon*. Fast Future Publishing.
- Teknologirådet (2018). *Personvern 2018. Tillit og følelser*. Oslo: Teknologirådet. Rapport.
- Tellier, H. Le (2022). *Anomalien*. Pax.
- Thorpe, C. (2024). *Sociology in Post-Normal Times*. Lexington Books.

- Thurner, S. (2011). *Systemic financial risk: Agent based models to understand the leverage cycle on national scales and its consequences*. Report. OECD.
- Timmermans, S. & Tavory, I. (2012). Theory Construction in Qualitative Research: From Grounded Theory to Abductive Analysis. *Sociological Theory*, 30(3), 167–186.
- Turkle, S. (2017). Why These Friendly Robots Can't Be Good Friends to our Kids. *Washington Post*, 7. 12.17; Hentet 7.november 2022 fra <https://thriveglobal.com/stories/why-these-friendly-robots-can-t-be-good-friends-to-our-kids/>
- UNESCO. (2020). *The Next Normal*.
https://www.youtube.com/watch?v=QR_za7P28bI&feature=youtu.be.
- Valevatn, J. (2018). *Slik overvåker maskiner følelsene dine*. Oslo: Teknologirådet. Nyhetsbrev, 12. mars 2018.
- Veblen, T. (1976). *Den arbeidsfrie klasse: en økonomisk studie av institusjoners utvikling*. Oslo: Gyldendal. Opprinnelig utgave 1899; Theory of the Leisure Class.
- Villiers de l'Isle-Adam. J-M (1883). *Hedersmaskinen*. (The glory machine, novelle i *Contes Cruels*; oversatt til engelsk som Sardonian Tales av Hamish Miles in 1927, som Cruel Tales av Robert Baldick in 1963).
- Vinje, Aa. O. (2018). *Ferdaminne frå sumaren 1860*. Samlaget.
- VKMU (1987), *Vår felles framtid. Verdenskommisjonen for miljø og utvikling*. Tiden Norsk Forlag.
- Vostal, F. (2019). Slowing down modernity: A critique. *Time and Society*, 28(3), 1039–1060.
- Vrålstad, S. (2018). *Slik har vi det – livskvalitet og levekår*. Trygghet. SSB rapport.
- Waldahl, R. (1985). Politisk kommunikasjon og deltakerdemokrati. *Statsvetenskapelig Tidsskrift*, 8 (1), 15-23.
- Waldahl, R. (1999). Medier, meningsdannelse og den politiske dagsorden. *Politica*, 31(2), 117-132.
- Weber, M. (1947). *The Theory of Social and Economic Organization*. Oxford University Press. Oversatt av A.M. Henderson og T. Parsons.

- Weber, M. (1971). *Makt og byråkrati*. Gyldendal Norsk Forlag.
- Wikforss, Å. (2017). *Alternativa Fakta – Om kunskapens och dens fiender*. Fri Tanke forlag.
- Wilkinson, R. & Pickett, K. (2014). *Ulikhetens pris*. Res Publica.
- Williams, J. W. (2018). *Stand Out of Our Light: Freedom and Resistance in the Attention Economy*. Cambridge University Press.
- Winther-Jørgensen, M. & Phillips, L. (1999). *Diskursanalyse som teori og metode*. Forlaget Samfundslitteratur.
- Wittgenstein, L. (1953). *Philosophical Investigations*. Blackwell.
Norsk utgave; Filosofiske undersøkelser (2010). Pax.
- Wolf, M. (2018). *Reader, Come Home: The Reading Brain in a Digital World*. Harper Collin.
- Yin, R. K. (1981). Life Histories of Innovations: How New Practices Become Routinized. *Public Administration Review* 41(1), 21-28. DOI:10.2307/975720
- Zaidi, L. (2017). *Bulding Brave New Worlds. Science Fiction and Transition Design*. OCAD University Master thesis.
- Ziehe, T. (1986). Inför avmystifieringen av världen. Ungdom och kulturell modernisering. I M. Löfgren, M. og A. Molander (red), *Postmoderna tider*. Norstedts förlag.
- Østbye, H. et al. (2013). *Metodebok for mediefag*, 4. utgave. Fagbokforlaget.
- Østerberg, D. (1971). *Sosiologiens nøkkelbegreper*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Aaberge, R. et al. (2021). *Økonomisk ulikhet i Norge i det 21. århundre*. Statistisk sentralbyrå, Rapport 2021/33.
- Aakvaag, G.C. (2008). *Moderne sosiologisk teori*. Abstrakt Forlag.
- Aakvag, G. C. (2010). Den samtidsdiagnostiske sosiologiens forjettelser. *Sosiologi i dag*, 40(3), 92-118.

Stikkordsregister

- #MeToo 74, 91, 94

- anomali 7, 25, 70, 107, 165
- aspektblindhet 32
- autentisitet 30, 109, 131

- blokkjede 76,90
- bullshit 112, 119
- bærekraftig utvikling 8, 185

- catch-22 161
- chatboter 102, 126
- ChatGPT 102, 125

- desinformasjon 116, 135
- digital transformasjon 224
- digitale sentralbankpenger 89
- dybdelesing 138
- diskurs 11, 24, 75, 91, 96, 106, 143

- ekkokammer 120, 143

- faktapolarisering 117
- faktisitet 30, 109, 131, 184
- falsk balanse 122
- fiatpenger 78
- filterbobler 136, 143
- fjerde industrielle revolusjon 57
- fremtidslinser 229
- fremtidsløshet 199
- fremtidssjokk 8, 192, 220, 237

- funksjonell nåtid 42

- humanisme 4, 129
- hverdagskunnskap 94
- hverdagsvirkelighet 65,109,132,135, 228
- hypermoralisme 151

- illudert normalitet 39
- indignasjonslyst 151
- influensere 176, 184
- inntrykksstyring 124, 175
- intelligens 101

- kaos 10, 16, 58, 67, 91, 152, 186, 234
- klakør 125
- klimaskepsis 140
- kompleksitet 1, 3, 9, 13, 21, 47, 66, 73, 76, 109, 146, 192
- konspirasjon 116, 223
- kontradiksjon 16, 58, 63, 68, 97, 139, 151, 207
- koronapandemien 3, 11, 38, 43, 90, 107, 124, 167, 186, 219, 232
- krenkelseskultur 149
- krisesenarioer 196
- kryptovaluta 33, 76, 78, 84
- kunnskapsresistens 133
- kunstig intelligens 12, 17, 33, 57, 74, 97, 129, 169

- langsom tid 208

maskinlæring 98,102, 114
 mimetisk begjær 176
 mistillit 46, 116, 121

narkotiserende dysfunksjon
 142, 144
 normalvitenskap 7, 41
 ny normal 2, 7,10, 13, 48, 54,
 70, 76, 94, 132, 170, 213,
 219

oppmerksomhetstyv 153
 oppmerksomhetsøkonomi 13,
 142, 152

paradigme 3, 10, 25, 40, 51,
 117, 158, 165, 219
 patologi 13, 32, 74, 175, 179,
 200, 212, 227
 posthumanisme 4,129
 postmodernisme 41, 154, 158
 postnormal vitenskap 7, 40,
 157, 180
 postnormalitet 7, 10, 13, 16,
 24, 27, 34, 53, 63, 69, 72,
 155, 186, 221, 227, 235
 Proof-of-Concept 34

quiet quitting 167

rente 179
 robot 57, 74, 97, 104, 169

samfunnsresiliens 193

samtidsdiagnose 74
 selfie 53, 173
 senmodernitet 51, 200, 205
 shorthandel 163
 skråblikk 2, 16, 19, 22, 31, 34,
 48, 103, 236
 snikende normalitet 37
 sosial endring 11, 36, 55, 66,
 75, 201, 205
 sosiale medier 29, 92, 118,
 138, 142, 173, 224
 stiavhengighet 213
 stille avvik 45, 93, 172

talerstolnekt 148
 tankefeil 159, 182
 tidsparadoks 206
 tillit 43, 77, 91, 109, 116, 121,
 208, 212, 218, 233
 transhumanisme 5
 trendskepsis 141
 tullejobber 167, 205
 tvisyn 16, 22, 31, 103, 238

usikkerhet 3, 7, 15, 21, 46, 59,
 67, 71, 84, 131, 157, 179,
 186, 209, 220
 uvitenhet 4, 10, 15, 21, 59, 69,
 71, 85, 120, 137, 143, 186,
 238

verdensbygging 129
 verdenssyn 229
 VUCA 9